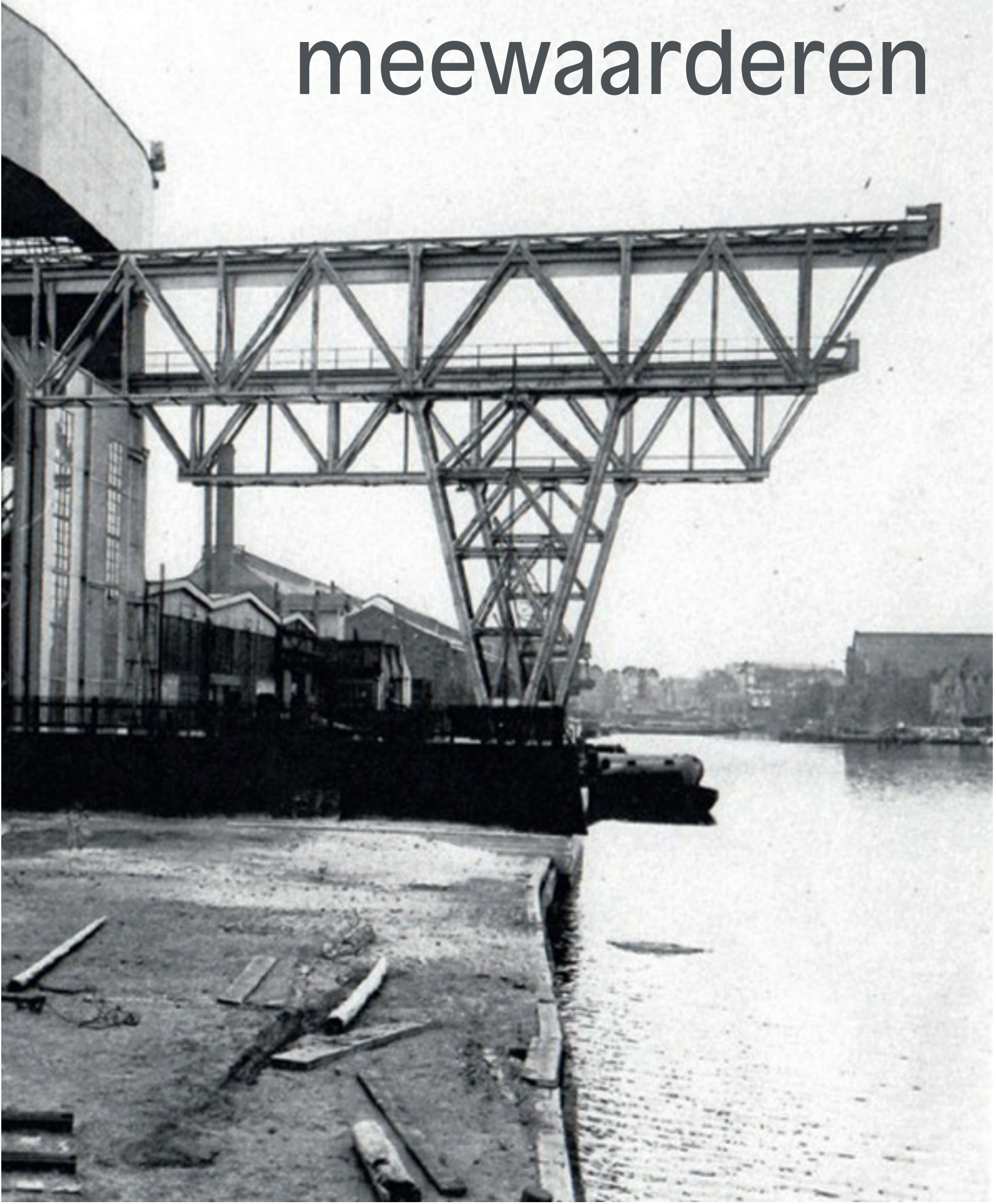

De meerwaarde van meewaarderen

Een onderzoek naar de meerwaarde van
het betrekken van niet-experts bij het
waarderen van cultuurhistorisch erfgoed
in de ontwikkeling van een gebied

Masterscriptie
Susanne Brugman
16 maart 2018

Titel De meerwaarde van meewaarderen

Subtitel Een onderzoek naar de meerwaarde van het betrekken van niet-experts bij het waarderen van cultuurhistorisch erfgoed in de ontwikkeling van een gebied

Datum 16 maart 2018

Student Susanne Brugman
S2374404
s.e.brugman@student.rug.nl

Master Sociale Planologie
Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Landleven 1
9747 AD Groningen

Begeleider prof. dr. L.G. Horlings
Adj. Prof. Dr. Socio-Spatial Planning
l.g.horlings@rug.nl

Tweede lezer dr. ir. T. van Dijk
Universitair HoofdDocent Planologie
t.van.dijk@rug.nl

Stage Witteveen+Bos
Koningin Julianaplein 10, 12^e verdieping
2595 AA Den Haag

Begeleiding mr. T. Deuling BSc
teun.deuling@witteveenbos.com

VOORWOORD

Beste lezer,

Voor u ligt mijn scriptie voor de master Sociale Planologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Deze heb ik geschreven tijdens mijn afstudeerstage bij Witteveen+Bos in Den Haag gedurende de periode september 2017 tot en met maart 2018.

Na jaren te hebben getwijfeld over mijn studiekeuze, viel met de keuze van deze master alles op zijn plek. De interactie tussen mensen en ruimtes maakte me erg gemotiveerd en eindelijk enthousiast. De historie van plekken en de omgang met het verleden in de planologie heeft mij tijdens mijn master telkens weer geboeid. Er was daarom geen twijfel over mogelijk dat ik op dit onderwerp wilde afstuderen. Met de keuze voor mijn afstudeerstage heb ik vanuit Groningen de stap naar de Randstad gezet. Een beslissing waar ik geen moment spijt van heb gehad en veel van heb geleerd. Een kijkje in de keuken van het bedrijfsleven heeft me meer inzicht en duidelijkheid gegeven voor de uitdagingen die me de komende tijd staan te wachten.

Allereerst wil ik Teun Deuling bedanken, die me heeft begeleid tijdens mijn afstudeerstage. Door zijn interesse in cultuurhistorie wist hij mij, als ik door alle cultuurhistorische waarden het bos even niet meer zag, altijd weer van de praktische en wetenschappelijke relevantie van mijn onderzoek te overtuigen. Zijn betrokkenheid bleek uit de vele mailtjes met (voor mij telkens weer onbekende) interessante en bruikbare artikelen die hij weer ergens vandaan had getoverd. Daarnaast wil ik Ina Horlings bedanken voor de begeleiding vanuit de universiteit. Ondanks de 230 km afstand en de 5 seconden skype-vertraging, heeft ze me altijd weten te voorzien van een overdosis bruikbare tips en feedback. Met tevredenheid kijk ik terug op onze samenwerking.

Als laatste wil ik alle participanten bedanken die tijd voor me hebben gemaakt om met me in gesprek te gaan. Ik kijk met ontzettend veel plezier terug op de inspirerende gesprekken, waarin we met veel enthousiasme over de geschiedenis van Oostenburg en de Langhouthallen hebben gepraat.

Ik hoop dat u tijdens het lezen van deze scriptie net zoveel enthousiasme en plezier aan het onderwerp ervaart als ik dat deed tijdens het schrijven!

Susanne Brugman

Den Haag/Rotterdam, 2018

SAMENVATTING

De waarde van cultuurhistorisch erfgoed wordt veelal door experts op materiële aspecten vastgesteld, terwijl niet-experts (burgers) dit volgens de literatuur vaak op meer immateriële waarden beoordelen. Ondanks de toenemende aandacht voor burgerparticipatie in beleid worden niet-experts vaak nauwelijks betrokken bij planvorming rondom cultuurhistorisch erfgoed. Dit onderzoek focust zich daarom op de meerwaarde van het betrekken van niet-experts bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed. Hierbij wordt er onderzocht of de waarde van erfgoed en het omliggende gebied stijgt als niet-experts en experts samen de waarde van het erfgoed bepalen. Dit is onderzocht aan de hand van een case studie naar het participatieproces en de verschillende waarderingen rondom de industriële Langhouthallen, die liggen in de gebiedsontwikkeling van Oostenburgereiland te Amsterdam. Aan de hand van tien semi-gestructureerde interviews is data verzameld. Er kan worden geconcludeerd het betrekken van niet-experts voor meer draagvlak onder buurtbewoners en minder weerstand tegen plannen kan zorgen. Tevens kunnen niet-experts experts aanvullen met kennis over het gebied. Er bleken daarnaast weinig verschillen tussen de groepen te zijn in de waardering van materiële en immateriële aspecten van de Langhouthallen. Niet-experts bleken wel belangrijk bij het kunnen beoordelen van cultuurhistorisch erfgoed in relatie tot de omgeving. De komst van de Omgevingswet in 2021 biedt kansen voor participatie bij cultuurhistorisch erfgoed. Zo krijgt participatie een vaste positie binnen planvorming en biedt het integrale karakter van de wet de mogelijkheid een verbinding te zoeken tussen erfgoed en andere sectoren. Niet-experts kunnen goed inhaken op het zoeken van deze verbinding.

Keywords: burgerparticipatie, niet-experts, cultuurhistorie, cultuurhistorisch erfgoed, gebiedsontwikkeling, Omgevingswet

Inhoudsopgave

VOORWOORD

SAMENVATTING

LIJST VAN AFBEELDINGEN, FIGUREN, TABELLEN, KAART

1. INTRODUCTIE	1
1.1 AANLEIDING	1
1.2 DOEL VAN HET ONDERZOEK	2
1.3 ONDERZOEKSVRAGEN	3
1.4 LEESWIJZER	3
2. THEORETISCH KADER	5
2.1 DE DEFINITIE EN FUNCTIE VAN BURGERPARTICIPATIE	5
2.1.1 BURGERPARTICIPATIEMODELLEN	6
2.2 DE DEFINITIE EN FUNCTIE VAN CULTUURHISTORISCH ERFGOED	8
2.2.1 WAARDERING DOOR EXPERTS EN NIET-EXPERTS	8
2.2.2 WAARDERING VAN CULTUURHISTORISCH ERFGOED	9
2.3 CONCEPTUEEL MODEL	14
2.4 SAMENVATTING	15
3. METHODEN	17
3.1 INTRODUCTIE	17
3.2 ONDERZOEKSMETHODE	18
3.2.1 KWALITATIEF ONDERZOEK	18
3.3 CASE STUDIE	18
3.3.1 OOSTENBURGEREILAND	19
3.4 (SEMI-)GESTRUCTUREERDE INTERVIEWS	20
3.4.1 SELECTIE PARTICIPANTEN	20
3.4.2 TOETSINGSCRITERIA	20
3.5 DATA-ANALYSE	21
4. BELEID BURGERPARTICIPATIE EN ERFGOED	23
4.1 BURGERPARTICIPATIEBELEID	23
4.1.1 BURGERPARTICIPATIE IN RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN	23
4.1.2 HUIDIGE BURGERPARTICIPATIEWET- EN REGELGEVING	24
4.1.3 BURGERPARTICIPATIE EN DE OMGEVINGSWET 2021	24
4.2 ERFGOEDBELEID	25
4.2.1 ERFGOED IN RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN	26

4.2.2 HUIDIGE ERFGOEDWET- EN REGELGEVING	26
4.2.3 DE ERFGOEDWET EN DE OMGEVINGSWET 2021	27
4.3 SAMENVATTING	28
5. CASE	29
<hr/>	
5.1 OOSTENBURGEREILAND	29
5.1.1 DE GESCHIEDENIS VAN OOSTENBURG	29
5.1.2 DE KOMST VAN STADGENOOT	30
5.2 DE LANGHOUSHALLEN	33
5.2.1 DE GESCHIEDENIS VAN DE LANGHOUSHALLEN	33
5.2.2 VAN SLOOP NAAR BEHOUD	33
6. RESULTATEN	37
<hr/>	
6.1 BURGERPARTICIPATIE	37
6.1.1 ANALYSE AMSTERDAM	37
6.1.2 HET PARTICIPATIEPROCES	38
6.1.3 ANALYSE VAN DE PARTICIPATIELADDER	40
6.1.4 NIET-EXPERTS OVER ERFGOEDPARTICIPATIE	42
6.1.5 EXPERTS OVER ERFGOEDPARTICIPATIE	43
6.1.5 INTERPRETATIE	44
6.2 WAARDERING VAN CULTUURHISTORISCH ERFGOED	46
6.2.1 WAARDERING VAN CULTUURHISTORISCH ERFGOED IN HET ALGEMEEN	46
6.2.2 WAARDERING VAN DE LANGHOUSHALLEN	49
6.2.3 INTERPRETATIE	55
7. ANALYSE VAN DE RESULTATEN	57
<hr/>	
7.1 BURGERPARTICIPATIE	57
7.1.1 DE PARTICIPATIELADDER	57
7.1.2 ARGUMENTEN VOOR BURGERPARTICIPATIE	58
7.1.3 CONCLUSIE	58
7.2 WAARDERING VAN CULTUURHISTORISCH ERFGOED	58
7.2.1 MATERIËLE WAARDEN	58
7.2.2 IMMATERIËLE WAARDEN	59
7.2.3 CONCLUSIE	60
7.3 OMGEVINGSWET EN ERFGOEDPARTICIPATIE	60
7.3.1 PARTICIPATIE	61
7.3.2 INTEGRALE BENADERING	61
7.3.3 CONCLUSIE	62
8. CONCLUSIE	63
<hr/>	

9. DISCUSSIE, AANBEVELINGEN EN REFLECTIE	65
9.1 DISCUSSIE	65
9.2 AANBEVELINGEN	66
9.3 REFLECTIE OP HET ONDERZOEKSPROCES	66
LITERATUUR	69
BIJLAGEN	73
I. INTERVIEWGUIDE	73
II. LIJST MET CODES	75
III. STELLINGEN	76
IV. KAARTJES WAARDERINGSKRITERIA	77

LIJST VAN AFBEELDINGEN, FIGUREN, TABELLEN, KAART

<i>Afbeelding 1: Het VOC-gebouw op Oostenburg, kaart Oostenburg tijdens VOC-periode (Ruimtelijke plannen, 2018)</i>	29
<i>Afbeelding 2: Langhouthallen gezien vanaf het water (Koopman et al., 2015)</i>	33
<i>Afbeelding 3: De Langhouthallen met moderne beplating, voor de sloop van de omliggende bebouwing en jongste hal links (Koopman et al., 2015)</i>	34
<i>Afbeelding 4: De Langhouthallen in 1992, waarbij de karakteristieke, originele bouwmaterialen zichtbaar zijn (Dekker, 2016)</i>	35
<i>Afbeelding 5: Oostenburg in huidige situatie, met één langhouthal (Oostenburg SGN, 2017)</i>	35
<i>Afbeelding 6: Interieur van pijpen en buizen van hal 1929 (Koopman et al., 2015)</i>	51
<i>Afbeelding 7: De Langhouthal uit 1929, net afgerond, met de letters van werkspoor erop zichtbaar (Koopman et al., 2015)</i>	52
<i>Afbeelding 8: Zijkant van de Langhouthal, dichtgemaakt en versierd met graffiti, links het INIT (MTN World, 2018)</i>	56
<i>Figuur 1: Plaatsing van de deelvragen in het onderzoeksverloop</i>	3
<i>Figuur 2: Alle burgerparticipatiemodellen naast elkaar</i>	6
<i>Figuur 3: Het nieuwe participatiemodel, waarin diverse participatieladders zijn gecombineerd</i>	7
<i>Figuur 4: Verschillen experts en niet-experts met betrekking tot de waardering en zienswijze op cultuurhistorisch erfgoed</i>	9
<i>Figuur 5: Overeenkomsten in de modellen van Ruijgrok & Bel (2008) en Coeterier (2002)</i>	10
<i>Figuur 6: Materiële en immateriële waarden, met daaronder de waarderingscategorieën- en negen criteria, aan de hand van modellen van Coeterier (2002) en Ruijgrok & Bel (2008)</i>	11
<i>Figuur 7: Conceptueel model</i>	14
<i>Figuur 8: Structuur dataverzameling en analyse</i>	18
<i>Figuur 9: Planning inwerkingtreding Omgevingswet 2021 (Omgevingswetportaal, 2017)</i>	25
<i>Figuur 10: Wat er verandert met de komst van de Omgevingswet en Erfgoedwet (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2017)</i>	27
<i>Figuur 11: Eerste stedenbouwkundig ontwerp Oostenburg en VOC kade, met behoud Langhouthallen (Stadgenoot & Urhahn, 2012)</i>	30
<i>Figuur 12: Meest belangrijke waarden voor het beoordelen van gebouwd erfgoed of cultuurhistorie, op basis van top-3 van experts en niet-experts</i>	46
<i>Figuur 13: Beoordeling van de Langhouthallen aan de hand van de waarderingscriteria, verschil tussen niet-experts en experts</i>	50
<i>Tabel 1: Normatieve en functionele argumenten voor inspraak (Coenen et al., 2001)</i>	6
<i>Tabel 2: Lijst met participanten</i>	20
<i>Tabel 3: Overzicht participatieactiviteiten, geplaatst in de participatieladder</i>	40
<i>Kaart 1: Kaart centrum Amsterdam, met in het blauw aangegeven Oostenburg</i>	19

1. INTRODUCTIE

In dit hoofdstuk zal het onderwerp van deze masterscriptie worden geïntroduceerd. Hierbij zal worden besproken wat de aanleiding was voor het onderzoeken van het vraagstuk. Vervolgens worden het doel, de bijpassende hoofd- en deelvragen en als laatste de opzet van het onderzoek besproken.

1.1 AANLEIDING

Burgerparticipatie heeft de afgelopen jaren een grotere rol gekregen binnen beleidsvorming. Decentralisatie van overheidstaken zorgde ervoor dat steeds meer op gemeentelijk niveau moesten worden uitgevoerd. De overheid trok zich daarnaast wat meer terug, waardoor er ruimte werd gecreëerd voor samenwerking met burgers en organisaties (Steen et al., 2015). In de planologie wordt tegelijkertijd steeds meer gekozen voor een gebiedsgerichte aanpak, waarbij het belangrijk is “een goed beeld te krijgen van de processen die spelen in een gebied en deze bij elkaar te brengen.” (Geldof & Berends, 2008, p. 2). Er wordt steeds meer bottom-up gewerkt, waarbij ruimte is voor initiatieven van en samenwerkingen met burgers en organisaties; “De tijd dat je top-down een plan erdoorheen kunt drukken is definitief voorbij, dus moet je wel met veel partijen samenwerken om tot een gedragen plan te komen” (p. 9).

Naast dat er ruimte voor burgerparticipatie wordt geboden vanuit de overheid, ontstaan initiatieven tegenwoordig vaak vanuit de samenleving zelf. Betrokken burgers zien mogelijkheden of noodzaak iets te veranderen in hun omgeving en ondernemen hiervoor zelf actie (Steen et al., 2015). Met de komst van de Omgevingswet in 2021, doet de overheid een beroep op burgerparticipatie (Broek et al., 2016). Het gaat voor de burger makkelijker en sneller worden om zelf, of samen met lokale bedrijven, initiatieven te nemen in een gebied. Zo wil de overheid samenwerken met burgers om gezamenlijke problemen op te lossen en lokale kennis combineren met deskundige kennis (Duineveld, 2006). De vraag bij de Omgevingswet is of burgers wel allemaal kunnen en willen participeren (Bannink & Verhoeven, 2016).

Steeds meer partijen willen wat te zeggen hebben over een gebied en beslissen mee over de toekomst hiervan. Daarnaast is het zaak dat deze verschillende partijen mee worden genomen in de planvorming, omdat er een interventie plaatsvindt in het gebied dat veelal hun leefomgeving betreft. Bewoners weten vaak als geen ander wat er in hun omgeving speelt, ze hebben er het meeste ervaring mee omdat ze er dagelijks in contact mee staan. Deze plekken zijn daarnaast van belang voor de identiteitsvorming van mensen zelf, maar andersom wordt de identiteit van de plek ook gevormd door de mensen die er gebruik van maken (Borden, 2008, in Sandholz, 2017). De identiteit kan gevormd worden doordat mensen bepaalde herinneringen hebben bij plekken of waarde hechten aan plekken, maar ook door cultuurhistorische elementen die een gebied kenmerken (Coeterier, 2002); “Cultuurhistorische kwaliteiten verschaffen bewoners van een dorp, stad, streek of land een gevoel van eigenheid.” (Nota Belvedere, 1999). Doordat plekken een identiteit hebben, kunnen ze zich onderscheiden van andere plekken en kunnen ze mensen aantrekken (Baum, 2010, in Sandholz, 2017). Het kunnen onderscheiden doormiddel van een eigen identiteit is in de huidige tijd waarin steeds meer homogene steden dreigen te ontstaan, juist erg belangrijk (Löw, 2008, in Sandholz, 2017). Cultuurhistorisch erfgoed is daarom ook steeds vaker richtinggevend in de ruimtelijke ordening (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2017).

Hoewel bewoners erg belangrijk zijn bij cultuurhistorisch erfgoed door hun dagelijkse interactie ermee, worden ze weinig betrokken bij de ontwikkeling van het cultuurhistorisch erfgoed in hun omgeving. Het zijn experts, deskundigen met kennis van zaken (Van Dale, 2018), die met name bepalen wat wel en niet cultuurhistorisch waardevol is, en daarmee ook wat moet worden behouden of ontwikkeld. Met de nadruk die er in beleid op

participatie wordt gelegd zou er worden verwacht dat ook niet-experts, of burgers, een stem hebben in cultuurhistorie. Juist omdat cultuurhistorie ook hun dagelijkse leefomgeving betreft. “Waar experts en academici de neiging hebben enkel te spreken over de fysiek-materiële dimensie van erfgoed, betrekken burgers ook de immateriële, sociaal-culturele dimensie van cultuurhistorie bij het definiëren van de cultuurhistorische identiteit van een plek of gebouw” (Van der Zande, 2009, in Jansen & Beunen, 2012). Burgers zouden dus daadwerkelijk iets kunnen toevoegen aan de waardebeoordeling van het erfgoed. Ook Baarveld et al. (2014) stellen dat er meer waarde zou zijn wanneer er meer participatie zou plaatsvinden bij de bepaling van de meerwaarde van cultuurhistorisch erfgoed in ruimtelijke ontwikkelingen. “Door in interactieve processen stakeholders (gezamenlijk) de waarde van het erfgoed te laten definiëren, kunnen aannames en redeneringen worden verhelderd door ze uit te spreken en te bediscussiëren.” (p. 34/35). Juist door de discussie over cultuurhistorie tussen verschillende groepen, zowel experts als niet-experts, krijgt het erfgoed een meer dynamische en sociaal-culturele betekenis (Jansen & Beunen, 2012, p. 29).

Ook onderzoeken op het gebied van erfgoedbeleid zeggen steeds meer over de rol van burgerparticipatie. Janssen et al. (2014) beschrijven een belangrijke verandering in de participatie bij cultuurhistorisch erfgoed in Nederlands beleid. Ze stellen dat er meer aandacht is gekomen voor de input van niet-experts in de beoordeling van en omgang met erfgoed. Ze noemen dat, hoewel de mening van niet-experts vaak wel deels overeenkomt met die van experts, de niet-experts ook toevoegingen kunnen bieden. Voor niet-experts heeft het kunnen inbrengen van hun zienswijze op cultuurhistorie ook voornamelijk een sociale en culturele betekenis en niet zo zeer een fysieke of ruimtelijke functie. Ook Coeterier (2002) noemt de toegevoegde waarde van leken bij de ontwikkeling van historische bouwwerken. Doormiddel van bottom-up of participatief beleid moet het gesprek worden aangegaan met de burger. Als laatste geeft ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2013) als argument voor burgerparticipatie in erfgoedbeleid dat burgers een belangrijke inhoudelijke inbreng kunnen hebben: “Veel bewoners zijn vaak goed op de hoogte van de cultuurhistorische waarden in hun omgeving. Kennis en expertise is verenigd in de vele historische verenigingen die Nederland kent. Interessant is hoe deze zich verhoudt in aard en waardering tot de inbreng van wetenschappelijk geschoolde experts. Het is zaak beide groepen in samenspraak te laten opereren.” (p. 16).

1.2 DOEL VAN HET ONDERZOEK

Zoals net gezegd is er een verschuiving vanuit de overheid richting de samenleving met als doel burgers te betrekken bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed. Hoe deze niet-experts betrokken kunnen worden bij ruimtelijke ontwikkelingen in hun omgeving hangt onder andere af van in welke mate de overheid deze samenwerking kan en wil faciliteren. Daarnaast speelt het ook mee in hoeverre niet-experts bereid zijn daadwerkelijk zelf te investeren in cultuurhistorie in hun omgeving. Wat in ieder geval kan worden gesteld is dat “...meer kennisuitwisseling over de waarde en betekenis van erfgoed en het behoud, de ontwikkeling en het gebruik van erfgoed het maatschappelijk draagvlak kan vergroten” (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2014, p. 11). Niet-experts zouden in deze kennisuitwisseling de voor hun belangrijke waarden van het cultuurhistorisch erfgoed uitspreken.

Het doel van dit onderzoek is om erachter te komen wat de meerwaarde is van het betrekken van niet-experts bij de waardebeoordeling van cultuurhistorisch erfgoed. Er zal worden gekeken wat niet-experts ten opzichte van experts kunnen bijdragen aan de definiëring van de waarde van cultuurhistorisch erfgoed. Hierbij zou het tevens mogelijk kunnen zijn dat het geen aanvullende heeft om niet-experts naast experts naar hun waardering van cultuurhistorisch erfgoed te vragen. Daarom zal mede worden onderzocht wat de meerwaarde is van het participatieproces rondom cultuurhistorisch erfgoed.

1.3 ONDERZOEKSVRAGEN

Uit de hierboven genoemde doelstelling vloeit de volgende hoofdvraag die gedurende het onderzoek centraal zal staan:

Wat is de meerwaarde van het betrekken van niet-experts bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed in de ontwikkeling van een gebied?

Het antwoord op deze hoofdvraag wordt gegeven aan de hand van de volgende deelvragen:

1. *Waarom is burgerparticipatie belangrijk en hoe vindt de waardering van cultuurhistorisch erfgoed plaats?*
2. *Hoe wordt in het huidige beleid omgegaan met burgerparticipatie en cultuurhistorisch erfgoed en welke invloed kunnen niet-experts hierin daadwerkelijk hebben?*
3. *Hoe en met welke middelen kunnen niet-experts participeren bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed in hun omgeving en hoe kan hun rol hierin worden versterkt?*
4. *Hoe waarderen niet-experts cultuurhistorisch erfgoed en hoe verhoudt deze waardering zich ten opzichte van de waardering van experts?*
5. *Wat kan de komst van de Omgevingswet betekenen voor niet-experts en hun rol bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed?*

1.4 LEESWIJZER

De hoofdvraag en deelvragen worden beantwoord in de volgende hoofdstukken (Figuur 1). De eerste deelvraag zal worden behandeld in hoofdstuk 2. Hier wordt de theoretische achtergrond gegeven over burgerparticipatie en cultuurhistorisch erfgoed. Ook wordt hier behandeld wat de verschillen zijn in experts en niet-experts in de waardering van verschillende waarden van cultuurhistorisch erfgoed. Hoofdstuk 3 zal gaan over de methode die gekozen is voor dit onderzoek. In hoofdstuk 4 wordt het huidige en toekomstig beleid besproken omtrent burgerparticipatie en cultuurhistorisch erfgoed. Hier wordt de tweede deelvraag behandeld. Hoofdstuk 5 beschrijft de achtergrond van de gekozen case studie Oostenburgereiland. Hoofdstuk 6 zal in het teken staan van de verzamelde data en de resultaten die dit heeft opgeleverd. Deelvragen drie en vier staan hierbij centraal. Wat de resultaten betekenen in het licht van de in hoofdstuk 2 besproken literatuur wordt in hoofdstuk 7 geanalyseerd. Als laatste wordt er aan het eind van dit hoofdstuk stilgestaan bij de betekenis van dit onderzoek voor de komst van de Omgevingswet in 2021. De vijfde en laatste deelvraag staat hierbij centraal. In hoofdstuk 8 wordt dit onderzoek afgesloten met een conclusie en discussie.

FIGUUR 1: PLAATSING VAN DE DEELVRAGEN IN HET ONDERZOEKSVEROEP

2. THEORETISCH KADER

Dit hoofdstuk behandelt relevante theorieën met betrekking tot burgerparticipatie en de waardebeoordeling van cultuurhistorisch erfgoed. Hierbij staat de eerste deelvraag centraal: *Waarom is burgerparticipatie belangrijk en hoe vindt de waardering van cultuurhistorisch erfgoed plaats?* De definities en functies van burgerparticipatie en cultuurhistorisch erfgoed worden aan de hand van wetenschappelijke literatuur en beleidsdocumenten besproken. Er zijn veel manieren waarop niet-experts kunnen worden betrokken bij besluitvorming, deze worden aan de hand van een model uitgelegd. De waardebeoordeling van cultuurhistorisch erfgoed wordt daarna besproken aan de hand van materiële en immateriële criteria.

2.1 DE DEFINITIE EN FUNCTIE VAN BURGERPARTICIPATIE

Burgerparticipatie betekent volgens de Rijksoverheid (2017) dat “...burgers zich betrokken voelen bij hun wijk of omgeving en zich daar vrijwillig voor inzetten.” Volgens Broek et al. (2016) voelt zelfs driekwart van de mensen zich (sterk) verbonden met zijn/haar dorp of stad. Participatie vindt vaak plaats bij collectieve doelen, zoals het behoud van erfgoed en natuur. De overheid moet deze betrokkenheid ook faciliteren. Zij moet zorgen dat burgerparticipatie kan plaatsvinden, door ruimte te geven aan burgers en hun initiatieven en ze bijvoorbeeld te ondersteunen waar mogelijk doormiddel van budgetten. Dit wordt overheidsparticipatie genoemd (Rijksoverheid, 2017). In de loop der tijd zijn er steeds meer methoden ontwikkeld om burgers meer inspraak te geven in het proces van besluitvorming.

Naast dat mensen willen participeren omdat ze zich verbonden voelen met hun omgeving, wordt ook vaak als reden gegeven dat de burger steeds mondiger is geworden. Wanneer burgers zich niet meer herkennen in beslissingen van de overheid, nemen ze tegenwoordig zelf het heft in handen (Broek et al., 2016).

Er zijn veel argumenten te noemen voor het belang van het bieden van deze inspraakmogelijkheden voor burgers. In 1979 kwam de Amerikaanse Glass met argumenten voor burgerparticipatie. Hierbij onderscheidt hij twee verschillende functies van inspraak, die van belang zijn voor burgers of de overheid. De eerste functie is de administratieve functie. Dit houdt in dat burgers worden betrokken bij planning zodat de overheid uiteindelijk hun vertrouwen wint en ze toekomstige plannen sneller zullen accepteren. De andere functie die hij noemt is het burgerperspectief. Hierbij geeft een overheid burgers een stem in plannen en besluitvorming om plannen, besluiten en service te verbeteren. Een balans zou volgens hem moeten worden gevonden tussen deze twee functies, voor een optimaal voordeel voor beide partijen. Onder Nederlandse gemeentes wordt het vergroten van draagvlak voor beleid ook gezien als een belangrijk doel van burgerparticipatie (Bos, 2014).

Ook in Nederland zijn de argumenten voor burgerparticipatie onderzocht. Coenen et al. (2001) geven een overzicht van deze argumenten en maken onderscheid tussen normatieve en functionele argumenten. Bij normatieve argumenten is inspraak een onderdeel van het democratisch recht en het functioneren van de rechtstaat in het algemeen. De door hun genoemde functionele argumenten houden in dat inspraak toevoegingen kan bieden wat betreft nuttige ideeën vanuit de burger. In Tabel 1 staan de normatieve en functionele argumenten uitgewerkt. De combinatie van de verbondenheid van de burger met zijn leefomgeving en het vroegtijdig betrekken van burgers bij de beleidsvoering daarbij, kan zorgen voor nog meer betrokkenheid van burgers (Broek et al., 2016).

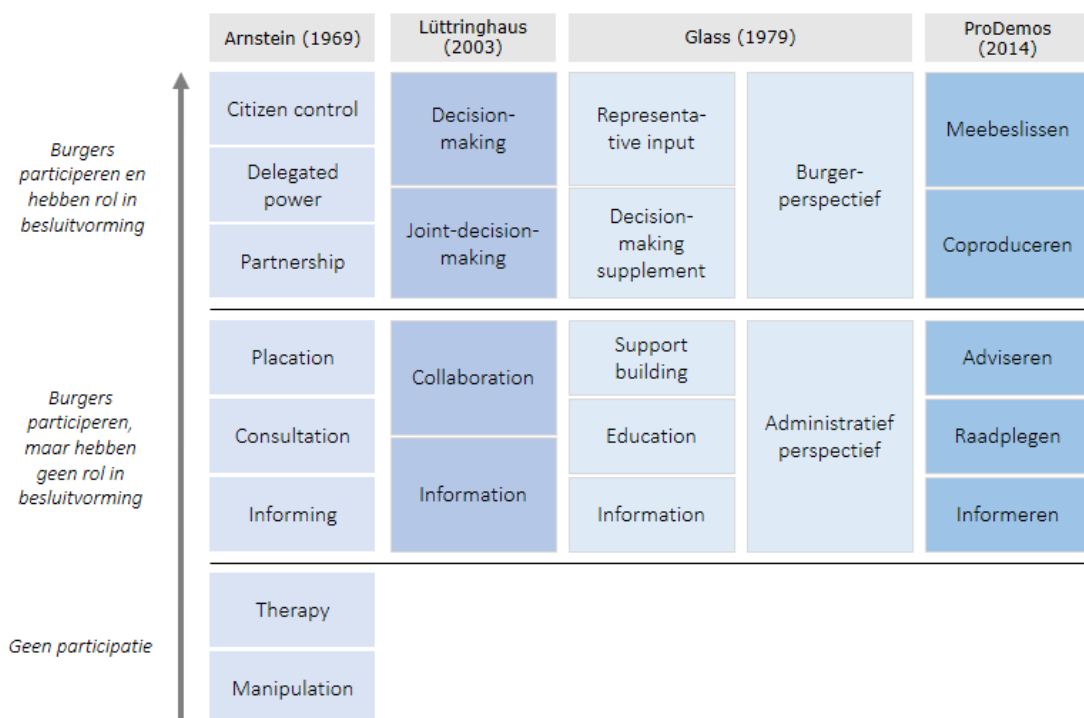
Normatieve argumenten voor inspraak	Functionele argumenten voor inspraak
<i>Functioneren democratie:</i> - Democratische legitimiteit van besluitvormingsprocessen - Emancipatie- en ontplooiing van burgers - Politieke emancipatie	- Laten gelden van specifieke belangen - Aanvullende bron van ideeën en informatie (verrijking argumentatie) - Verbreden van het draagvlak voor specifieke beslissingen - Voorkomen van hindermacht en bezwaarschriften
<i>Functioneren rechtstaat:</i> - Belangenbehartiging - Belangenbescherming	

TABEL 1: NORMATIEVE EN FUNCTIONELE ARGUMENTEN VOOR INSpraak (COENEN ET AL., 2001)

2.1.1 BURGERPARTICIPATIEMODELLEN

De mate waarin burgers worden betrokken kan verschillen van helemaal geen rol in uiteindelijke besluitvorming tot de volledige vrijheid om beslissingen te maken bij besluitvorming. Om deze verschillen te duiden zijn veel modellen ontwikkeld die deze verschillende rollen in besluitvorming weergeven. Dit wordt meestal weergegeven aan de hand van een ladder met verschillende treden waarop geparticipeerd kan worden. Veel van deze modellen vertonen een aantal overeenkomsten of verschillen. In Figuur 2 zijn deze modellen van de verschillende onderzoeken naast elkaar weergegeven.

Een klassiek model van burgerparticipatie komt van de Amerikaanse Arnstein (1969). Dit model, weergegeven als een ladder, laat zien in hoeverre de burger het eindproduct (besluitvorming) doormiddel van participatie kan bepalen. Hoe hoger op de ladder, hoe meer invloed in besluitvorming. Pas vanaf trede zes kan de burger daadwerkelijk invloed uitoefenen op besluitvorming. Bij de andere treden participeren burgers niet, is het contact tussen burger en overheid slechts eenzijdig, raadplegend of zelfs symbolisch om te kunnen laten zien dat de mening van de burger wel wordt overwogen in besluitvorming.

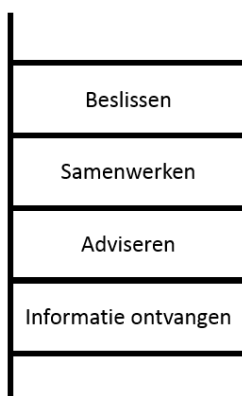

FIGUUR 2: ALLE BURGERPARTICIPATIEMODELLEN NAAST ELKAAR

Veel onderzoekers hebben dit model gebruikt om hun eigen model vorm te geven. Het Duitse multi-level model van Luttringhaus (2003, in Oevermann et al., 2012) is vergelijkbaar. In tegenstelling tot Arnstein voegde zij een tijdselement toe aan haar model. Hierbij stelde ze dat hoe meer invloed de stakeholders hadden, hoe langer het hele participatieproces zou gaan kosten. Bij het onderste level, information, ontvangen stakeholders informatie over de geplande activiteit door openbare ontmoetingen of berichtgeving. Het tweede level, collaboration, houdt in dat geïnteresseerde partijen hun meningen en ideeën kunnen delen over het project, maar nog steeds geen directe invloed hebben op het proces. Pas bij joint decision-making en decision-making level (level drie en vier) hebben de participanten invloed op de besluitvorming. Bij het eerstgenoemde level hebben participanten de mogelijkheid om gezamenlijk met de ontwikkelaar het doel van het project en de manier van implementatie vast te stellen. Bij de laatste stap hebben participanten nog meer vrijheid, hier mogen ze de hele activiteit kiezen.

Glass (1979) is net al genoemd met zijn administratieve- en burgerperspectief als argumenten voor burgerparticipatie. Hierbij heeft hij ook een indeling gemaakt van weinig naar veel invloed van burgers op beleidsvorming. Informatie-uitwisseling, educatie en ondersteuning horen volgens hem bij het administratieve perspectief op burgerparticipatie, waarbij er voornamelijk geparticipeerd wordt om burgers het gevoel te geven dat ze worden gehoord. Het aanvullen van besluitvorming en het hebben van een representatieve inbreng horen bij het burgerperspectief, waarbij burgers volgens Glass daadwerkelijk inbreng hebben op besluitvorming. De indeling die in Nederland veel gebruikt wordt door gemeentes lijkt erg op deze van Glass. Vaak worden informeren, raadplegen, adviseren, coproduceren en (mee)beslissen als mogelijke vormen van burgerparticipatie genoemd. Een onderzoek uit 2013 van ProDemos (Bos, 2014) onder Nederlandse gemeentes, toonde aan in hoeverre burgers maximaal invloed kunnen hebben in beleidsprocessen. Het blijkt dat gemiddeld 6,2% van de gemeentes burgers maximaal betreft door ze te informeren, 34% door burgers enkel te raadplegen, 33% door geadviseerd te worden, 20,6% door te coproduceren en 6,2% door (mee) te beslissen. Slechts bij de laatste twee categorieën hebben burgers echt een actieve besluitvormende rol gekregen in het proces. Vergeleken met het model van Glass, zouden de meeste gemeentes niet meer ruimte voor burgerparticipatie hebben gemaakt dan volgens het administratieve perspectief (73,2%). Maar weinig gemeentes voeren een actiever burgerparticipatiebeleid, zoals die volgens het burgerperspectief (26,8%).

In Figuur 2 is te zien dat de modellen veel overeenkomsten vertonen. De participatiemodellen zijn veelal in te delen in twee stukken. Het eerste deel bestaat uit participatie waarbij de overheid de doorslaggevende rol geeft in besluitvorming. Het is een eenzijdige vorm van besluitvorming bij participatie; de overheid communiceert of raadpleegt de burgers, waarna zij bepaalt wat er met door participatie verkregen informatie of advies wordt gedaan. Het tweede stuk van de participatiemodellen bestaat uit levels waarbij de burger mede of volledig bepaald wat er qua beleidsvorming wordt gedaan. Hierbij kunnen overheid en burger dus samen besluiten nemen of kunnen burgers zelf de beslissingen zelf maken. In Figuur 3 is te zien hoe dit nieuwe model verkregen uit de combinatie van diverse participatiemodellen eruit komt te zien.

FIGUUR 3: HET NIEUWE PARTICIPATIEMODEL, WAARIN DIVERSE PARTICIPATIELADDERS ZIJN GECOMBINEERD

2.2 DE DEFINITIE EN FUNCTIE VAN CULTUURHISTORISCH ERFGOED

Cultuurhistorie bevat de term cultuur, dat volgens het Regeerakkoord (1997/1998, in Nota Belvedere, 1999) "...essentieel is voor enerzijds integratie en cohesie als uitdrukking van wat ons bindt en anderzijds voor de differentiatie en ontplooiing van de individuele mens.". Er wordt gesteld dat cultuur "essentieel is voor de ontwikkeling en overdracht van waarden en voor de reflectie daarop.". Deze overdracht van waarden gebeurt door de tijd heen, daarom bevat cultuurhistorie ook een relatie met het verleden. Het bestaat uit erfgoed, dat door UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) wordt omschreven als "...onze erfenis van het verleden, waarmee we vandaag leven en wat we willen doorgeven aan generaties na ons." (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2013, p. 7). Cultuurhistorisch erfgoed gaat dus niet alleen over het verleden, maar ook over het behoud en gebruik ervan in het heden en in de toekomst. Wanneer er wordt gesproken over cultuurhistorisch of cultureel erfgoed wordt er hetzelfde mee bedoeld als cultuurhistorie.

De cultuurhistorische 'erfenis' is terug te vinden in zowel materiële als immateriële elementen. Materieel erfgoed bestaat uit archeologische (sporen in de bodem), bouwkundige (gebouwen, architectuur) en historisch-geografische (landschappelijke elementen zoals ontginningssassen) resten van het verleden (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, 2013). Dit wordt ook wel het tastbare erfgoed genoemd. Erfgoed, voornamelijk de tastbare elementen zoals gebouwen en stratenpatronen, bevindt zich in de ruimte en heeft daarom ook een plek binnen het terrein van de ruimtelijke ordening. Het immateriële erfgoed, bestaande uit verhalen, gebeurtenissen of emoties die een belangrijke waarde geven aan een bepaalde plek, heeft ook een belangrijke plek binnen de ruimtelijke ordening. Hoewel dit immateriële, ontastbare erfgoed in eerste instantie niet een ruimtelijke uitwerking heeft, is het wel aan materiële elementen in de ruimte verbonden. Immaterieel erfgoed kan daardoor ook een stimulans vormen om met de materiële elementen vorm te geven. Young (2008) heeft het in zijn artikel over het behoud van cultuurhistorisch erfgoed in de ruimtelijke ordening dat als 'bewijs' kan functioneren om de vroegere manier van leven te laten zien. De manier van leven, als ontastbaar erfgoed, kan zo worden behouden in de materiële ruimte. Dit wordt ondersteund door de in 1999 verschenen Nota Belvedere (Linssen & Witsen, 2009), die stelde dat "...sporen, objecten en patronen/structuren die zichtbaar of niet zichtbaar, onderdeel uitmaken van onze leefomgeving een beeld kunnen geven van een historische situatie of ontwikkeling." (p. 10). Kortom, cultuurhistorische elementen, zowel materieel als immaterieel, kunnen het verleden weergeven in het heden en door ruimtelijke ordening kan de toekomst worden vormgegeven.

2.2.1 WAARDERING DOOR EXPERTS EN NIET-EXPERTS

Een belangrijk vraagstuk is wie de waarde van erfgoed bepaalt en definieert. Er wordt door Tweed & Sutherland (2007) in hun artikel onderscheid gemaakt tussen twee vormen van waardebeoordeling. De eerste vorm hiervan is 'heritage by designation', waarbij door experts locaties of objecten worden aangewezen die volgens hen waardevol erfgoed zijn. De tweede vorm is 'heritage by appropriation', waarbij een gebied of object door niet-experts als erfgoed wordt toegeëigend. Tussen de experts en niet-experts zit vaak een spanningsveld. Dit komt doordat experts met name de materiële kant van cultuurhistorisch erfgoed beoordelen en burgers vaker immateriële waarden toekennen aan deze erfgoedobjecten. Wat de expert als niet cultuurhistorisch waardevol ziet, kan door de burger wel als waardevol worden ervaren, door de door hem/haar toegekende diepere betekenis bij een dergelijke plek of object. Tweed (1999) noemt ook de verschillende beoordeling van plekken door experts en niet-experts waar het gaat om kwaliteit van de ruimte. Volgens Lynch (1960, in Tweed & Sutherland, 2007) zijn niet-experts met sommige delen van een ruimte langdurende relaties aangegaan, door het beeld van de herinneringen en betekenissen ze hebben gegeven aan die plekken. Door de verschillende verbindingen tussen niet-experts en plekken, kan de waarde van een plek, met daarop cultuurhistorische elementen, anders beoordeeld worden.

FIGUUR 4: VERSCHILLEN EXPERTS EN NIET-EXPERTS MET BETREKKING TOT DE WAARDERING EN ZIENSWIJZE OP CULTUURHISTORISCH ERFGOED

Duineveld (2006) beschrijft in zijn proefschrift het verschil tussen hoe niet-experts en experts naar een bepaalde plek of landschap kijken. Niet-experts hebben een holistische manier van kijken, ze zien een landschap als één geheel met elementen die met elkaar verbonden zijn. Hun kennis is vaak gebaseerd op de persoonlijke levensgeschiedenis en emotionele waarde van zo'n plek. Experts daarentegen, bekijken een landschap meer analytisch, ze ontleden een landschap aan de hand van patronen en structuren, feiten, hun deskundigheid en professionele kennis. In ruimtelijke ordening staan de verhalen en meningen van experts over gebouwd erfgoed vaak centraal. Dit zorgt ervoor dat voornamelijk de smaak van de experts wordt weergegeven, niet die van de niet-experts zelf (Parkinson et al., 2016). In Nederlands beleid is voornamelijk de overheid, met daarin werkende erfgoeddeskundigen, verantwoordelijk voor de inventarisatie en waardering van erfgoed. Wanneer een overheid zelf geen expertise heeft om cultuurhistorisch erfgoed te beoordelen, zijn het vaak adviesbureaus met stedenbouwkundige expertise die deze verantwoordelijkheid op zich nemen (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2014).

Zoals net gesteld, verschilt de waarde die burgers of niet-experts en experts toekennen aan cultuurhistorische elementen in hun omgeving (zie Figuur 4). In het verleden bepaalden experts veelal de waarde van erfgoed, vaak aan de hand van objectieve termen als staat, conditie en historische betekenis (Smit, 2014). Tegenwoordig heeft erfgoed vaak niet één waarde, maar een 'waarde in meervoud' (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, 2013). De waarde kan daardoor worden bepaald aan de hand van verschillende waarden, zoals: de gebruikswaarde, marktwaarde, ruilwaarde, economische waarde, belevingswaarde, onderscheidingswaarde en levensbeschouwelijke waarde (Baarveld et al., 2014). Wanneer verschillende waarden die gebouwen of plekken hebben voor verschillende partijen goed worden onderzocht, helpt dit om de juiste beslissingen te maken (Mason, 2008, in Pendlebury, 2013). Doordat de waarde van cultuurhistorisch erfgoed op zo veel verschillende manieren kan, en soms ook moet, worden bepaald, raakt het daarmee diverse beleidsterreinen (denk aan vastgoed, toerisme, e.d.). Daardoor is het volgens Dommelen en Pen (2013) ook moeilijk te bepalen van wie het erfgoed is en binnen welk beleidsterrein het thuis hoort.

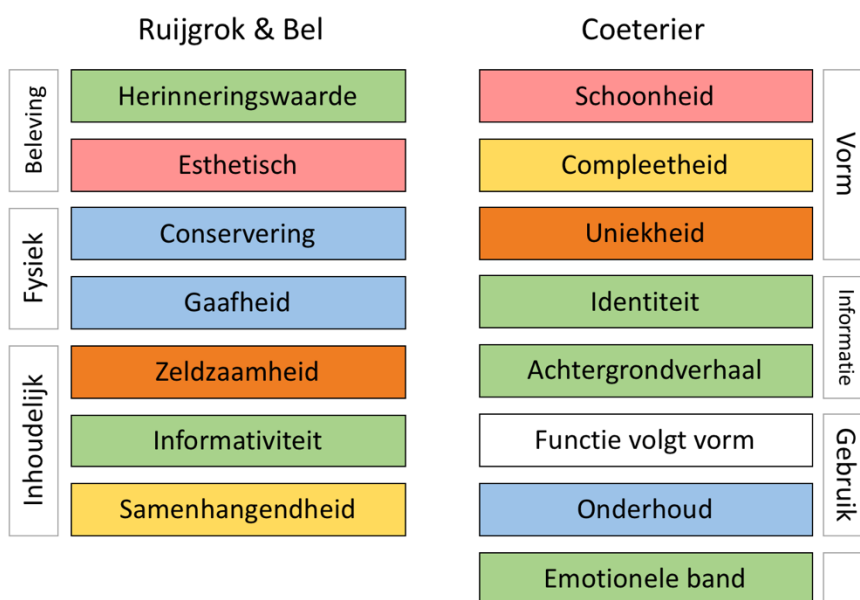
2.2.2 WAARDERING VAN CULTUURHISTORISCH ERFGOED

Diverse manieren om de vele waarden ten aanzien van cultuurhistorisch erfgoed te categoriseren komen uit de literatuur naar voren. Voor experts zijn er reeds methoden ontwikkeld om het cultuurhistorisch erfgoed zo objectief mogelijk te kunnen beoordelen. Om ook de waarden van niet-experts mee te kunnen nemen in de beoordeling van cultuurhistorisch erfgoed is een uitgebreidere categorisering nodig. Het is echter wel moeilijk om één categorisering te formuleren die zowel experts als niet-experts kunnen gebruiken om cultuurhistorisch

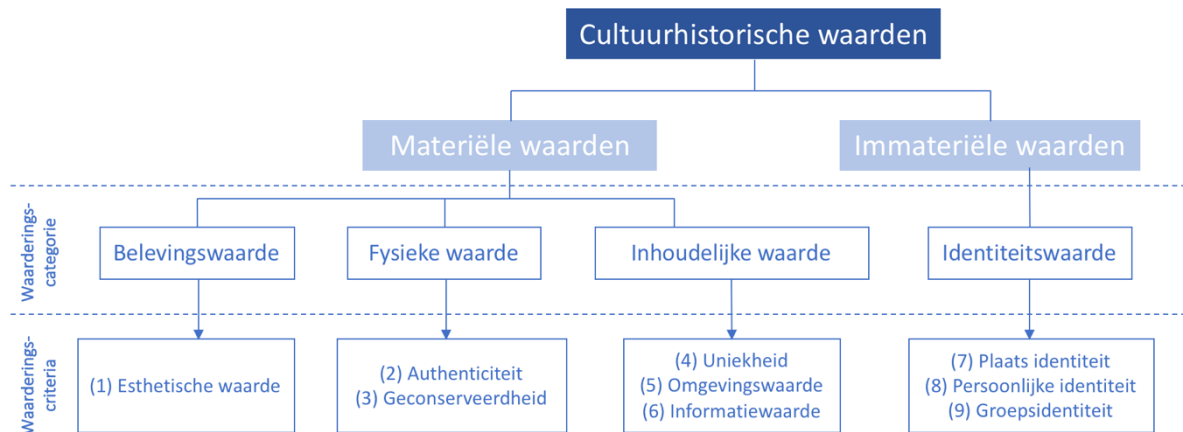
erfgoed te beoordelen. Dit komt omdat experts een hele andere band hebben met het erfgoed, ze hebben er misschien minder emotionele waarde bij en kijken daarom voornamelijk naar de materiële elementen van het erfgoed die ze waarderen. Andersom hechten niet-experts waarschijnlijk minder waarde aan de fysieke staat of bijzonderheid van een erfgoedobject, maar voornamelijk aan de immateriële waarden van het erfgoedobject.

Cultuurhistorie wordt vaak in verband gebracht met financiële en (sociaal-)economische waarden (Ruijgrok, 2012). Hierbij wordt de waarde van cultuurhistorisch erfgoed uitgedrukt in geld. Dit is echter moeilijk te beoordelen door niet-experts. Duidelijk is wel dat het onderscheid tussen materiële en immateriële waarden van cultuurhistorisch erfgoed vaak wordt gemaakt (Duineveld & Assche, 2012). Voor de beoordeling van materiële waarden wordt veelal gebruik gemaakt van standaard richtlijnen. De standaard waardebepaling en vaststelling van erfgoed kan bijvoorbeeld plaatsvinden volgens de richtlijnen van het Monumenten Selectie Project (MSP). Dit project heeft tussen 1986 en 1995 gebouwen beoordeeld die zijn gebouwd in de periode 1850-1940. Het onderscheidt vijf waarderingscriteria: algemene historische waarden, ensemble en stedenbouwkundige waarden, architectuurhistorische waarden, bouwhistorische waarden en waarden vanuit gebruikshistorie (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2014). Deze categorisering kan worden gezien als criteria waarop voornamelijk experts de waarde van een cultuurhistorisch object beoordelen. Deze indeling bevat veel inhoudelijke en technische elementen, die waarschijnlijk voor niet-experts moeilijk te beoordelen zijn.

Zoals net al is genoemd heeft de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (2013) het materiële erfgoed onderscheiden in archeologische, bouwkundige en historisch-geografische (cultuurlandschappelijke) resten van het verleden. Deze drie verschillende soorten materieel erfgoed kunnen volgens Ruijgrok & Bel (2008) worden beoordeeld aan de hand van drie kwaliteiten; de beleefde kwaliteit, fysieke kwaliteit en inhoudelijke kwaliteit. Deze kwaliteiten kunnen worden vertaald in waarden waarop cultuurhistorisch erfgoed op een voornamelijk materiële wijze kan worden beoordeeld, namelijk de belevingswaarde (esthetische waarde, herinneringswaarde), fysieke waarde (gaafheid/geconserveerdheid) en inhoudelijke waarde (zeldzaamheid, informatieve waarde, samenhangendheid). De informatieve waarde en herinneringswaarde kunnen echter worden gezien als deels materieel en deels immaterieel. Het gaat namelijk om de soms ontastbare informatie of herinneringen, zoals verhalen of symbolische betekenissen, die aan objecten zijn verbonden.

FIGUUR 5: OVEREENKOMSTEN IN DE MODELLEN VAN RUIJGROK & BEL (2008) EN COETERIER (2002)

FIGUUR 6: MATERIËLE EN IMMATERIËLE WAARDEN, MET DAARONDER DE WAARDERINGS-CATEGORIEËN- EN NEGEN CRITERIA, AAN DE HAND VAN MODELLEN VAN COETERIER (2002) EN RUIJGROK & BEL (2008)

Coeterier (2002) heeft als een van de weinigen onderzoek gedaan naar de waardering van historische plekken door niet-experts en experts. Deze niet-experts noemt hij leken in zijn artikel. Hierbij heeft hij criteria opgesteld om cultuurhistorische objecten te beoordelen aan de hand van zowel materiële als immateriële criteria. Deze criteria zijn de vorm (esthetisch, compleetheid, uniciteit), informatie/kennis (identiteit, achtergrondverhaal), gebruik/functie (functie volgt vorm, onderhoud) en emotionele banden van een cultuurhistorisch object. Hierbij kunnen de vorm en gebruik/functie worden gezien als materiële waarden, en de informatie/kennis en emotionele banden als immateriële waarden. Hij stelt dat cultuurhistorisch erfgoed voor mensen op drie niveaus waarde kan geven: de plaats identiteit, persoonlijke identiteit en groepsidentiteit. Deze waarden worden in dit onderzoek voor het gemak de identiteitswaarden genoemd.

In de twee verschillende waarderingsmodellen van Ruijgrok & Bel en Coeterier kan overlap worden gevonden (zie Figuur 5). De (voornamelijk materiële) waardencategorisering van Ruijgrok & Bel (belevingswaarde, fysieke waarde, inhoudelijke waarde) zal als uitgangspunt worden genomen, omdat deze ook de materiële elementen van Coeterier bevatten. Omdat Ruijgrok & Bel behalve de informatieve- en herinneringswaarde geen immateriële criteria in hun categorisering hebben, zullen de identiteitswaarden van Coeterier hiervoor als uitgangspunt worden genomen. De criteria van Coeterier, informatie/kennis, achtergrondverhalen en emotionele banden, zullen in dit onderzoek overgaan in de plaats, persoonlijke en groepsidentiteit. In Figuur 6 is de nieuwe categorisering te zien die zowel de waarden van Coeterier als Ruijgrok & Bel bevat. In de literatuur is naar voren gekomen dat veel van deze waarderingscriteria overlap vertonen, maar dat er voor de waarden vaak synoniemen worden gebruikt. Cultuurhistorische waardstelling zal altijd een bepaalde mate van subjectiviteit bevatten, “om die reden is er niet één waardstelling als absolute waarheid te beschouwen.” (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2014, p. 13). Ook is er geen duidelijke scheiding tussen materiële en immateriële waarden, omdat ze vaak onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.

Hieronder zullen de negen waarderingscriteria uit de gecombineerde modellen (te zien in Figuur 6) worden besproken per categorie.

MATERIËLE WAARDEN

BELEVINGSWAARDE

De belevingswaarde van een object kan ook wel worden omschreven als de (1) *esthetische waarde* (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2014). Dit betreft het genot en plezier dat men kan ervaren van de schoonheid van een cultuurhistorisch object, of van afzonderlijke objecten tezamen (Nota Belvedere, 1999). De belevingswaarde betreft ook “...de manier waarop we erfgoed voelen, ruiken, zien en horen.” (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2014, p. 42). Als het verhaal bij een plek tastbaar of zichtbaar is, heeft het een positievere invloed op

de belevingswaarde (Jong, 2016). De belevingswaarde bestaat volgens Jong uit drie categorieën, namelijk: belevingen gebaseerd op activiteiten, op zichtbaarheid en op emoties van een groep mensen. In dit onderzoek zal er wat betreft de belevingswaarde worden gekeken naar de zichtbare aspecten, omdat dit aan de hand van materiële elementen te beoordelen is.

FYSIEKE WAARDE

Een andere waarde die belangrijk wordt ervaren is de fysieke waarde of gesteldheid van een cultuurhistorisch object. Dit betreft de (2) *authenticiteit* en mate van (3) *conservering* van een bouwwerk. De fysieke waarde betreft de waarde van een object of structuur ten opzichte van andere onderdelen uit het object of de structuur. Wanneer cultuurhistorisch erfgoed wordt ontwikkeld, waarbij er een verandering plaatsvindt, is het belangrijk deze fysieke waarden te benoemen, zodat "...betrokken partijen een zorgvuldige afweging kunnen maken tussen dat wat gesloopt, vervangen of hersteld wordt en de manier waarop dit gebeurt." (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2014, p. 11). Het gevoel dat iets authentiek is kan worden opgewekt door materiaalgebruik (Linsen & Witsen, 2009). Daarnaast kan door het herstellen van de authenticiteit van monumenten de vastgoedwaarde stijgen (Ruijgrok, 2012). Ransom cultuurhistorisch erfgoed bestaat vooral de opvatting dat het geconserveerd moet worden, terwijl ook monumenten veranderlijk zijn (Stegmeijer, 2014).

INHOUDELIJKE WAARDE

De laatste waarderingscategorie die door Ruijgrok & Bel (2008) wordt genoemd is de inhoudelijke waarde van cultuurhistorisch erfgoed. Dit bevat een aantal inhoudelijke elementen om een cultuurhistorisch object te kunnen beoordelen.

Een object krijgt waarde wanneer het (4) *uniek* is ten opzichte van andere objecten. Dit wordt ook wel omschreven als "de mate waarin een object of deelcollectie uitzonderlijk is" (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2014, p. 51). Hoewel de behoefte is om plekken uniek te maken, worden ze door globalisering ook steeds meer hetzelfde (Jordan, 2009). Cultuur(historie) wordt minder afhankelijk van een geografische context. Wanneer het gaat om nieuwe steden stelt Sorkin (1992, in Cauter, 2004) dat ze zelfs 'ageographic' of 'placeless' zijn geworden. Deze steden zijn identiteitsloos en hebben geen historische banden. Koolhaas (1995, in Cauter, 2004) noemt deze steden zonder individuele of specifieke kenmerken 'generieke steden'. Deze steden hebben, in tegenstelling tot oude steden, geen historisch centrum. Veel steden ontwikkelen zich op dezelfde manier, met fast-food ketens, metrolijnen, vliegvelden en wolkenkrabbers, als een stad zonder onderscheidende kenmerken. Monumenten kunnen het karakter van een plek versterken en de bijzonderheid van een plek weergeven. Het behoud van cultuurhistorisch erfgoed kan daarom juist zorgen voor het onderscheidend vermogen van een gebied en voorkomt dat ze hun uniekheid verliezen (Dommelen & Pen, 2013).

Cultuurhistorisch erfgoed wordt steeds vaker gekoppeld aan externe of contextuele waarden. Dit houdt in dat bij een cultuurhistorische ontwikkeling goed rekening dient te worden gehouden met de (5) *omgeving* van het object. Deze externe en interne waarden van het erfgoed zijn beiden van belang, en vullen elkaar ook aan, om hiermee cultuurhistorisch erfgoed goed te kunnen waarderen (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2014). Ook Coeterier (2002) noemt het belang van het betrekken van de omgeving van een historisch gebouw. De ruimte moet worden gezien als een integraal geheel en niet als losse elementen. Uit verschillende onderzoeken blijkt daarom dat er niet objectgericht maar het beste gebiedsgericht kan worden omgegaan met cultuurhistorisch erfgoed. De historische elementen in een gebied kunnen volgens Stegmeijer (2014) "... een context bieden aan de ruimtelijke planvorming en richting geven aan een nieuwe fase in het stedelijke of cultuurlandschap" (p. 18). Dit wordt beaamd door Janssen (2012), die stelt dat de samenhang tussen erfgoed en omgeving een belangrijkere rol gaat spelen. Het is namelijk van belang dat erfgoed naast de objectwaarde ook meer ruimtelijke kwaliteit gaat geven. Om dit te bewerkstelligen moet er ook verbinding worden gezocht met andere sectoren binnen een gebied. Bij de ontwikkeling of het herbestemmen van erfgoed kunnen daarom andere opgaven in economische, sociaal-culturele of ecologische sectoren uit het gebied gezamenlijk worden opgelost. Ook Oevermann et al. (2016) concluderen dat niet alleen het erfgoed zelf, maar ook de omgeving van het erfgoed moet worden meegenomen wanneer dit gebied doormiddel van burgerparticipatie wordt opgeknapt.

Hoe de materiële elementen van cultuurhistorisch erfgoed worden gewaardeerd kan afhangen van de hoeveelheid (6) *informatie* en kennis die iemand heeft. Informatie zorgt niet voor meer esthetische waarde van het object, maar kan wel bijdragen aan de betekenisgeving van het gebouw. Door meer kennis over de historie van een object, kan het object bij mensen meer interesse wekken (Coeterier, 2002). Coeterier stelt dat er in de ruimtelijke ordening zoveel mogelijk informatie moet worden verschaft, dit om mensen bewust te maken van het belang en de historie van een object.

IMMATERIËLE WAARDEN

Uit de literatuur blijkt dat immateriële waarden bij erfgoed steeds belangrijker zijn. Immateriële waarden bij erfgoed worden vaak bepaald door niet-experts. Het kan worden gesteld dat historische objecten of gebouwen waarde geven aan het bestaan van mensen door het ontwikkelen van een plaats identiteit, persoonlijke identiteit en een groepsidentiteit (Coeterier, 2002).

Een (7) *plaats identiteit* ontstaat als bijvoorbeeld een cultuurhistorisch object de identiteit van een gebied vormgeeft (Twigger-Ross & Uzzell, 1996). Hierbij creëert een plek een onderscheidend vermogen, waarmee de plek uniek wordt ten opzichte van andere plekken. Dit kan wat betreft materiële elementen uit de omgeving, zoals bij de inhoudelijke waardencriteria van cultuurhistorisch erfgoed al is besproken. Daarnaast zijn er ook immateriële elementen verbonden aan het ontstaan van een plaats identiteit. Dit kan doordat bepaalde gebeurtenissen uit het verleden een lading kunnen geven aan plekken. Plekken kenmerken zich door hun continuïteit, ze kunnen in huidige situaties nog steeds het verleden weergeven. Maar ze zijn ook contant onderhevig aan veranderingen, waardoor nieuwe identiteiten ontstaan (Breakwell, 1992, in Twigger-Ross & Uzzell, 1996). “Het in stand houden van cultuurhistorische erfgoedwaarden waarborgt informatie over de loop van onze geschiedenis.” (Nota Belvedere, 1999, p. 11).

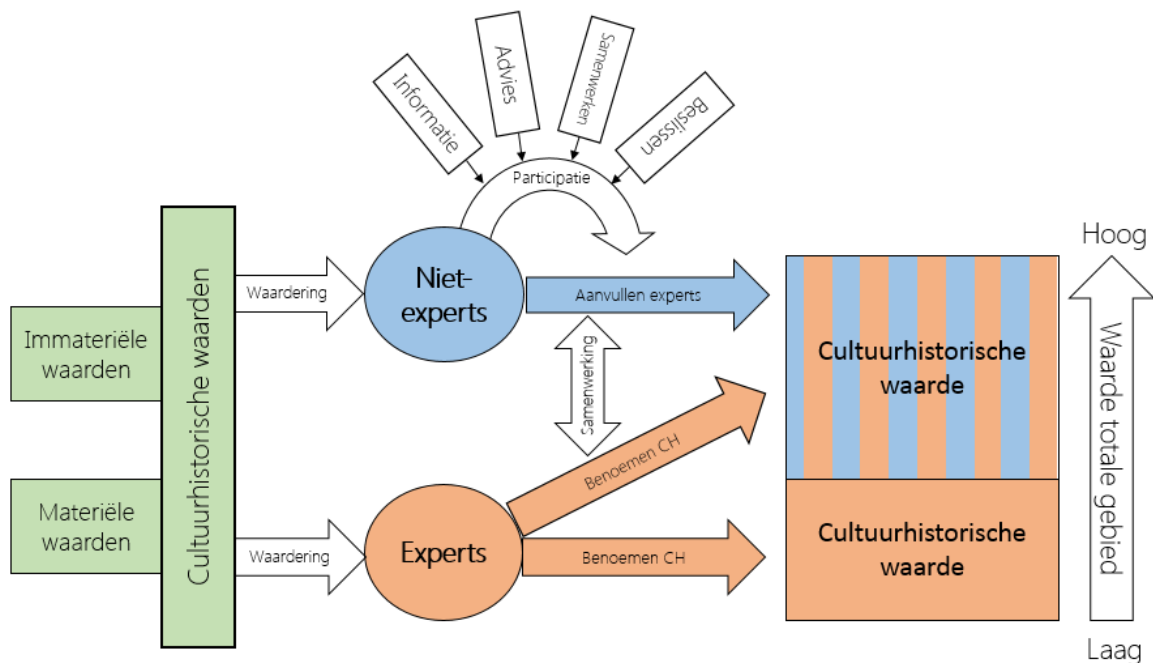
Daarnaast kunnen mensen waarde hechten aan cultuurhistorisch erfgoed omdat ze zich kunnen identificeren met die plek (Twigger-Ross & Uzzell, 1996). Dit wordt ook wel plaats identificatie genoemd. Naast dat mensen zich identificeren met die plekken, kunnen deze plekken er bij haar bewoners ook voor zorgen dat een (8) *persoonlijke identiteit* zich ontwikkelt. Ze kunnen zelfvertrouwen of een bepaald gevoel van *trots* opbouwen door een (diepgaande) relatie met een plek. Men kan meer gaan vertrouwen in eigen bekwaamheid, de omgeving speelt dan een faciliterende rol in het dagelijks handelen van die mensen. Dat de band tussen mensen en de historie van plekken belangrijk kan zijn, bleek wel uit een onderzoek van Harun et al. (2015) naar de ‘sense of rootedness’ van Maleisiërs. Dit omschrijft het gevoel dat mensen hebben bij de plek waar ze vandaan komen, waar ze zijn geboren en opgegroeid en waarbij ze het gevoel hebben dat die plek ‘van hun’ is, dat ze er horen. In het onderzoek werd gekeken naar historische openbare ruimtes. Het bleek dat deze ruimtes waardering hadden gekregen door de kennis en emotie van mensen hierbij, ontstaan door hun ervaringen uit het verleden. Uit hun onderzoek bleek dat door nieuwe planvorming voor deze ruimtes, de culturele identiteit van het gebied zwaar verstoord werd.

De laatste manier waarop mensen cultuurhistorisch erfgoed kunnen waarderen is aan de hand van hun (9) *groepsidentiteit*. Een groepsidentiteit ontstaat wanneer de identiteit van een stad of dorp wordt gedragen door een groep. Hierdoor ontstaat er een gemeenschapsgevoel, een collectieve identiteit en het gevoel van de groep dat het ‘hun’ plek is (Coeterier, 2002, p. 121). Bij het onderzoek van Harun (2015) naar de sense of rootedness van Maleisiërs bleek dit groepsgevoel ook naar voren te komen. Door het voeren van gesprekken tussen bewoners werd hun sense of rootedness bij de historische openbare ruimtes namelijk nog sterker. Het gevoel dat men ergens bij hoort kan ook gestimuleerd worden. Monumenten of stadsgezichten kunnen bijvoorbeeld worden geplaatst in een verhaal waar inwoners deel van kunnen uitmaken, een verhaal over een plek waarmee ze zich als groep kunnen identificeren (Dommelen & Pen, 2013, p. 132).

2.3 CONCEPTUEEL MODEL

In Figuur 7 is het conceptueel model te zien aan de hand waarvan dit onderzoek zal worden gestructureerd. Het begint bij de cultuurhistorische waarden, bestaande uit immateriële en materiële aspecten, aan de linkerkant van het model. Deze kunnen door niet-experts en experts worden gewaardeerd. Uit de literatuur is gebleken dat experts vaak bepalen en benoemen wat cultuurhistorisch erfgoed is, zonder de inbreng van niet-experts. De waarde van cultuurhistorisch erfgoed kan wel door deze groep worden bepaald, echter is het risico dat de waarde van het totale gebied dan lager is omdat het cultuurhistorisch object dan niet volledig aansluit bij de mening van bewoners van het gebied.

Door middel van een empirisch onderzoek zal worden getest of de waarde van een gebied hoger wordt als zowel niet-experts als experts de waarde van cultuurhistorisch erfgoed kunnen bepalen. Deze situatie is hypothetisch, het zou ook kunnen zijn dat het betrekken van niet-experts geen meerwaarde heeft voor het totale gebied. De hypothetische situatie is weergegeven in de bovenste route van het model, waarbij niet-experts ook hun waardering van cultuurhistorie laten blijken door middel van participatie en daarmee experts aanvullen. Door samenwerking tussen experts en niet-experts zal er uiteindelijk een cultuurhistorische waardebepaling plaatsvinden die door beide groepen wordt gedragen. De totale waarde van het gebied gaat hiermee ook omhoog.

FIGUUR 7: CONCEPTUEEL MODEL

2.4 SAMENVATTING

Steeds vaker worden burgers betrokken in planvorming. Hiervoor zijn argumenten te noemen die voordelen hebben voor zowel de overheid als burgers zelf. Zo kan het betrekken van burgers ten goede komen van het functioneren van de rechtstaat en de democratie, maar daarnaast ook functionele doeleinden hebben. De mate waarin burgers kunnen participeren wordt vaak weergegeven in de vorm van een laddermodel. Hierbij staat de onderste trede symbool voor een beperkte mate waarin ze invloed kunnen hebben op besluitvorming en de bovenste trede voor de volledige vrijheid die ze kunnen hebben om beslissingen te maken in het proces. In dit onderzoek is de mate waarin burgers worden betrokken gedefinieerd door de treden: geïnformeerd worden, advies leveren, samenwerken en als laatste beslissingen maken.

Gebleken is dat de waardebeoordeling van cultuurhistorisch erfgoed traditioneel gezien voornamelijk door experts werd gedaan. Waar experts dit met name beoordelen aan de hand van materiële, tastbare kenmerken, vullen niet-experts deze waardering aan door input te leveren over de immateriële, ontastbare kenmerken van cultuurhistorisch erfgoed. Voor dit onderzoek is een selectie gemaakt uit een grote diversiteit aan waarden waarop cultuurhistorisch erfgoed kan worden beoordeeld. Hieruit zijn de geselecteerde materiële aspecten voor dit onderzoek de esthetische waarde, authenticiteit, geconserveerdheid, uniekheid, informatieve waarde en omgevingswaarde. De immateriële aspecten zijn de identiteit die wordt gevormd bij een plek, een persoon of een groep mensen door de aanwezigheid van cultuurhistorisch erfgoed.

3. METHODEN

In dit hoofdstuk zal worden uitgelegd hoe de in de vorige hoofdstukken beschreven literatuur in dit onderzoek wordt getoetst. Er zal worden onderbouwd welke keuzes er zijn gemaakt in de methodes van dataverzameling en analyse.

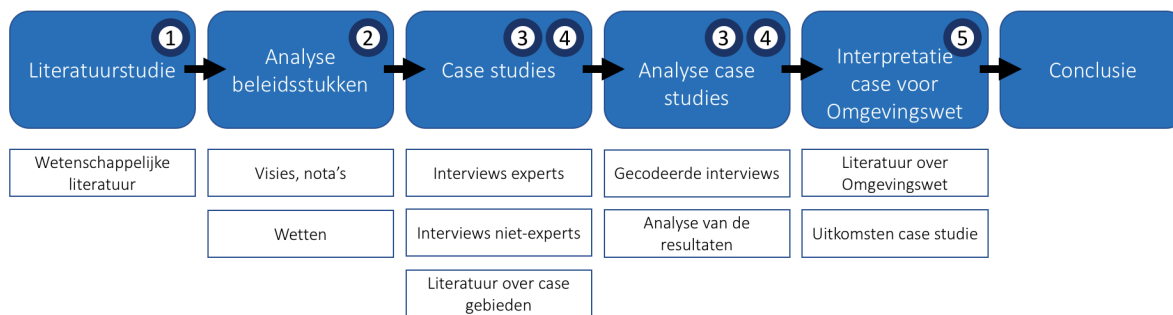
3.1 INTRODUCTIE

Het doel van het onderzoek is om erachter te komen wat de meerwaarde is van het betrekken van niet-experts bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed. Het onderzoek zal deels vergelijkend zijn, omdat er naar aanleiding van literatuuronderzoek wordt verwacht dat er een verschil bestaat tussen experts en niet-experts wat betreft de waardering van cultuurhistorisch erfgoed. Ook zal het onderzoek evaluerend/normatief zijn, omdat het gaat over de waardebepaling van erfgoed. Echter gaat het hier niet om wat goede of foute te beoordelen waarden zijn, maar om hoe de twee groepen het erfgoed verschillend waarderen. De hoofdvraag zal, ondanks dat het empirisch onderzoek gaat over de wijze van het waarderen van cultuurhistorisch erfgoed, zo objectief mogelijk worden onderzocht. Er zal als laatste ook deels adviserend onderzoek worden gedaan, zodat er in de praktijk beter rekening kan worden gehouden met de waardering van cultuurhistorisch erfgoed door niet-experts.

Dit onderzoek is deels inductief en deductief van aard. Inductie houdt in dat er dataverzameling plaatsvindt zonder dat er van tevoren een hypothese of theorie is opgesteld, en er daarmee een verklaring wordt gezocht voor een bij de waarnemingen passende theorie of model (Everaert & Peet, 2005). Deductie houdt in dat voorspellingen worden afgeleid uit een theorie of een model. In dat geval wordt er dus getoetst of de waarnemingen bevestigen wat een bestaande theorie of model al voorspelden. In dit onderzoek is er in eerste instantie gezocht naar bestaande theorieën en onderzoeken naar cultuurhistorische waardering van experts en niet-experts. Ook is er gezocht naar literatuur over de manieren waarop burgerparticipatie kan plaatsvinden. Zoals Janssen et al. (2014) al noemden konden, naast experts, niet-experts een belangrijke toevoeging leveren bij de waardering van cultuurhistorie. Dit vormde daarom ook de basis van het deductieve gedeelte van het onderzoek. De aanname/hypothese die er werd gemaakt was dat niet-experts iets kunnen toevoegen aan de waardebepaling van cultuurhistorie en daarmee een gebied meer waarde kunnen geven. Doormiddel van deductie wordt deze hypothese getest aan de hand van empirisch onderzoek. Daarna wordt de hypothese bevestigd of ontkracht (Evers, 2015). Maar er wordt niet alleen onderzocht of er inderdaad een verschil is in waardering van cultuurhistorie tussen experts en niet-experts. Wanneer er een verschil blijkt te zijn zal er ook gekeken worden wat dan precies de meerwaarde is van het betrekken van niet-experts en hoe deze burgerparticipatie het beste kan plaatsvinden. Zo wordt er een kader geschetst waarbij er in toekomstige planvorming voor een gebied met een cultuurhistorisch object beter kan worden afgewogen bij welke waarderingscriteria niet-experts de experts kunnen aanvullen. Deze toevoegingen kunnen worden gezien als inductie, omdat er nieuwe waarnemingen aan de bestaande theorie en onderzoeken worden toegevoegd.

Met het empirische onderzoek zal worden geprobeerd de volgende twee deelvragen te beantwoorden:

3. *Hoe en met welke middelen kunnen niet-experts participeren bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed in hun omgeving en hoe kan hun rol hierin worden versterkt?*
4. *Hoe waarderen niet-experts cultuurhistorisch erfgoed en hoe verhoudt deze waardering zich ten opzichte van de waardering van experts?*

FIGUUR 8: STRUCTUUR DATAVERZAMELING EN ANALYSE

3.2 ONDERZOEKSMETHODE

In Figuur 8 is te zien hoe de data voor verschillende onderdelen uit het onderzoek is verzameld. De cijfers in de figuur staan symbool voor de deelvragen die bij de verschillende onderdelen horen van het onderzoeksproces. Hieronder zal worden toegelicht hoe er voor de betreffende methode is gekozen.

3.2.1 KWALITATIEF ONDERZOEK

In dit onderzoek wordt er gebruik gemaakt van kwalitatieve dataverzameling. Deze kwalitatieve manier van onderzoek doen wordt door Boeije (2014, in Evers, 2015) beschreven als “systematische verzameling, organisatie, en interpretatie van tekstueel materiaal dat is verkregen door gesprekken of observaties met het doel concepten te ontwikkelen die ons helpen om sociale verschijnselen in hun natuurlijke context te begrijpen met de nadruk op betekenissen, ervaringen, en gezichtspunten van alle betrokkenen.”. Dit onderzoek heeft als doel om de meerwaarde van het betrekken van niet-experts bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed te achterhalen. Omdat niet-experts cultuurhistorie vaak beoordelen aan de hand van immateriële en subjectieve waarden, zal een kwalitatieve dataverzamelmethode het beste bij dit onderzoek passen. Diepte-interviews zullen worden gebruikt om bewoners en experts te laten praten over hun meningen, gevoelens en ervaringen bij het cultuurhistorisch object (Milena et al., 2008).

Experts worden ook betrokken bij dit onderzoek omdat zo duidelijk kan worden wat het verschil tussen beiden in waardering is en dus ook wat de toevoeging van niet-experts kan zijn. Echter waarden experts, in tegenstelling tot niet-experts, volgens de literatuur met name de materiële, objectieve elementen van cultuurhistorie. Objectieve waardes zijn vaak te meten aan de hand van enquêtes of andere kwantitatieve toetsingsvormen. Bij erfgoedexperts zou dit kunnen betekenen dat cultuurhistorie kan worden beoordeeld aan de hand van vaste, objectief te meten criteria. In dit onderzoek wordt er zowel gesproken met niet-experts als experts. Er is wel gekozen voor een kwalitatieve methode, omdat verwacht wordt dat experts wel op een kwalitatieve wijze erfgoed kunnen beoordelen, maar andersom dat niet-experts erfgoed niet op een kwantitatieve wijze kunnen beoordelen. Ook experts zullen in interviews naar hun waardering van cultuurhistorisch erfgoed worden gevraagd.

3.3 CASE STUDIE

Om iets te kunnen zeggen over de meerwaarde van burgerparticipatie bij de waardering van cultuurhistorie zal er gebruik worden gemaakt van een case studie. Een case studie kan worden gebruikt als instrument wanneer een onderzoeker een case onderzoekt met als doel om meer licht te werpen op een probleem of vraag (Cousin, 2005). Hierbij wordt de case gebruikt om een generalisatie te maken over het probleem of de vraag vanuit de bevindingen in de case, waarbij het niet gaat om de case-specifieke informatie. Er wordt gezocht naar een abstracter antwoord op een probleem of vraag, in dit geval de vraag wat de meerwaarde van burgerparticipatie bij de waardering van cultuurhistorie is. De case is het middel om te komen tot een antwoord hierop.

Het onderzoek is voornamelijk inductief van aard. Dit wil zeggen dat er nieuwe waarnemingen worden gedaan aan de hand van empirisch onderzoek. Het gebruik van een case studie kan ervoor zorgen dat uit een specifieke situatie nieuwe inzichten ontstaan die iets kunnen toevoegen aan bestaande theorieën over, in dit geval, burgerparticipatie bij de waardering van cultuurhistorie. Hoewel een veel voorkomende opvatting over case studies is dat de resultaten van één case in een onderzoek niet gegeneraliseerd kunnen worden, zegt Flyvbjerg (2006) het hiermee niet eens te zijn. Ook met het gebruik van een enkele case kan een bijdrage worden geleverd aan de sociale wetenschappen. De keuze en strategie van de case moet hierbij dan wel zorgvuldig worden bepaald. Een andere reden dat er in dit onderzoek gekozen is voor één case is dat het doen van kwalitatief onderzoek veel tijd vergt. Om te zorgen dat er wel voldoende respondenten zijn om een gegeneraliseerd antwoord te kunnen geven op de vragen zal er daarom worden gekozen voor één case. Deze zal hieronder worden toegelicht.

3.3.1 OOSTENBURGEREILAND

De case die in deze scriptie zal worden gebruikt is Oostenburgereiland in Amsterdam (zie Kaart 1). Dit voormalige industriële terrein wordt vanaf begin deze eeuw opgeknapt. Het gebied kent een rijke geschiedenis, de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) had er in de 16^e eeuw haar scheepswerven, kantoren en magazijnen. Sinds die tijd is het terrein gebruikt voor de bouw van schepen en machines. Op het terrein worden plekken voor woningbouw, bedrijvigheid, winkels en recreatie gecreëerd. Dankzij haar geschiedenis bevat het terrein monumentale loodsen en panden die het industriële verleden weergeven. Hierdoor heeft het gebied een kenmerkende identiteit gekregen. Een deel van de oude bebouwing heeft plaats gemaakt voor nieuwbouw en een deel ervan is opgekocht en zal een nieuwe bestemming krijgen. Zo ook de Langhouthallen, die begin 2016 tot gemeentelijk monument zijn benoemd.

KAART 1: KAART CENTRUM AMSTERDAM, MET IN HET BLAUW AANGEGEVEN OOSTENBURG

Bij de ontwikkeling van het gebied en het behoud van de hallen heeft participatie met niet-experts plaatsgevonden. Daarnaast hebben verschillende stakeholders mee kunnen denken over de toekomst van het gehele gebied. De hallen werden verschillend gewaardeerd en vanuit de stakeholders waren er diverse beweegredenen om te participeren. Dit maakt het gebied als case geschikt om dieper in te duiken op de verschillen in waardering tussen experts en niet-experts. In hoofdstuk 5 zal de case uitgebreid worden toegelicht.

3.4 (SEMI-)GESTRUCTUREERDE INTERVIEWS

In dit onderzoek is data verzameld aan de hand van semi-gestructureerde interviews. Deze worden ook wel diepte-interviews genoemd en zijn nuttig om over iemands gedachten en gedrag gedetailleerde informatie te verkrijgen (Boyce & Neale, 2006). Om de waardering van experts en niet-experts bij het cultuurhistorisch object goed te kunnen vergelijken is dezelfde interviewgide gebruikt bij zowel experts als niet-experts (zie bijlage I). Het interview zal niet compleet gestructureerd, met alle vragen van tevoren geformuleerd, maar ook niet ongestructureerd worden afgenomen (Zorn, 2005). Hierdoor zal de structuur van onderwerpen gedurende de interviews grotendeels hetzelfde blijven, maar geeft het de geïnterviewde meer ruimte om uit te wijden over andere onderwerpen die voor hem of haar van belang zijn.

3.4.1 SELECTIE PARTICIPANTEN

Voor de selectie van de participanten zal er een onderscheid worden gemaakt tussen niet-experts en experts (zie Tabel 2). Echter is het soms moeilijk te zeggen waar de grens tussen beiden ligt, omdat ook niet-experts kennis kunnen opdoen van experts.

De selectie van de participanten is begonnen bij iemand van de woningcorporatie, tevens de ontwikkelaar, die een groot netwerk heeft binnen het gebied. Via deze persoon is er contact gelegd met iemand van de buurtorganisatie (BO 1018), het stedenbouwkundig bureau (Urhahn), erfgoedverenigingen (Heemschut en Cuypersgenootschap) en de gemeente (Bureau Monumenten en Archeologie). Deze personen hebben vervolgens weer anderen participanten aangedragen via hun netwerk. Zo ontstond er een sneeuwbaaleffect, waarbij participanten weer andere participanten aanleveren.

<i>P#</i>	<i>Rol</i>	<i>Organisatie</i>
1	Niet-expert	BO 1018
2	Expert	Stadgenoot
3	Niet-expert	BO 1018
4	Expert	Bureau Monumenten en Archeologie
5	Expert	Urhahn
6	Niet-expert	BO 1018
7	Niet-expert	BO 1018
8	Expert	Heemschut
9	Expert	Cuypersgenootschap
10	Niet-expert	BO 1018

TABEL 2: LIJST MET PARTICIPANTEN

3.4.2 TOETSINGSCRITERIA

De toetsingscriteria die gebruikt zijn, zijn verdeeld in de mate van participatie (informatie, advies, samenwerken, beslissen) en waardering van cultuurhistorie. Deze laatste is, zoals in Figuur 6 van het theoretisch kader, onderverdeeld in materiële en immateriële waarden. Tijdens de interviews zullen op basis van deze criteria vragen worden gesteld aan de participanten. Hierdoor kunnen de verschillende waarden goed worden vergeleken. Het is mogelijk dat tijdens de gesprekken waarden voor niet-experts ook belangrijk blijken te zijn, die niet vooraf zijn opgesteld. Coeterier (2002) stelt namelijk dat de waarden van cultuurhistorie waar niet-experts belang aan hechten vaak worden verkregen door het houden van interviews. Expert-criteria kunnen daarentegen volgens hem wel worden verkregen vanuit de literatuur.

Om te achterhalen welke waarden waarop een expert of niet-expert cultuurhistorisch erfgoed beoordeelt het meest belangrijk vindt, zullen de negen waarderingscriteria aan de participanten worden gepresenteerd op kaartjes (o.a. esthetische waarde, uniekheid en eigen identiteit). Daarbij wordt rekening gehouden met de

begrijpelijkheid van de begrippen voor de participanten (zie bijlage IV). De drie belangrijkste kaartjes zullen door de participant worden geselecteerd en in een volgorde worden gelegd van meest belangrijk naar minst belangrijk. Hierbij gaat het om welke waarden ze bij hun beoordeling van erfgoed in het algemeen het meeste van belang achten.

Daarna wordt er door de participanten een aantal stellingen, weer met dezelfde waarderingscriteria, ingevuld die van toepassing zijn op hun waardering van de Langhouthallen (zie bijlage III). Het antwoord op de stellingen kan als basis vormen voor de waarderingsvragen die hierna worden gesteld.

3.5 DATA-ANALYSE

De interviews zijn opgenomen door middel van audioapparatuur. Voor de analyse worden de opnames beluisterd, getranscribeerd en gecodeerd (zie bijlage II) met het programma ATLAS.ti. Dit is gebeurd aan de hand van de structuur van de interviews en terugkomende onderwerpen. Besproken onderwerpen die niet vooraf waren opgesteld maar naar boven zijn gekomen tijdens de interviews, konden een nieuwe code vormen. De passages binnen de codes zijn vervolgens bestudeerd. Gezocht is naar overeenkomsten of verschillen tussen experts en niet-experts. In hoofdstuk 6 zijn de resultaten vooral beschrijvend opgeschreven, in hoofdstuk 7 worden de conclusies van de resultaten geanalyseerd aan de hand van de literatuur uit het theoretisch kader.

4. BELEID BURGERPARTICIPATIE EN ERFGOED

In dit hoofdstuk zal het beleid wat betreft burgerparticipatie en erfgoed worden besproken. De invloed die burgers kunnen hebben op besluitvorming is in de loop der jaren veranderd en steeds meer wettelijk vastgelegd. Ook de positie van cultuurhistorisch erfgoed in beleid en ruimtelijke ontwikkelingen is veranderd. De tweede deelvraag, die in dit hoofdstuk centraal staat, is: *Hoe wordt in het huidige beleid omgegaan met burgerparticipatie en cultuurhistorisch erfgoed en welke invloed kunnen niet-experts hierin daadwerkelijk hebben?*

4.1 BURGERPARTICIPATIEBELEID

Waarom burgerparticipatie belangrijk is en welke mate van participatie er te onderscheiden valt, is in hoofdstuk 2 behandeld. Deze paragraaf zal de belangrijkste veranderingen van de rol van burgerparticipatie in ruimtelijke ontwikkelingen behandelen. Tevens zullen de belangrijkste wet- en regelgevingen en de beleidsveranderingen rondom participatie worden besproken.

4.1.1 BURGERPARTICIPATIE IN RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN

Door de jaren heen hebben burgers een steeds grotere rol gekregen in ruimtelijke ordening. Een duidelijke verschuiving is die waarin burgerparticipatie een grotere rol heeft gekregen bij de vorming van ruimtelijke plannen. Deze verschuiving trad op waarbij er voornamelijk ‘top-down’, vanuit de overheid, beleid werd gevormd en geïmplementeerd, naar ‘bottom-up’ beleidsvorming, waarbij de overheid de burger steeds meer in liet meedenken en meebeslissen.

In de jaren '70 kwam een grote democratiseringsbeweging op gang. Burgers wilden meer betrokken worden bij het maken van ruimtelijke plannen (Coenen et al., 2001). Plannen werden eerder veelal opgesteld en geïmplementeerd door overheden. De opkomst van deze democratische bewegingen werd gezien als het verstoren en vertragen van het beleidsproces van ambtenaren (Graaf & Michels, 2014; Healey, 2002). Inspraak van burgers in beleidsvorming zou de oplossing moeten bieden om aan de democratische behoeften van het volk te voldoen (Coenen et al., 2001).

In de jaren die hierop volgden kreeg inspraak een steeds belangrijkere rol bij het opstellen van beleid en plannen. In de jaren '80 werd het recht op inspraak wettelijk vastgelegd. Inspraak werd hier een instituut, het kreeg een vaste plek binnen procedures (Coenen et al., 2001). Burgers mochten inspraak leveren op basis van hun recht op bezwaar en beroep (Wijdeven, 2012). Echter, in de jaren '90, bleek dat inspraakprocedures vaak niet functioneerden zoals ze waren bedoeld. Inspraak werd vaak te laat gebruikt, wanneer de plannen al gemaakt waren (Coenen et al., 2001). Nieuwe vormen van inspraak werden in deze periode van heroverweging bedacht, zoals interactieve plan- en beleidsvorming, om burgers eerder te kunnen betrekken (Wijdeven, 2012; Coenen et al., 2001).

Het werd overheden steeds duidelijker dat ze plannen niet zomaar top-down plannen konden implementeren. Ingrepen in een omgeving konden niet worden gedaan zonder kennis van het gebied en haar complexe processen die er plaatsvinden op onder andere sociaal en economisch niveau. Om deze reden, en om de kwaliteit van een omgeving te waarborgen, is er samenwerking nodig tussen de overheid, burgers en andere belanghebbenden en betrokkenen. Healey (2002) noemt dit *collaborative planning*, waarbij het vormen van plannen rondom ingrepen in een omgeving moeten worden gezien als een interactief proces.

De periode vanaf de eeuwwisseling kenmerkt zich door de vele burgerinitiatieven die opkwamen (Wijdeven, 2012). De overheid kreeg de taak om dergelijke initiatieven te stimuleren of zelfs te helpen organiseren. Ondanks dit blijft de uitvoering grotendeels liggen bij de initiatiefnemers. De overheid wordt hierbij ook wel de faciliterende overheid genoemd. De Tweede Kamer (Verhoeven & Tonkens, 2013) liet in deze periode weten dat Nederlanders in het verleden meer verantwoordelijkheden namen dan tegenwoordig. Daarmee moest de burger niet meer verwachten dat de overheid alles voor hem zal doen. Hiermee gaven ze aan dat we ons meer moeten inzetten voor onze omgeving, de verantwoordelijkheid komt daarmee weer bij de burger te liggen.

De opkomst van burgerparticipatie heeft gezorgd voor veranderingen op het gebied van ruimtelijke ordening. Plannen kunnen niet meer zomaar worden geïmplementeerd, er zal moeten worden gekeken naar de context van het gebied, haar bewoners en processen die er plaatsvinden. De periodes waarin inspraak een rol kreeg binnen planvorming geven de verschuivingen weer van planvorming vanuit de overheid naar planvorming als samenwerking tussen overheid en burger. De periodes moeten worden gezien als aanvulling op elkaar.

4.1.2 HUIDIGE BURGERPARTICIPATIEWET- EN REGELGEVING

Wat betreft wet- en regelgeving zijn bestuursorganen niet verplicht om burgers te betrekken bij beleidsvorming. Echter heeft inspraak daarentegen wel een wettelijke verankering gekregen in de jaren '80. In de Algemene wet bestuursrecht (Awb) staat geschreven dat het bestuursorgaan een inspraakprocedure moet volgen. Dit houdt in dat wanneer er een ontwerp bestemmingsplan, inpassingsplan of een belangrijke omgevingsvergunning wordt opgeleverd, deze eerst gedurende zes weken ter inzage moet liggen. Eenieder hebben dan de mogelijkheid om schriftelijk of mondeling inspraak te hebben op het beoogde plan. Het bestuursorgaan besluit vervolgens wat er met de ingebrachte zienswijzen wordt gedaan (Overheid.nl, 2010).

Ondanks dat overheden niet verplicht zijn actief burgerparticipatiebeleid te voeren, kiezen gemeentes er wel steeds vaker voor om een nota burgerparticipatie op te stellen. In 2013 had 58,8% van de Nederlandse gemeenten zo'n nota opgesteld, vier jaar eerder lag dat aantal ruim tien procent lager (Bos, 2014). Met deze nota geven gemeenten de participatie een formele verankering binnen hun beleid. Een nota is echter juridisch niet bindend, het vormt enkel een plan en richtlijn voor de komende jaren.

4.1.3 BURGERPARTICIPATIE EN DE OMGEVINGSWET 2021

In 2021 treedt de nieuwe Omgevingswet in werking (zie Figuur 9). Door de Omgevingswet worden wet- en regelgeving voor de ruimte, wonen, infrastructuur, milieu, natuur en water gebundeld naar één wet voor de fysieke leefomgeving (Aan de slag met de Omgevingswet, 2017). Door het integrale karakter van de wet zijn er minder en overzichtelijkere regels. Daarnaast heeft de nieuwe wet als uitgangspunten: meer ruimte voor initiatieven, lokaal maatwerk en vertrouwen. Het wordt met de komst van de nieuwe wet makkelijker om alle belangen te betrekken.

De overheid moet volgens de Omgevingswet op nationaal, provinciaal en gemeentelijk niveau een omgevingsvisie opstellen. Hierin staat beschreven hoe de gemeente een leefgebied wil ontwikkelen en beschermen. Dit werken ze uit in een omgevingsplan, waarin de functies van locaties worden toegedeeld. Het bestemmingsplan gaat hierin over, met het verschil dat de gemeente partijen nu duidelijk maakt wat mogelijk is binnen een gebied, waardoor partijen met meer vrijheid het gebied kunnen indelen. Dit gebeurt binnen de kaders van gemeentelijke regels (Kistenkas et al., 2017).

FIGUUR 9: PLANNING INWERKINGTREDING OMGEVINGSWET 2021 (OMGEVINGSWETPORTAAL, 2017)

Wat betreft participatie en inspraakprocedures in de nieuwe Omgevingswet zal de focus liggen op het zo vroeg mogelijk betrekken van verschillende stakeholders als burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties bij beleids- en besluitvorming. De Omgevingswet zal niet voorschrijven hoe en in welk stadium participatie precies moet gaan plaatsvinden, die verantwoordelijkheid komt voornamelijk te liggen bij de betrokken bedrijven en overheden (Aan de slag met de omgevingswet, 2017). Het moment waarbij er geparticipeerd kan worden in een project zal daarom ook elke keer anders zijn (Ministerie van Infrastructuur en Milieu, 2017). Juist door een gebied meer vrijheid te geven in wat er gerealiseerd kan en mag worden, zullen partijen daarin zelf een samenwerking moeten aangaan en mee gaan denken over de bestemming van het gebied. Hierdoor ontstaat een uitwisseling van kennis, informatie, belangen en standpunten (Aan de slag met de omgevingswet, 2017). De Omgevingswet maakt deel uit van de Awb, daardoor blijven de regels voor inspraak bij een ontwerpbesluit gewoon gelden (Kirstenkas et al., 2017).

Maar de Omgevingswet bevat volgens velen zeer vrijblijvende en onduidelijke regelingen en instructies voor meer burgerparticipatie. Het kan daardoor onduidelijk zijn hoe de wet er precies uit gaat zien in 2021 (Kirstenkas et al., 2017). De regelingen die al wel enige duidelijkheid bieden, zijn deze over de motiveringsverplichting en kennisgeving. Het bevoegd gezag heeft de verplichting tot motivering voor het naleven van participatie. Deze motiveringsplicht stelt dat "het bevoegd gezag bij het besluit aangeeft hoe burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en bestuursorganen zijn betrokken bij de voorbereiding en wat de resultaten daarvan zijn." (Ministerie van Infrastructuur en Milieu, 2017, p. 2). Bij vrijwel alle ruimtelijke instrumenten uit de omgevingswet heeft het bevoegd gezag de plicht om zijn beleid wat betreft participatie te motiveren. Ruimtelijke instrumenten waarvoor dit geldt zijn de omgevingsvisie, het programma, het omgevingsplan en het projectbesluit. Bij een projectbesluit en een omgevingsplan is daarnaast nog nodig dat het bevoegd gezag een kennisgeving participatie opstelt, waarin staat wie betrokken is, wat de rolverdeling tussen de initiatiefnemer en bevoegd gezag is en waar eventueel meer informatie nodig is (Ministerie van Infrastructuur en Milieu, 2017). Kortom, het bevoegd gezag moet aangeven hoeveel en op welke manier er in een gebied maximaal zal worden geparticipeerd en waarom er voor die manier gekozen is.

4.2 ERFGOEDBELEID

Deze paragraaf behandelt de veranderingen van de positie van erfgoed in ruimtelijke ontwikkelingen. Tevens zullen de belangrijkste wet- en regelgevingen rondom erfgoed worden besproken.

4.2.1 ERFGOED IN RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN

Erfgoed heeft geleidelijk een andere rol gekregen binnen ruimtelijke ontwikkelingen. Erfgoed wordt niet langer meer gezien als een losstaand beschermd bouwwerk waar niet aangekomen mag worden, maar moet worden gezien als een richtinggevende inspiratiebron die waarde kan toevoegen aan een gebied (Stegmeijer, 2014). In 1999 is de Nota Belvedere opgesteld, die erg belangrijk bleek in de omgang met cultuurhistorie in ruimtelijke veranderingen. Hierin werd de strategie gepresenteerd waarin cultuurhistorie de ruimtelijke ontwikkeling een extra betekenis en kwaliteit kon geven, door de waardering bij het brede publiek, een grote geschiedkundige of kunsthistorische waarde en mogelijkheden voor een eigentijdse functie te combineren. Strategie hierbij werd genoemd *behoud door ontwikkeling*, hierbij werd behouden wat cultuurhistorisch waardevol is en ontwikkeld om het cultuurhistorisch erfgoed ruimtelijk functioneel te houden (Linssen & Witsen, 2009). De belangrijkste verschuiving door de Nota was die van een "...benadering van erfgoed waarin vooral individuele objecten en conservatie centraal stonden, naar een meer gebiedsgerichte benadering en het stimuleren van hergebruik." (Dommelen & Pen, 2013). De tien jaren volgend op de Nota Belvedere waren bedoeld om het motto 'behoud door ontwikkeling' uit te proberen op verschillende hiervoor gesubsidieerde projecten en belangstelling te kweken voor cultuurhistorie in ruimtelijke ontwikkelingen (Stegmeijer, 2014). Door de MoMo (zie 4.2.2) kreeg Belvedere in 2009 een wettelijke verankering.

In 2011 werd de Visie Erfgoed en Ruimte, Kiezen voor Karakter, gepresenteerd. Hiermee werd cultuurhistorie officieel in beleid voor de periode 2012-2016 meegenomen. Het Rijk wilde hiermee stimuleren om gebiedsgericht om te gaan met een historische omgeving, waarbij de in het gebied aanwezige erfgoed met de aanwezige opgaven werd verbonden. Hierbij werd de focus meer gelegd op de herinnerings- en belevingswaarde (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2011). De visie is in 2017 na succes nog eens verlengd en bereid zich voor op de komst van de Omgevingswet in 2021.

4.2.2 HUIDIGE ERFGOEDWET- EN REGELGEVING

Wat betreft wet- en regelgeving is al in 1961 de eerste Monumentenwet in leven geroepen. Deze wet bevatte richtlijnen voor restauratie en de eerste versie van het instrument 'beschermde stads- en dorpsgezichten' (Stegmeijer, 2014). In 1988 werd deze wet vernieuwd door decentralisatie. Hierbij werden keuzes wat betreft erfgoedzorg zoveel mogelijk bij een zo laag mogelijke overheid, zoals gemeentes, gelegd (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2017). In 2009 vond de Modernisering van de Monumentenzorg (MoMo) plaats, een vernieuwde versie van de Monumentenwet 1988. Door de MoMo werd het (cultuurhistorische) erfgoedbelangen in de ruimtelijke ordening geborgen, regelgeving vereenvoudigd en het herbestemmen van monumentale panden bevorderd (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2017). Hierbij werd benadrukt dat er wat betreft de monumentenzorg niet enkel objectgericht maar meer gebiedsgericht zou moeten worden gewerkt, cultuurhistorische belangen niet alleen beperkt worden tot monumenten, cultuurhistorie een integraal onderdeel moet worden van beleid en maatschappelijke organisaties en burgers meer moeten worden betrokken (Gemeente Apeldoorn, 2011).

MONUMENTEN

Gebouwen of andere objecten met een cultuurhistorische of wetenschappelijke waarde kunnen worden beschermd (Rijksoverheid, 2018). Dit kunnen rijks-, provinciale en gemeentelijke monumenten zijn, maar ook beschermde stads- en dorpsgezichten. Het benoemen van monumenten wordt gedaan op het bijbehorende overheidsniveau, zoals rijksmonumenten door het Rijk. De aanvraagprocedure is vaak geregeld in de Erfgoedverordening van een gemeente. Onder andere bewoners, belanghebbenden, erfgoedverenigingen en gemeenten kunnen een aanvraag doen voor de aanwijzing van een monument. Over het algemeen worden aanvragen gedaan door gemeenten. Een onafhankelijk orgaan van de gemeente zal dan gaan toetsen of het object in aanraking komt voor een benoeming. Er wordt dan een rapport opgesteld die vervolgens wordt overgedragen aan het college van B&W, deze maakt de beslissing. Hierna ligt het besluit zes weken ter inzage, waarop bezwaar kan worden ingediend. Zo ook door bewoners en andere belanghebbenden (Weeren, 2013; Gemeente Vlaardingen, 2018).

4.2.3 DE ERFGOEDWET EN DE OMGEVINGSWET 2021

Sinds 1 juli 2016 zijn belangrijke wet- en regelgeving voor behoud en ontwikkeling van cultureel erfgoed beschreven in de Erfgoedwet en de Omgevingswet (zie Figuur 10). De Monumentenwet is hierbij komen te vervallen en direct overgegaan in de Erfgoedwet. Omdat de Omgevingswet pas in 2021 in werking treedt is er voor de periode 2016-2021 een tijdelijke overgangsregeling. Waar erfgoed eerder geregeld werd in verschillende wetten, zoals de Monumentenwet, Wet Milieubeheer, Wro en de Wabo, is het nu geregeld in slechts twee wetten (Krauwier, 2015). Er is een duidelijke verdeling gemaakt wat betreft de functies van de twee wetten. De Erfgoedwet heeft de verantwoordelijkheid voor het aanwijzen van Rijksmonumenten en de zorg voor cultuurgoederen in overheidsbezit. De Omgevingswet heeft de verantwoordelijkheid voor de omgang met cultureel erfgoed in de fysieke leefomgeving. De overgangsregeling bevat nu onder andere het aanwijzen van stads- en dorpsgezichten en het aanstellen van een monumentencommissie. De Omgevingswet zal in 2021 meer functies bevatten dan alleen de wetten uit de overgangsregeling, zoals vergunningverlening voor het wijzigen van rijksmonumenten, rekening houden met cultureel erfgoed bij het opstellen van een omgevingsplan en het aanwijzen van provinciale en gemeentelijke monumenten (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2017).

Bij ruimtelijke plannen zal straks voornamelijk de Omgevingswet van toepassing zijn bij veranderingen of ontwikkelingen die te maken hebben met erfgoed. Het aanvragen van vergunningen voor sloop of wijziging zal ook via deze wet verlopen. Bij het maken van een omgevingsvisie moet een gemeente cultureel erfgoed erin opnemen. Het bestemmingsplan gaat met de komst van de Omgevingswet over in het omgevingsplan. Bij het opstellen van een omgevingsplan moeten ook de regels voor vergunningverlening rondom het cultureel erfgoed duidelijk zijn geformuleerd. In het omgevingsplan kan lokaal maatwerk worden geleverd. Activiteiten die cultureel erfgoed kunnen aantasten kunnen dan worden (1) verboden, (2) gereguleerd (via vergunningen en voorschriften), of (3) gereguleerd via algemene regels (Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland, 2010). Dit omgevingsplan wordt opgesteld door gemeentes. Gemeentes kunnen in een omgevingsplan op basis van de Omgevingswet zelf gemeentelijke monumenten, beschermde dorps- en stadsgezichten en cultuurlandschappen aanwijzen en beschermen.

Van Monumentenwet 1988 naar Erfgoedwet en Omgevingswet Over duiding en omgang

FIGUUR 10: WAT ER VERANDERT MET DE KOMST VAN DE OMGEVINGSWET EN ERFGOEDWET (RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED, 2017)

4.3 SAMENVATTING

De laatste jaren is de focus van beleid steeds meer komen te liggen op het betrekken van burgers bij het maken van beslissingen. Ondanks deze verschuiving naar een steeds meer bottom-up manier van beleidsvoering, kent burgerparticipatie nog geen duidelijke wettelijke verankering. Naast de verplichte inspraakmogelijkheden stellen overheden wel steeds vaker een participatienota op. Helaas biedt dit geen juridische zekerheid. De Omgevingswet zal ervoor kunnen gaan zorgen dat burgers eerder worden betrokken bij het opstellen van plannen voor een heel gebied. Ook hierbij wordt initiatief verwacht vanuit de samenleving.

Erfgoedbeleid heeft een verandering doorgemaakt van een voornamelijk objectgerichte naar een gebiedsgerichte benadering. Erfgoed kan worden beschermd door het aanwijzen van monumenten. Wie een aanvraag tot aanwijzing mag doen staat in de Erfgoedverordening van een gemeente. Bij de benoeming van een monument mag er in ieder geval door burgers bezwaar worden aangetekend. Monumenten zijn ook aan verandering onderhevig, daarom wordt er steeds meer een integrale samenwerking gezocht met andere sectoren. De Omgevingswet zal duidelijke kaders schetsen hoe een monument mag worden ontwikkeld of veranderd. Omdat participatie met de komst van de Omgevingswet een grotere rol krijgt, kan dit kansen bieden voor het participeren rondom cultuurhistorisch erfgoed.

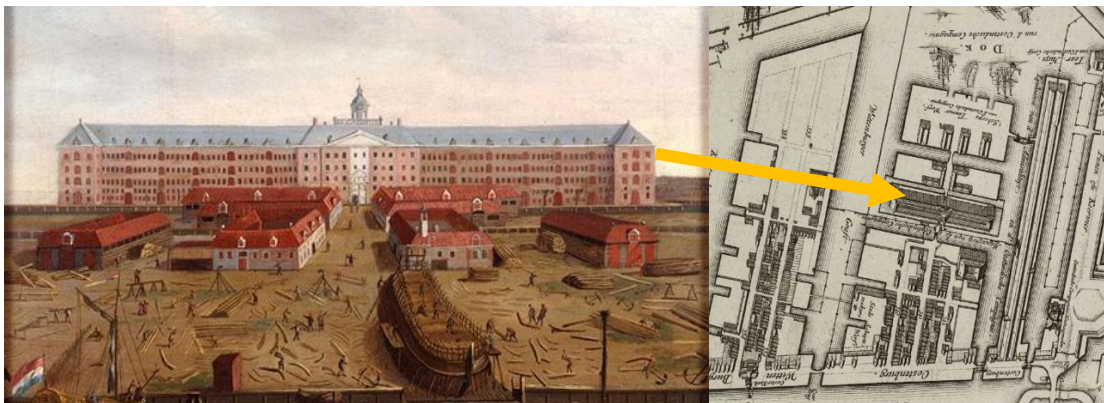
5. CASE

In dit hoofdstuk wordt de case besproken aan de hand waarvan data is verzameld voor het onderzoek. De case studie vormt, zoals in de methode al uitgelegd, een instrument waarmee antwoord zal worden gezocht op de hoofdvraag. Dit hoofdstuk behandelt de achtergrond van Oostenburgereiland en de cultuurhistorische objecten die het gebied hebben gevormd. Daarnaast wordt een introductie gegeven van het participatieproces rondom de toekenning van de monumentale status van de Langhouthallen, die centraal staan in dit onderzoek.

5.1 OOSTENBURGEREILAND

5.1.1 DE GESCHIEDENIS VAN OOSTENBURG

Oostenburg is onderdeel van de Oostelijke eilanden Kattenburg, Wittenburg en Oostenburg in Amsterdam. In de tweede helft van de 17^e eeuw is het gebied Oostenburgereiland aangelegd voor de Verenigde Oost-Indische Compagnie, die op het gehele eiland haar magazijnen, werkplaatsen en scheepshellingen vestigde (zie Afbeelding 1). Vanwege haar ligging aan het IJ was het een perfect bereikbare plek. Nadat de VOC in 1795 failliet ging werd het gebied en haar loodsen vanaf begin 19^e eeuw gebruikt als fabrieken van Paul van Vlissingen voor de productie van stoommachines, locomotieven en andere werktuigen. Door de aanleg van de Oosterdoksdiijk en de daarop liggende spoorweg werd de toegang tot Oostenburg per groot schip minder aantrekkelijk. In 1891 ging deze fabriek failliet. In 1897 werden de karakteristieke Van Gendthallen van de gelijknamige architect Van Gendt gebouwd, die nog steeds aanwezig zijn in het gebied en in 2001 tot rijksmonument zijn benoemd. De Van Gendthallen, ook wel Werkspoorhallen genoemd, werden gebouwd voor gelijknamige werktuigen- en spoorwagematerieelfabrikant Werkspoor. Naast de Van Gendthallen staat het Koudgasgebouw uit 1892, voormalig gebouw voor energievoorziening van de Van Gendthallen, dat sinds 2011 als horecagelegenheid 'Roest' bekend staat. Tussen 1929 en 1939 worden door Stork/Werkspoor twee hallen gebouwd voor de productie van dieselmotoren. Het ontwerp is van Langhout, een collega van Van Gendt, de hallen worden daarom ook wel de Langhouthallen genoemd. In 1995 sluit de Storkfabriek en in 1998 koopt IBC-Vastgoed (Heijmans) het Oostenburg-terrein op. Het terrein had in die tijd nog de bestemming 'werken', maar moest volgens Heijmans veranderd worden naar een gemengde 'woon-werk' bestemming. Heijmans kreeg dit in eerste instantie niet voor mekaar. Het INIT-gebouw wordt in 2003 gerealiseerd aan de oostkant van het eiland. Vanaf 2004 komt woningcorporatie Stadgenoot in beeld, deze koopt de Van Gendthallen van Heijmans. In 2008 koopt Stadgenoot de rest van het terrein, inclusief Roest en de Langhouthallen. Het stadsdeel Centrum, dat verantwoordelijk is voor de ruimtelijke ordening in dat gedeelte van de stad, stemde toen wel in met de wijziging naar woon-werkbestemming (Hamming, 2017; Bakker, 2015; BO 1018, 2017; Zonneveld, 2017).

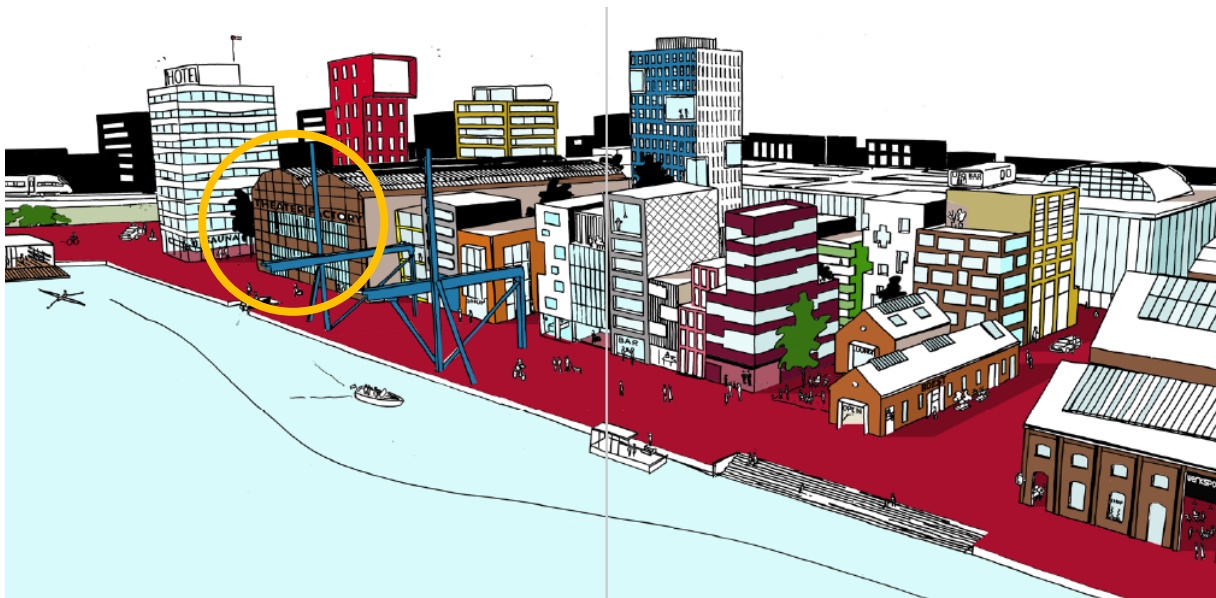

AFBEELDING 1: HET VOC-GEBOUW OP OOSTENBURG, KAART OOSTENBURG TIJDENS VOC-PERIODE (RUIMTELIJKE PLANNEN, 2018)

5.1.2 DE KOMST VAN STADGENOOT

Sinds 2008 heeft woningcorporatie Stadgenoot ongeveer tachtig procent van het gebied in handen. Omdat woningcorporaties volgens de Woningwet 2015 (2018) moeten concentreren op hun kerntaken, mogen ze geen huurwoningen in de vrije sector, koopwoningen en commercieel vastgoed ontwikkelen. Deze kerntaken zijn diensten van algemeen economisch belang (daeb), dat wil zeggen dat ze sociale huurwoningen, bepaald maatschappelijk vastgoed en specifieke diensten voor de leefbaarheid wel zelf mogen ontwikkelen. Omdat ze ook niet-daeb-activiteiten wilden uitvoeren hebben ze ontwikkelorganisatie Oostenburg SGN in het leven geroepen. Deze organisatie is verantwoordelijk voor het bouwrijp maken van de kavels, de verkoop van bouw kavels en het ontwerp en de aanleg van de openbare ruimte. Omdat deze organisatie opereerde vanuit naam van Stadgenoot wordt deze in dit onderzoek aangeduid als Stadgenoot. Door de economische crisis liep de ontwikkeling van het gebied veel vertraging op. Pas in 2012 komt de woningcorporatie met de eerste plannen. Samen met Urhahn Stedenbouw & Strategie, in dienst van Stadgenoot en verantwoordelijk voor het stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan, leverde Stadgenoot het document 'Stadswerf Oostenburg – Werkboek: de ontwikkeling op weg' op (Stadgenoot & Urhahn, 2012; Oostenburg SGN, 2017). Hierin presenteren ze de eerste uitgangspunten voor het stedenbouwkundig ontwerp (zie Figuur 11). In het eerste document wordt duidelijk dat de geschiedenis van het gebied centraal staat. Daarnaast krijgt het plan een ondernemend klimaat, waarin er door Stadgenoot zelf en met andere partijen verbinding aangaan om wonen en werken te realiseren. De vele kleine kavels moeten het mogelijk maken om veel verschillende partijen bebouwing te kunnen laten ontwikkelen. Het eiland krijgt een stoer en industrieel karakter, waarbij vanaf het begin de focus wordt gelegd op "...het vergroten van de publieke waarde van het gebied: openbare kades, toegankelijk industrieel erfgoed, zichtbaar cultureel erfgoed." (Stadgenoot & Urhahn, 2012, p. 34). Dit plan vormde voor het stadsdeel Centrum het uitgangspunt om bezig te gaan met het ontwerp van het nieuwe bestemmingsplan. In maart 2014 werd het concept-ontwerpbestemmingsplan gepresenteerd. Een jaar later, in april 2015, verscheen het eerste ontwerpbestemmingsplan. Uiteindelijk werd in maart 2016 dit ontwerp-bestemmingsplan weer opgeleverd en was het klaar voor behandeling bij de Bestuurscommissie Centrum. In juli 2016 werd uiteindelijk het bestemmingsplan vastgesteld door de gemeenteraad.

In 2014 verkocht Stadgenoot de Van Gendthallen aan kinderwagenfabrikant Bugaboo, die er in eerste instantie haar hoofdkantoor wilde vestigen. Door een ruzie tussen de eigenaren van Bugaboo is er tot op heden nog geen ontwikkeling van die hallen geweest.

FIGUUR 11: EERSTE STEDENBOUWKUNDIG ONTWERP OOSTENBURG EN VOC KADE, MET BEHOUD LANGHOUSHALLEN (STADGENOOT & URHAHN, 2012)

VOC PAKHUIS

VAN GENDHALLEN

INIT

CENTRAAL STATION

LANGHOUTHAL (1929)

KOUDGASGEBOUW

ROSA & RITA

POORT NSM

5.2 DE LANGHOUTHALLEN

De Langhouthallen vormen een belangrijk onderdeel van de 20^e-eeuwse historie van het eiland. Niet altijd is het belang en de waarde van de hallen even zichtbaar geweest. Er wordt toegelicht hoe het proces rondom de hallen heeft plaatsgevonden de afgelopen jaren.

5.2.1 DE GESCHIEDENIS VAN DE LANGHOUTHALLEN

De Werkspoorhallen, uit 1929 en 1939, zijn gebouwd voor de fabricage van dieselmotoren voor de scheepvaart. De 'hoge hallen', zoals ze door Stadgenoot & Urhahn (2012) in het eerste stedenbouwkundig document werden genoemd, hebben hun bijnaam te danken aan de hoogte van de hallen, die nodig was om motoren over elkaar heen te kunnen tillen. De hallen waren onderdeel van een complex, achter de Langhouthallen stonden nog eens twee hallen. Door middel van de rails (zichtbaar op Afbeelding 2) die de hallen verbond konden motoren van de eerste productiehal naar de voorste hal (hal 1929) worden getransporteerd, waar ze vervolgens in elkaar werden gezet en naar buiten op de schepen worden gerold. Tegenwoordig worden ze de Langhouthallen genoemd, naar de gelijknamige architect van de hallen en opvolger van Van Gendt, G.J. Langhout (Dekker, 2017). Vanaf 2004 vestigde de Theater Fabriek Amsterdam van Joop van de Ende zich in de hallen. In 2014 is deze weer vertrokken, omdat Stadgenoot van plan was de hallen te slopen om nieuwbouw te kunnen realiseren op die plek.

AFBEELDING 2: LANGHOUTHALLEN GEZIEN VANAF HET WATER (KOOPMAN ET AL., 2015)

5.2.2 VAN SLOOP NAAR BEHOUD

Toen Stadgenoot in december 2012 het rapport presenteerde met het stedenbouwkundig ontwerp, was zeker dat er veel gesloopt zou worden in het gebied. De Van Gendthallen moesten blijven staan, ze hadden immers de status van rijksmonument. Daarnaast moest een karakteristieke poort vanuit de NSM en restaurant Rosa & Rita aan de oostkant van het terrein worden behouden, evenals het Koudgasgebouw (huidige bar Roest) tegenover de Van Gendthallen. De toekomst van de Langhouthallen was echter nog niet zeker, wanneer deze gesloopt zouden worden zou dit veel grond opleveren waarop woningbouw kon worden gerealiseerd (Stadgenoot & Urhahn, 2012). In het eerste stedenbouwkundig ontwerp van Stadgenoot & Urhahn zijn de Langhouthallen, met de daarin gevestigde Theater Fabriek, wel meegenomen in het ontwerp (zie Figuur 11).

AFBEELDING 3: DE LANGHOUSHALLEN MET MODERNE BEPLATING, VOOR DE SLOOP VAN DE OMLIGGENDE BEBOUWING EN JONGSTE HAL LINKS (KOOPMAN ET AL., 2015)

Toen in 2014 het ontwerp-conceptbestemmingsplan werd opgeleverd door de bestuurscommissie van het stadsdeel Centrum was aanvankelijk iedereen – de gemeente, Stadgenoot en buurtorganisatie – het eens met de sloopplannen voor de hallen. Stadsdelen zijn onder andere verantwoordelijk voor het voorbereiden van het opstellen bestemmingsplannen van het bijbehorende stadsdeel van Amsterdam. De Oostelijke eilanden met daarin Oostenburg behoort tot het stadsdeel Centrum (Gemeente Amsterdam, 2017). De sloop van de hallen zou Stadgenoot veel nieuwe woningen opleveren. Tot een buurtbewoner, Dekker, ontdekte dat achter de moderne metalen gevelprofielen een karakteristiek monument schuilging (Afbeelding 3 & Afbeelding 4). Ook ontdekte hij dat de hallen verkeerd staan ingeschreven bij de gemeente, namelijk met het bouwjaar van na 1940 in plaats van 1929 en 1939. Stadgenoot had in eerste instantie weinig belangstelling voor het idee van Dekker. Wanneer de hallen tot monument zouden worden benoemd zouden ze niet mogen worden gesloopt. Tevens betekende dit dat er minder woningbouw kon worden gerealiseerd en het de corporatie minder omzet zou opleveren. Dekker heeft de in de wijk actieve Buurtorganisatie 1018 eind 2014 weten te overtuigen van de monumentale waarde van de hallen. Ook het Cuypergenootschap en Bond Heemschut, twee erfgoedverenigingen, merkten de waarde van de hallen op. Als reactie vroegen ze daarom de monumentenstatus voor de hallen aan. Ook Bureau Monumenten en Archeologie van de gemeente Amsterdam heeft daarop verklaard dat de hallen inderdaad een interessante bouwkundige waarde hadden, mede door de staalconstructie en lichtdoorlatend plofdak dat zorgde dat bij explosies de muren zouden blijven staan (Damen, 2014). Op 5 januari 2016 heeft de bestuurscommissie Centrum besloten om de oudste hal, die uit 1929, te behouden en als gemeentelijk monument te benoemen. De noordelijkste hal uit 1939 werd uiteindelijk gesloopt (huidige situatie zie Afbeelding 5). Omdat dit voor Stadgenoot betekende dat er veel minder woningbouw kon worden gerealiseerd door het behoud van een hal, werden zij door de gemeente gecompenseerd middels een wijziging in het bestemmingsplan. Hierdoor kregen zij de mogelijkheid meer woningbouw realiseren op een plek die eerder werkbestemming had (Dekker, 2016; BO 1018, 2017; Damen, 2014).

AFBEELDING 4: DE LANGHOUTHALLEN IN 1992, WAARBIJ DE KARAKTERISTIEKE, ORIGINELE BOUWMATERIALEN ZICHTBAAR ZIJN (DEKKER, 2016)

AFBEELDING 5: OOSTENBURG IN HUIDIGE SITUATIE, MET ÉÉN LANGHOUTHAL (OOSTENBURG SGN, 2017)

6. RESULTATEN

Dit hoofdstuk behandelt de resultaten van het empirische onderzoek. Allereerst wordt de derde deelvraag besproken, waarbij het voornamelijk gaat over het participatieproces rondom de Langhouthallen. Daaropvolgend wordt de vierde deelvraag besproken. Hierbij zal de waardering van cultuurhistorisch erfgoed en de Langhouthallen door niet-experts en experts centraal staan.

6.1 BURGERPARTICIPATIE

In deze paragraaf zal worden gekeken naar het verloop van het participatieproces rondom de Langhouthallen op Oostenburg. Hierbij zal de derde deelvraag worden onderzocht: *Hoe en met welke middelen kunnen niet-experts participeren bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed in hun omgeving en hoe kan hun rol hierin worden versterkt?* Eerst wordt er gekeken hoe niet-experts via de wettelijke regelingen in Amsterdam invloed hebben kunnen uitoefenen op het behoud van cultuurhistorisch erfgoed. Daarna zal het participatieproces rondom de Langhouthallen worden besproken en geanalyseerd aan de hand van de participatieladder. Daarna wordt gekeken hoe niet-experts en experts tegen elkaar en hun eigen rol aankijken. Aan het eind van dit hoofdstuk zal een korte interpretatie worden gegeven over de resultaten van het participatieproces rondom de Langhouthallen. In hoofdstuk 7 wordt besproken hoe de rol van bewoners bij het participeren rondom cultuurhistorisch erfgoed kan worden versterkt en verbeterd.

6.1.1 ANALYSE AMSTERDAM

De gemeente Amsterdam kent een structuur van bestuurscommissies, waarbij de stad in zeven delen is opgedeeld. Oostenburg valt onder stadsdeel Centrum. Als belanghebbenden een zienswijze willen indienen of beroep willen aantekenen tegen (bestemmings)plannen, moet dat worden gedaan bij het desbetreffende stadsdeel.

Hoe de procedure van het aanvragen van een monument in Amsterdam is geregeld, staat beschreven in haar Erfgoedverordening (Gemeente Amsterdam, 2015). Belanghebbenden kunnen een aanvraag indienen voor de monumentenstatus van een object. Deze belanghebbenden zijn volgens de verordening de eigenaar, zakelijk gerechtigden (erfpachter of hypotheekverstrekker) of een vereniging of stichting ten behoud van monumenten (Gemeente Amsterdam, 2018). De aanvraag kan worden gedaan bij het dagelijks bestuur van het stadsdeel van het object. Het college van de gemeente Amsterdam vraagt daaropvolgend advies over de aanvraag aan Bureau Monumenten en Archeologie en de Commissie voor Welstand en Monumenten. Het college kan naar aanleiding van het advies het gemeentelijke monument daarna de status wel of niet toekennen.

In Amsterdam is een erfgoedvereniging een middel waarmee burgers aandacht kunnen vragen voor het behoud van een monument. Eventuele aanvragen kunnen door deze verenigingen worden gedaan als blijkt dat er inderdaad sprake is van een waardevol object. In Amsterdam zijn twee erfgoedverenigingen actief. Een daarvan is de Bond Heemschut. Dit is de grootste erfgoedvereniging van Nederland met commissies in elke provincie. Voor de stad Amsterdam hebben ze een aparte commissie, waarin expert P8 actief is. Naast Heemschut is ook het Cuypersgenootschap actief. Zij zetten zich in voor erfgoed uit de 19^e en 20^e eeuw, met de focus op erfgoed van na 1940. In deze vereniging en stichting is expert P9 actief. Beide erfgoedverenigingen bestaan uit vrijwilligers die zich inzetten voor het behoud van waardevolle objecten en gebieden (Heemschut, 2018; Cuypersgenootschap, 2018).

6.1.2 HET PARTICIPATIEPROCES

De belangrijkste gebeurtenissen in het participatieproces rondom de Langhouthallen zullen nu worden besproken in chronologische volgorde. Hierbij moet worden gezegd dat er meerdere participatieactiviteiten zijn geweest rondom planvorming voor het gebied Oostenburgereiland als geheel. In dit gedeelte wordt er enkel gekeken naar de activiteiten waarbij omwonenden hebben kunnen participeren bij ontwikkelingen van de Langhouthallen.

2012 Al vanaf november 2012 is Buurtorganisatie 1018 actief bezig voor het Oostenburg terrein. Deze buurtorganisatie beslaat het postcodegebied 1018 en heeft twee overlegorganen, de Plantage-Weesperbuurt en het Eilandenoverleg. Het eiland Oostenburg valt onder het Eilandenoverleg, dat zich bezighoudt met de leefbaarheid en kwaliteitsverbetering van gemeentelijke plannen voor de Oostelijke Eilanden in Amsterdam (BO 1018, 2018). Omdat het Oostenburg terrein zelf nog geen bewoners heeft, hebben directe omwonenden zich ontfermd over de toekomst van het gebied. Toen Stadgenoot in 2012 de eerste ontwikkelvisie voor Oostenburg presenteerde en er een wijziging moest komen in het bestemmingsplan, was het voor de buurtorganisatie het moment om een werkgroep op te starten. Deze werkgroep zou zich sterk maken voor een gemengde woon-werkbestemming van het gebied.

2013 Als reactie op de ontwikkelvisie, stelde de buurtwerkgroep begin 2013 een aantal uitgangspunten op voor de planvorming van het gebied, die ze aan het stadsdeel Centrum aanboden. Hierin schreven ze onder meer dat Stadgenoot aanvankelijk van plan was omwonenden te betrekken door middel van een klankbordgroep, maar dat zij daarvan hebben afgezien. Daarom was het voor de buurtorganisatie onduidelijk hoe ze vanaf dan betrokken zouden worden.

In oktober en november 2013 zijn er door Stadgenoot een aantal themabijeenkomsten georganiseerd in Pakhuis de Zwijger. Hierbij zijn diverse belanghebbenden bijgepraat over de ontwikkelingen en hebben ze kunnen brainstormen over de eerste stedenbouwkundige plannen van Urhahn voor Oostenburg. Na drie bijeenkomsten is er in januari 2014 nog een vierde bijeenkomst georganiseerd waar de aanpassingen naar aanleiding van de sessies werden gepresenteerd.

2014 Toen het in 2014 verschenen concept-ontwerpbestemmingsplan beschreef dat de Langhouthallen misschien wel behouden konden blijven en de status van horeca 2 zouden krijgen, reageerden bewoners op 17 april met een inspraakreactie. Hierin vroegen ze aandacht voor het mogelijke effect dat hiermee zou worden veroorzaakt voor de woonomgeving van buurtbewoners. Horeca 2 zou namelijk betekenen dat het horecabedrijf “ [...] de gelegenheid mag bieden tot dansen en het beluisteren van overwegend mechanische muziek [...]” (Gemeente Amsterdam, 2014, p. 5). De Langhouthallen hadden in het verleden gezorgd voor overlast op het gebied van geluid en stank, door dansfeesten en barbecues. Daarnaast vond de buurtorganisatie het niet van belang om de hallen tot monument aan te wijzen, omdat de buitenkant van de Theaterfabriek bestaat “uit lapwerk van metalen platen van veel latere datum dan de originele bouw. Dit valt moeilijk als unieke architectuur te bestempelen.” (Verschuren, 2014, p. 7).

Vanaf dat moment heeft Dekker zich nog meer ingezet voor behoud van de hallen. Dekker is omwonende van het gebied en heeft zich eind vorige eeuw al ingezet voor het behoud van de Van Gendthallen. In zijn zoektocht naar bouwtekeningen van de Van Gendthallen kwam hij oude bouwtekeningen van de Langhouthallen tegen, waaruit bleek dat deze bijzondere monumentale waarde zouden hebben. Omdat lange tijd geen gevaar dreigde voor de Langhouthallen is Dekker pas rond 2009 begonnen met het opzetten van een actiegroep voor behoud van de hallen. Het eerste stedenbouwkundige ontwerp van Stadgenoot & Urhahn (2012, zie Figuur 11) stelde daarentegen weer gerust, omdat beide hallen waren meegenomen in het ontwerp. Toen de veranderingen in het concept-ontwerpbestemmingsplan de toekomst van de hallen weer onduidelijk maakten, heeft hij actie ondernomen door middel van het zoeken van draagvlak. Toen in april 2014 de buurtorganisatie zich voor de sloop sterk maakte, probeerde Dekker iedereen ervan te overtuigen dat de hallen behoudens waardig waren.

Als gevolg van zijn vasthoudendheid en de verdeeldheid binnen de organisatie, heeft deze op 8 oktober 2014 een hoorzitting georganiseerd, waarbij zowel Stadgenoot als Dekker kort hun standpunten mochten presenteren. Tevens had Dekker, naast Bureau Monumenten en Archeologie die hij inmiddels achter zich had, een hotelketen uit Amerika uitgenodigd, die de hallen als geschikte exploitatie zag. Uiteindelijk koos de buurtorganisatie voor het innemen van het standpunt van behoud en hebben ze dit door middel van een brief met voorwaarden kenbaar gemaakt aan het stadsdeel Centrum op 12 oktober 2014. Hierin beargumenteerden ze hun standpunt met het feit dat ze de overlast die de hallen kunnen veroorzaken los moesten zien van de cultuurhistorische waarde die de hallen zouden hebben. Daarnaast mocht de omliggende bebouwing niet hoger dan de hallen worden en moest het monumentale karakter van het interieur van de Langhouthallen in de nieuwe bestemming herkenbaar en voor publiek toegankelijk blijven.

Om er zeker van te zijn dat de Langhouthallen onder de aandacht kwamen en niet gesloopt zouden worden, zocht Dekker eind 2014 de publiciteit op. Zo gaf hij een radio-interview en publiceerde het Parool een artikel over zijn inzet voor de Langhouthallen (Amsterdam FM, 2014; Damen, 2014).

2015 Vanwege deze grote belangstelling voor de instandhouding van de hallen, is Stadgenoot als reactie een onderzoek gestart om deze potentiële waarde van een goede onderbouwing te voorzien. Dit onderzoek, wat mede werd gefinancierd door de gemeente, hebben ze laten uitvoeren door de TU Delft. Deze heeft naast de architectonische waarde ook de bredere gebiedswaardering en cultuurhistorische waarden onderzocht. Op 7 september 2015 werd dit rapport opgeleverd. Hierin werden diverse scenario's voorgesteld voor sloop of (gedeeltelijk) behoud, om de hallen een invulling te geven, zoals hallen met interne bebouwing of het behoud van één hal met een openbare functie. Duidelijk was wel dat de hallen van belangrijke waarde bleken te zijn, het advies was dan ook om ze te behouden.

Door het onderzoek dat Stadgenoot moest doen heeft de vaststelling van het bestemmingsplan voor Oostenburg bijna een jaar vertraging opgelopen. Eerst moest eerst duidelijk worden of de Langhouthallen tot monument zouden worden benoemd of niet. Dekker had inmiddels al een tijd de Bond Heemschut en het Cuypersgenootschap ingeschakeld voor de monumentenaanvraag. Deze erfgoedverenigingen hebben na eigen onderzoek ook vastgesteld dat de Langhouthallen van waarde waren.

Op 15 december 2015 werd de aanvraag om het behoud en de monumentenaanvraag van de Langhouthallen besproken bij de vergadering van de Bestuurscommissie van het stadsdeel Centrum. Hierop ontstond discussie vanwege de verschillende belangen die er speelden, van zowel het verlies dat Stadgenoot zou gaan lijden als de cultuurhistorische waarde die omwonenden en de erfgoedverenigingen zagen.

2016 Dat zowel de bewonersorganisatie, net als de erfgoedverenigingen, uiteindelijk achter het standpunt van behoud stond, heeft de bestuurscommissie van Stadsdeel Centrum waarschijnlijk wel overtuigd:

“Dan wordt het een soort optelsom van wat de buurt wil en wat de monumentenmensen willen [...], dan heeft dat advies van de buurt wel betekenis.” (P10 niet-expert)

Uiteindelijk is op 5 januari 2016 door de Bestuurscommissie de beslissing gemaakt om de oudste hal (1929) te behouden en deze aan te wijzen tot gemeentelijk monument. Nu het voor Stadgenoot duidelijk was dat ze hun plannen moesten omgooien en een andere invulling aan de kavel moesten gaan geven, hebben ze hulp gevraagd aan de buurtorganisatie. Op 20 april 2016 organiseerden ze een werkatelier voor een duurzame in- en aanpassing en gebruik van het monument. Hierbij waren onder andere de buurtwerkgroep, de gemeente en Heemschut uitgenodigd. In drie gemixte groepjes zijn mogelijke programma's voor de hal bedacht. Dit advies zal vervolgens door Stadgenoot worden gebruikt bij de opstelling van een kavelpaspoort, met name voor de verkoop van de hal.

Nadat de hal als monument was aangewezen heeft een bewoner vanuit de bewonersorganisatie het maandelijks contact met Stadgenoot opgezet. In deze bijeenkomsten worden ze geïnformeerd over nieuwe ontwikkelingen in het gebied.

6.1.3 ANALYSE VAN DE PARTICIPATIELADDER

Bij participatieladders gaat het vaak om de mate waarin burgers door de overheid zijn betrokken bij planvorming. In het geval van Oostenburg is Stadgenoot de eigenaar van de grond en is het dus niet alleen de gemeente die burgers zou moeten betrekken, maar ook de corporatie en ontwikkelaar zelf. Bij het analyseren van de mate waarin niet-experts volgens de ladder van participatie invloed hebben kunnen uitoefenen, wordt dus gekeken naar hoe Stadgenoot, opererend als ontwikkelorganisatie Oostenburg SGN, en de gemeente Amsterdam bewoners hebben betrokken. De activiteiten die zijn beschreven in 6.1.2 zijn weergegeven in een overzicht in Tabel 3. Daarbij zijn ze geplaatst op de bijbehorende treden van de participatieladder.

	Informereren	Adviseren	Samenwerken	Beslissen
2012	- Ontwikkelvisie van Stadgenoot gepubliceerd	- Werkgroep oprichten	X	X
2013	- Bijeenkomsten Pakhuis de Zwijger	- Reactie op ontwikkelvisie Stadgenoot - Bijeenkomsten Pakhuis de Zwijger	X	X
2014	- Opvragen van (concept) ontwerpbestemmingsplan	- Inspraakreactie BO1018 op (concept) ontwerpbestemmingsplan - Presentatieavond Stadgenoot en Dekker organiseren - Brief met standpunt behoud aan stadsdeel Centrum	X	X
2015	X	- Lobbyen bij de Bestuurscommissie	- Inschakelen Bond Heemschut en Cuypersgenootschap	X
2016	- Maandelijks overleg Stadgenoot	- Bijwonen van het werkatelier	X	X

TABEL 3: OVERZICHT PARTICIPATIEACTIVITEITEN, GEPLAATST IN DE PARTICIPATIELADDER

INFORMEREN

De gemeente verstreekte de buurtorganisatie volgens niet-expert P1 voornamelijk verplichte informatie, zoals het opvragen van (concept) bestemmingsplannen. Deze informatie was voor de niet-experts ook belangrijk, hierdoor kwamen ze erachter wat de gemeente en Stadgenoot van plan waren als het ging om welke bestemming de hal zou krijgen in het bestemmingsplan. Het meeste contact over Oostenburg liep via Stadgenoot, al werden volgens niet-experts ze door hun nauwelijks op de hoogte gehouden over ontwikkelingen rondom de hallen. Wellicht was dit ook het geval omdat het voor Stadgenoot vanaf het tweede ontwerp altijd het plan is geweest om de hallen te slopen.

Niet-experts gaven aan dat ze uiteindelijk voornamelijk zelf actief achter informatie aan zijn gegaan, in plaats van dat ze de informatie vanuit de gemeente of Stadgenoot ontvingen.

ADVISEREN

Met de werkgroep zorgen niet-experts dat ze zelf advies kunnen uitbrengen, in plaats van dat ze wachten op de mogelijkheden die de gemeente of Stadgenoot hun daartoe bieden. Het is een actieve rol die niet-experts aannemen, daarmee hopen ze de plannen van partijen te kunnen beïnvloeden.

Met het houden van de presentatie-avond in oktober 2014 hebben ze zelf actief gehandeld, zonder medeorganisatie van de gemeente of Stadgenoot. Na deze avond hebben ze gelobbyd bij politieke organen, hiermee probeerden ze hun mening over de toekomst van de Langhouthallen te beïnvloeden (P1 niet-expert).

Toch was Dekker de sleutelfiguur in dit verhaal. Hij was vanaf het begin bezig met het inlichten en lobbyen bij de verschillende erfgoedinstanties. Doormiddel van brieven en mails gaf hij het dringende advies om de hallen te behouden:

“Het is gewoon een volhouder die gewoon door is gegaan met brieven en informatie afvuren op de gemeente, net zo lang tot de tijd er rijp voor was om gehoord te worden.” (P4 expert)

SAMENWERKEN

Rondom Oostenburg, en in het speciaal de Langhouthallen, hebben niet-experts en de gemeente/ontwikkelaar niet op een dusdanige manier samengewerkt dat niet-experts een rol hebben gehad in besluitvorming. De beslissing om de hal te benoemen tot monument is gemaakt door de Bestuurscommissie van het stadsdeel Centrum, niet-experts hebben in de hoogste mate advies kunnen aanleveren.

Dekker heeft echter wel erfgoedverenigingen ingeschakeld. Deze bestaan zoals gezegd uit vrijwilligers met expertise in erfgoed en monumenten. Deze vrijwilligers zou daarom misschien ook wel kunnen worden gezien als een zeer effectieve vorm van burgerparticipatie. Een monumentenaanvraag van een erfgoedvereniging moet namelijk altijd in behandeling worden genomen door de gemeente:

“[...] dus dat is al een van de machtsmiddelen die je hebt. Dus wat dat betreft ben je ook een tandeloze tijger, je moet echt iets met ons. Je kan niet zomaar afgeschoten worden.” (P8 expert)

Daarbij hebben leden van een erfgoedvereniging vaak een sterk netwerk binnen de gemeente. Lobbyen bij raadsleden die affiniteit hebben met erfgoed is daarom een effectief middel waarmee ze invloed kunnen uitoefenen op besluitvorming (P8 expert). Ook participeren ze vaak bij wijkoverleggen en benaderen ze de pers over erfgoedontwikkelingen.

BESLISSEN

Niet-experts hebben in de casus van Oostenburg niet mogen beslissen. Ze hebben niet zelfstandig knopen mogen doorhakken rondom besluitvorming van de toekomst van de hal. De beslissing lag bij de gemeente Amsterdam.

KRITIEK OP PARTICIPATIEPROCES STADGENOOT

Terugkijkend op het proces van participatie rondom de hallen, hadden niet-experts liever meer betrokken willen zijn door Stadgenoot. Toen vanuit de buurt in 2014 het plan kwam om de monumentenaanvraag voor de Langhouthallen in gang te zetten, gooide Stadgenoot volgens een niet-expert (P6) alle deuren dicht als het ging om het betrekken van bewoners uit de buurt. Naar Dekker werd niet meer geluisterd, het spel werd op de persoon af gespeeld. Ook volgens expert P8 doen corporaties er vaak alles aan om bezit gesloopt te krijgen en zijn ze vaak groot tegenstander van het behoud van erfgoed. Pas toen de beslissing door de Bestuurscommissie was gemaakt om een hal te slopen en een hal te behouden en aan te wijzen als monument, kwam Stadgenoot Dekker weer onder ogen en verliet het contact weer prima. Motivatie vanuit Stadgenoot was waarschijnlijk het verlies dat ze riskeerden wanneer de hal zou worden aangewezen als monument, omdat de corporatie ook in de crisis al veel verlies had gemaakt (P6 niet-expert).

Tijdens het maandelijkse overleg tussen de bewonersorganisatie en Stadgenoot lukt het niet-experts niet om echt veel invloed uit te oefenen op hun plannen (P1 niet-expert). Een andere niet-expert is daarom ook sceptisch over deze manier van participatie:

“Stadgenoot krijgt ook wel jeuk om dat te doen, om informatie te geven, want dan voldoen ze aan de hoogste norm van de democratie.” (P3 niet-expert)

Niet-experts hebben daarnaast wel invloed kunnen hebben op plannen die niet gaan over de ontwikkeling van de hal, zoals de bouwhoogtes (P5 expert).

Twee niet-experts noemden de fase in de ontwikkeling van Oostenburg waarin ze betrokken zouden willen worden (P7 niet-expert, P10 niet-expert). Bij het stadium van formele inspraak wordt participatie niet interessant gevonden, het is in feite een eindpunt van het proces. Juist het traject daarvoor, zover mogelijk aan het begin van het proces, is nuttig om burgerparticipatie bij te organiseren. Daarnaast moeten ontwikkelaars en overheden vanaf het begin van het proces duidelijk maken wat de rol van niet-experts gaat zijn, wat hun mogelijkheden zijn en welke verwachtingen ze mogen hebben als het gaat om wat er gedaan wordt met hun input.

6.1.4 NIET-EXPERTS OVER ERFGOEDPARTICIPATIE

Gebleden is dat niet-experts naast experts een belangrijke rol kunnen spelen bij ontwikkelingen rondom cultuurhistorisch erfgoed. Hoe ze tegenover hun eigen rol en die van experts staan wordt in deze paragraaf besproken.

NIET-EXPERTSPARTICIPATIE

Gebleden is dat niet-experts zoals Dekker een belangrijke bron van informatie kunnen zijn. P6 heeft zich erover verbaasd hoe weinig belangstelling er vanuit de gemeente in eerste instantie was voor de waarde van de Langhouthallen toen bleek dat de datering niet klopte. Een andere niet-expert zag ook de meerwaarde van participatie door niet-experts:

“Het is niet alleen maar tegen, tegen, tegen, het is gewoon met goede ideeën komen en die op een slimme manier inzetten.” (P7 niet-expert)

Daarnaast wordt door niet-experts de mogelijkheid tot participatie als rechtvaardig gezien. Ze zijn van mening het recht te hebben om in plannen een stem te mogen hebben en hun boodschap mogen verkondigen. Ook zijn niet-experts van mening dat het betrekken van bewoners nuttig is. Een gemeente kan bijvoorbeeld meer te weten komen over een gebied “[...] als ze niet alleen op hun eigen handje zitten.” (P10 niet-expert). Niet-experts hebben volgens P10 meer zicht op hun omgeving en kunnen ideeën genereren die voor een gemeente of ontwikkelaar nuttig zijn.

Interessant was de insteek van niet-expert P7. Deze stelde dat cultuurhistorisch erfgoed kan worden gezien als een makkelijk onderwerp om participatie rondom op te zetten “ [...] omdat er op allerlei niveaus van het onderwerp wat van valt te vinden”. Participeren rondom erfgoed kan volgens deze niet-expert ook om de volgende reden:

“ [...] omdat de informatie ook gewoon steeds laagdrempeliger voor handen is. Als je er maar genoeg tijd in wilt steken, zoals Titus heeft gedaan, een literatuuronderzoek, dan kan iedereen het doen.”

Een niet-expert zou hierdoor ook als expert kunnen optreden.

Niet-experts zien het als meerwaarde om ook in de toekomst betrokken te blijven bij herbestemming van de hal. Niet alleen komen ze met veel mogelijke ideeën voor een herbestemming van de hal, ze zouden het nuttig vinden om alleen al mee te kunnen denken en advies te kunnen geven over de haalbaarheid van de exploitatie (P1 niet-expert, P7 niet-expert). Wellicht zou de ontwikkeling dan zelfs door iemand uit de buurt, of in ieder geval voor de buurt, kunnen worden opgepakt. Echter zien ze ook in dat het uiteindelijk aan de exploitant is wat ermee zal gaan gebeuren, ze zijn zelf niet verantwoordelijk voor de investering (P3 niet-expert).

Sommige niet-experts vonden het echter moeilijk te bepalen in hoeverre het redelijk was dat ze hun mening mochten laten horen. Het zijn omwonenden van Oostenburg die participeren bij het gebied, omdat er nog geen huidige bewoners zijn:

“Die discussie speelt in de werkgroepen ook weleens, moeten we daar iets van vinden als buurtbewoners. [...] Ja zelf probeer ik dan wel dat onderscheid tussen die twee rollen een beetje te maken. En dat ik het leuk vind dat ik naar mijn mening word gevraagd, ook naar die aspecten waar ik niet direct als

buurtbewoner een belang bij heb, dat loopt in die sessies vaak wel een beetje door mekaar.” (P7 niet-expert)

EXPERTSPARTICIPATIE

Alle ondervraagde niet-experts vinden het nodig dat er erfgoeddeskundigen hun blik werpen op dit soort gebiedsontwikkelingen. Experts kunnen de waarde van een gebied inschatten, en onder andere iets zeggen over hoe uniek een gebied is. Ook is het belangrijk ze te betrekken “ [...] zodat niet een heel gebied zomaar wordt platgewalst.” (P3 niet-expert). Echter zijn alle niet-experts het ermee eens dat er in het geval van Oostenburg slecht is gekeken naar de cultuurhistorische waarde van het gebied:

“ [...] experts hebben wel een hele hoop laten liggen dus kennelijk is dat niet voldoende. Dus als buurt moeten we toch wel uitkijken, zo'n buurtbewoner weet dat dan allemaal beter dan monumentenzorg eigenlijk. Dus we relativeren hun bijdrage allemaal wel hoor.” (P1 niet-experts).

Er is volgens niet-expert P6 op een onprofessionele wijze onvoldoende onderzoek gedaan. Daarnaast zijn experts zich pas laat gaan bemoeien met de toekomst van de Langhouthallen:

“Pas heel laat in het proces zijn ze erin gekomen. En dan denk ik van, kom op deskundigen, als jullie zo deskundig zijn, waarom waren jullie niet eerder in het proces aanwezig om over die hallen te praten? Blijkbaar hadden ze het bewonersinitiatief nodig om in actie te komen.” (P10 niet-expert)

6.1.5 EXPERTS OVER ERFGOEDPARTICIPATIE

In de casus van Oostenburg stonden erfgoedexperts vrij positief tegenover niet-expertsparticipatie. Daarnaast hebben ze ook een mening over hun eigen rol in participatieprocessen. Dit wordt toegelicht in deze paragraaf.

NIET-EXPERTSPARTICIPATIE

Experts vinden dat niet-experts bij erfgoedontwikkelingen moeten worden betrokken. Op welke manier ze moeten worden betrokken verschilt per casus en per fase in het proces (P2 expert). Participatie zou kunnen plaatsvinden bij het opstellen van erfgoedbeleid en keuzes die er worden gemaakt op een plek. De uiteindelijke beslissingen moet dan worden gemaakt door professionals. Het betrekken kan echter wel het beste zo vroeg mogelijk in het proces beginnen:

“Bewoners hebben al eerder bewezen dat ze prima in staat zijn om plannen tegen te houden, dus je kunt veel beter gewoon aan de voorkant samen eruit komen dan in een soort van langdurig proces dat heel veel vertraagd en waar iedereen ongelukkig van wordt, samen tot een compromis komen.” (P5 expert).

Niet-experts kunnen een belangrijke bijdrage leveren vanuit hun ervaring met het gebied, die vaak groter is dan de ervaring die bijvoorbeeld een gemeente met een gebied heeft. Ze kunnen aankaarten wat hun wensen zijn en ideeën voordragen (P9 expert). De participatie zal dan wel gestuurd moeten plaatsvinden. Andere experts stonden ook zeer positief tegenover het betrekken van niet-experts in planvorming:

“Ja ik schuw nooit de buurtparticipatie en zo, omdat ik het wel grappig vind om te horen wat mensen ervan vinden.” (P4 expert)

*“Ik vind het wel leuk *lacht*. Ik heb niet zo'n last van dat experts er meer verstand van zouden moeten hebben dan bewoners. Want uiteindelijk moet je het toch hebben van de mensen die er wonen die zo'n gebied gebruiken en die het gebied waarderen. Uiteindelijk is dat waar je het voor doet. Het gaat tenslotte over de bewoners.” (P5 expert)*

Een voorwaarde die wordt genoemd voor participatie is dat niet-experts een gevoel van eigenaarschap over een plek hebben (P2 expert). Met het gevoel dat het erfgoed een deel uitmaakt van de identiteit van bewoners, krijgt de participatie ook meer waarde. Wanneer niet-experts niet voelen dat het erfgoed deel van hun uitmaakt zal

de participatie minder waarde toevoegen aan het erfgoed. Daarnaast zijn niet-experts met een groter gevoel van eigenaarschap volgens P2 beter in staat om het erfgoed uiteindelijk te beheren en onderhouden. De buurt moet zich ook bewust zijn van de cultuurhistorische identiteit van de wijk om succesvol te kunnen participeren rondom erfgoed (P4 expert). Dit is met name een opgave voor toekomstige bewoners van Oostenburg.

Omdat er bij de ontwikkeling van Oostenburg nog geen bewoners zijn, moesten daarom omwonenden worden betrokken. Misschien was dit voor Stadgenoot wel de reden dat ze minder participatie uitvoerde, omdat er geen zittende bewoners zijn (P5 expert). Dit maakte het voor een expert, die normaal veel met niet-experts werkt, moeilijker:

“Hier ben je misschien wel vooral bezig met hoe ziet de stoep eruit, en is er een speelplek, terwijl de mensen die hier wonen misschien vooral bezig zijn met ik wil een rondje met mijn hond kunnen lopen. Dus het fijnste is eigenlijk als die partijen allebei vertegenwoordigd zijn want dan kom je echt tot een plan wat zowel voor de omwonenden als voor de bewoners zelf aantrekkelijk is.” (P5 expert)

Voor de Langhouthallen was het omwonende Dekker die zich inzette voor het behoud ervan. Daarbij sloten andere omwonenden zich ook bij de actie aan. In dit geval heeft de participatie bij cultuurhistorie een grotere belangstelling getrokken dan enkel bewoners, maar juist ook omwonenden:

“[...] meestal hebben bewoners het alleen maar over hun eigen belang. Dat wil zeggen dat ik woon in een bijzonder complex of ik kijk op iets bijzonders uit en ik wil niet dat dat verandert, kunnen jullie mij helpen. Maar dit is dan misschien net wat anders omdat dit wel vanuit de bewoners zuiverder ingestoken is op de erfgoedwaarden. [...] dit is wel uitzonderlijk omdat het minder dat eigenbelang leek te zijn.” (P8 expert)

Tegenwoordig wordt er volgens experts veel ontwikkeld aan de randen van grote steden. Voormalige industriegebieden worden daarmee vaak omgetoverd tot woonwijk. Dit heeft tot gevolg dat het aanwezige industriële erfgoed onder druk komt te staan. In de jaren 80 zijn er al veel van dit soort terreinen gesloopt. Er zullen lessen moeten worden geleerd uit het verleden, zodat niet alles wordt kaalgeslagen en er niet een gebied zonder identiteit overblijft. Omdat dit vaak gebieden zijn zonder bewoners, zullen volgens experts omwonenden moeten worden betrokken (P4 expert, P8 expert).

EXPERTSPARTICIPATIE

De inzet van erfgoedprofessionals wordt nodig gevonden om de technische staat, houdbaarheid en hergebruikskansen van erfgoed in te kunnen schatten (P5 expert). Experts zijn het erover eens dat ze aan het begin van een gebiedsontwikkeling moeten worden betrokken. Veel ontwikkelaars of corporaties betrekken het liefste geen erfgoeddeskundigen, omdat ze bang zijn dat ze overal op tegen zijn of een monumentenaanvraag gaan indienen (P8 expert). Echter zou het eerder betrekken van experts voordelen kunnen opleveren voor dit soort partijen, zoals het uitsluiten van risico's:

“Als ze van tevoren al weten waar jouw pijnpunten liggen, dan kunnen ze daar al meteen rekening mee houden. Dan voorkom je planvertraging, extra kosten, dat soort dingen.” (P9 expert)

6.1.5 INTERPRETATIE

Niet-experts hebben een actieve rol ingenomen om geïnformeerd te worden en om zelf advies te kunnen geven. De aanjager van alles is Dekker geweest, die wist welke wegen hij moest doorlopen en wie hij moest inschakelen om zijn standpunt over te brengen. Belangrijk is gebleken voor niet-experts om te lobbyen bij de bestuurscommissie en draagvlak te creëren onder erfgoedverenigingen en erfgoedafdelingen van de gemeente. Dit is onder andere belangrijk omdat deze partijen een monumentenaanvraag kunnen doen en veel invloed hebben in besluitvorming rondom erfgoed. Niet-experts konden niet participeren volgens de hoogste niveaus, namelijk samenwerken en beslissen. Niet-experts hadden meer betrokken willen worden door Stadgenoot, die

juist niks meer wilde weten over participatie rondom de hal. Daarnaast wensten niet-experts dat er meer naar hun zou zijn geluisterd, dit gebeurde waarschijnlijk niet omdat ze het risico liepen verlies te lijden. Niet-experts moeten ook vanaf het begin van het proces bij twijfels over de cultuurhistorische waarde van een object worden betrokken. Formele inspraak is namelijk een eindpunt van een proces, waarbij het te laat is om echt inbreng te hebben.

Niet-experts kennen hun eigen omgeving erg goed. Ze vinden daarom dat ze een belangrijke bron van informatie kunnen zijn, voor zowel de ontwikkeling nu als in de toekomst. Daarnaast wordt participatie bij plannen rondom cultuurhistorie door hun enerzijds gezien als iets waar ze recht op hebben en wat legitiem is, maar anderzijds is het iets waar zij in de case als omwonenden misschien niet directe belanghebbenden voor zijn. De inbreng van experts vinden ze nuttig, vooral voor de bepaling van de (unieke) waarde van een gebied. Echter wordt de rol van experts wel gerelativeerd, omdat is gebleken dat ze zelf ook als expert konden optreden.

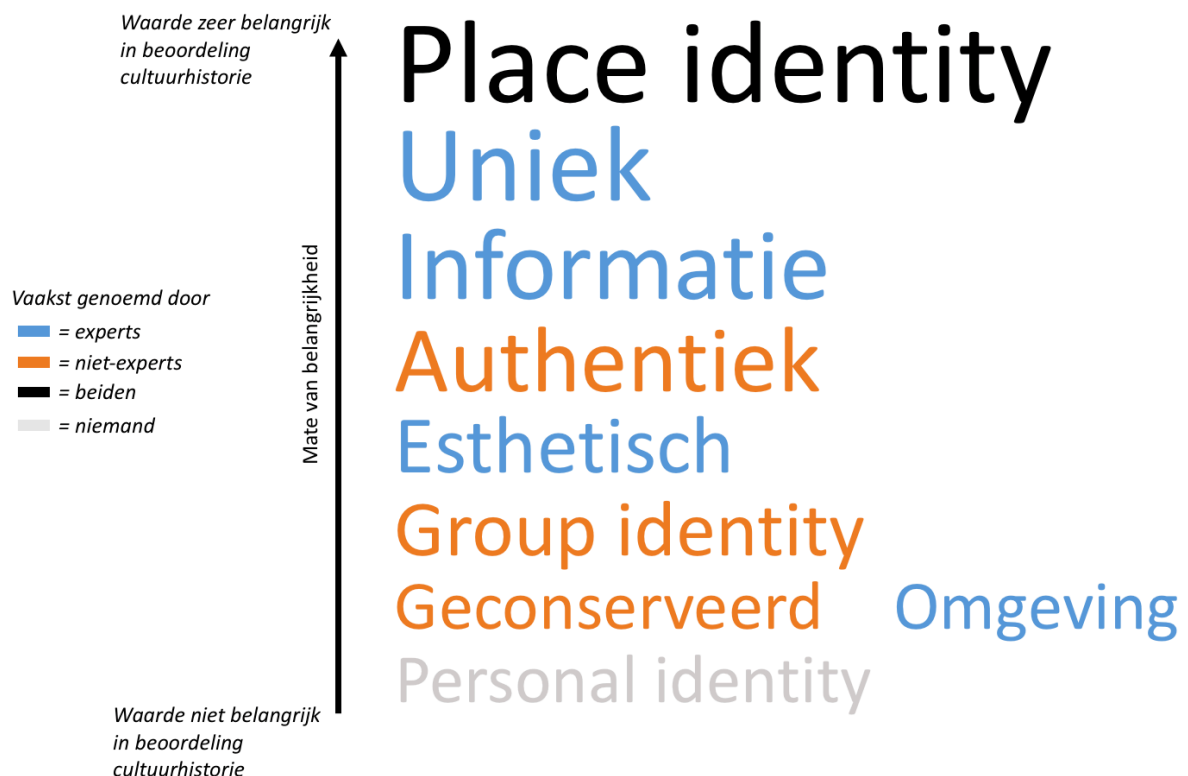
Experts vinden het betrekken van niet-experts plezierig, vanwege hun ervaringen met en gebruik van het gebied. Participatie moet volgens hen zo vroeg mogelijk en gecontroleerd plaatsvinden. Uiteindelijke beslissingen moeten volgens hun wel gemaakt worden door experts. Niet-experts moeten zich volgens experts ook bewust zijn van de cultuurhistorische waarden en zich ermee verbonden voelen. Hoewel ze inzien dat het in deze case geen bewoners maar omwonenden zijn die hebben geparticipeerd, noemen ze ook dat niet-experts in staat zijn om, als het gaat om cultuurhistorie, niet alleen uit eigenbelang maar ook op zuiver cultuurhistorische waarden hun beoordeling in te steken. De inzet van hun eigen rol als expert vinden ze ook nodig, om in een zo vroeg mogelijk stadium van de ontwikkeling de staat van erfgoed te beoordelen en risico's uit te sluiten.

6.2 WAARDERING VAN CULTUURHISTORISCH ERFGOED

In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan de vierde deelvraag: *Hoe waarderen niet-experts cultuurhistorisch erfgoed en hoe verhoudt deze waardering zich ten opzichte van de waardering van experts?* Als eerste is gekeken naar hoe cultuurhistorie over het algemeen wordt beoordeeld door niet-experts en experts. De resultaten worden gepresenteerd die zijn verkregen uit de interviews en de schikking van de kaartjes met waarderingscriteria. In de paragraaf daarna wordt de waardering van de Langhouthallen door beide partijen besproken. Hierbij worden de resultaten gepresenteerd die zijn verkregen uit de interviews en het invullen van het stellingenformulier. De interviews worden met name besproken aan de hand van de negen waarderingscriteria die zijn opgesteld aan de hand van de literatuurstudie in hoofdstuk 2. Aan het eind van dit hoofdstuk zal een korte interpretatie worden gegeven over de resultaten van de waardering van de negen criteria.

6.2.1 WAARDERING VAN CULTUURHISTORISCH ERFGOED IN HET ALGEMEEN

Tijdens de interviews is niet-experts en experts de vraag gesteld of ze een top-3 willen maken van de negen kaartjes met waarderingscriteria die voor ze op tafel lagen. Deze top-3 is door de participanten gerangschikt naar wat zij het belangrijkste achten wanneer ze cultuurhistorisch erfgoed beoordelen. In Figuur 12 is te zien dat hoe vaker de waarden zijn genoemd door experts en niet-experts, hoe hoger ze staan in het figuur. Opvallend is dat place identity door de meeste participanten genoemd is in hun top-3. Ook de uniekheid en informatiewaarde zijn vaak genoemd, nog vaker door experts dan door niet-experts. Wat ook opvalt is dat personal identity door geen van de participanten is genoemd in hun top-3. Ook de geconserveerdheid en omgevingswaarde van cultuurhistorie wordt door de participanten niet erg van belang geacht bij de beoordeling van een cultuurhistorisch object.

FIGUUR 12: MEEST BELANGRIJKE WAARDEN VOOR HET BEOORDELEN VAN GEBOUWD ERFGOED OF CULTUURHISTORIE, OP BASIS VAN TOP-3 VAN EXPERTS EN NIET-EXPERTS

MATERIËLE WAARDEN

Hieronder zal de waardering van de materiële aspecten van cultuurhistorisch erfgoed in het algemeen worden toegelicht. Daarbij zal worden gezocht naar verschillen en overeenkomsten in de waardering van niet-experts en experts.

(1) ESTHETISCHE WAARDE

Over de esthetische waarde zijn experts en niet-experts het eens: erfgoed hoeft niet mooi te zijn. Het doet er meer toe of een gebouw bijzonder is en dat het onder architectuur en met een goede overtuiging gebouwd is:

“Erfgoed kan absoluut foel zijn, maar wel heel charmant. Het is niet ontworpen voor de esthetiek.”
(P3 niet-expert)

“Juist omdat sommige gebouwen niet per se mooi zijn, maar omdat ze opvallen of juist een contrast vormen met de omgeving, wordt het interessant.” (P2 expert)

Het is discutabel en subjectief wat esthetisch aantrekkelijk is. Experts proberen de beoordeling van erfgoed zo objectief mogelijk te benaderen, door aan standaardcriteria te toetsen of iets waardevol is. Ondanks dat blijft smaak en de tijd waarin we leven vaak toch doorslaggevend:

“...als je heel diep in de monumentenzorg graaft, kun je ook wel zien dat mensen in bepaalde tijden bepaalde keuzes hebben gemaakt omdat toen iets mooi of lelijk werd gevonden.” (P8 expert)

(2) AUTHENTICITEIT

Bij authenticiteit is vaak genoemd dat het van belang is dat de oorspronkelijke bouwmaterialen- en vormen nog zichtbaar zijn. Daarbij hoeft een object niet puntgaaf te zijn, maar moet je grotendeels kunnen zien waar iets ooit voor gebouwd is. Zowel niet-experts als experts noemden het belang van authentieke materialen:

“Op het moment dat je nog maar 30 procent van het authentieke pand hebt en de rest wordt allemaal nieuw denk ik ja waar kijken we naar.” (P10 niet-expert)

“...een gebouw, een 17^e-eeuws huis, waar alleen nog een voorgeveltje van over is, is twijfelachtiger dan een compleet 17e-eeuws huis met ergens nog een mooi stucplafond uit de 18e eeuw. Dat is het totaalplaatje.” (P8 expert)

(3) GECONSERVEERDHEID

Zoals de figuur al liet zien is de geconserveerdheid minder belangrijk voor de participanten bij het beoordelen van cultuurhistorie. Eén niet-expert noemde deze waarde toch in de top-3:

“Ik vind dat als het goed bewaard is gebleven ten eerste dan is er goed in geïnvesteerd door de samenleving al heel lang, en dan vind ik het ook zonde om te slopen.” (P10 niet-expert)

(4) UNIEKHEID

Maar liefst zes van de participanten vond dat een object uniek moet zijn ten opzichte van andere gebouwen. Niet behouden om het behouden, maar keuzes maken en kiezen op basis van de interessante meerwaarde van een object voor een gebied (P5 expert; P6 niet-expert). Het moet duidelijk zijn wanneer een object eruit springt en dat objecten niet allemaal generiek zijn (P9 expert). Vooral experts hadden een duidelijke mening over wanneer iets uniek is:

“Hoe jonger hoe belangrijker het is dat het uniek is. Kijk een middeleeuws huis is alleen door het feit dat het 600 jaar oud is, al staan er nog 50 naast, al waardevol. Maar een gebouw uit 1960, daar zijn er nog 1 of 2 miljoen van, als het er niet 3 miljoen zijn, in Nederland, dus daar moet je wel een verhaal hebben van dit is van een bijzondere architect, of de constructie is eenmalig toegepast.” (P8 expert)

Opmerkelijk was de reactie van een stedenbouwkundig expert die dit soort unieke waarden minder belangrijk acht:

“De unieke waarde is een echte monumentenzorgbenadering, dat vind ik minder belangrijk.” (P5 expert)

(5) OMGEVINGSWAARDE

Net als de geconserveerdheid van een object is de omgevingswaarde van cultuurhistorisch erfgoed ook slechts maar een keer genoemd in een top-3. In de interviews doen de participanten hierover echter interessante uitspraken. Zo kan een cultuurhistorisch object afwijken van de bebouwing in een gebied, maar zou het daardoor wel zorgen voor een interessante variatie (P1 niet-expert). Een oud gebouw kan meer sfeer geven aan bijvoorbeeld een nieuwbouwuurt. Zowel niet-experts als experts zijn het ermee eens dat een gebouw niet bij de omgeving hoeft te passen:

“...het kan ook slecht passen, maar bijzonder zijn in de context.” (P5 expert)

(6) INFORMATIEWAARDE

Het is voor de helft van de participanten erg belangrijk om meer te weten te komen over het verhaal van een object:

“Als je het verhaal en idee erachter weet dan is dat veel interessanter dan of iets heel mooi is.” (P2 expert)

“Ik vind het belangrijk dat iets uit het verleden zichtbaar blijft.” (P10 bewoner)

Dat een object informatie bevat over haar historie wil niet zeggen dat het slechts op een bordje weergeven is, maar dat het object het ook uitstraalt en de historie voor zich spreekt (P7 bewoner). Ook werd genoemd dat het interessant aan gebieden is als je verschillende tijdslagen kunt ervaren door de aanwezige bebouwing (P9 expert).

IMMATERIËLE WAARDEN

Hieronder zal de waardering van de immateriële aspecten van cultuurhistorisch erfgoed in het algemeen worden toegelicht. Daarbij zal worden gezocht naar verschillen en overeenkomsten in de waardering van niet-experts en experts.

(7) PLACE IDENTITY

Duidelijk is dat voor zowel experts als niet-experts bij de waardering van een object het belangrijkste is als het goed bij het karakter en de identiteit van het gebied past. De sporen uit het verleden kunnen een gebied duiden. Dit soort cultuurhistorische sporen, zoals gebouwen, kunnen als markeringspunten fungeren (P6 niet-expert). Ze kunnen de buurt identiteit, sfeer en karakter geven en vorm geven aan de manier waarop wij een gebied beleven. Het verdwijnen van dit soort objecten kan negatieve gevolgen hebben voor het gebied:

“Als je dit kaal wegpoetst dit gebied en er een standaard woonwijk van maakt, dan ben je iets kwijt wat ook een beetje ongrijpbaar is. Een stukje gevoel. Er zit een historie aan en die historie kun je beschrijven, die heeft waarde, maar wat het betekend voor een gebied is soms een beetje ongrijpbaar.” (P8 expert)

Hieruit blijkt het belang van behoud van objecten die niet alleen de historie van het gebied weergeven, maar ook voelbaar maken. Als voorbeeld worden Vinexwijken gegeven, waarbij wordt gesteld dat het niet uit maakt in welk deel van het land je die neerzet:

“Voor mij maakt dat heel veel uit, dat ik denk wat is nou specifiek aan dit gebied en hoe kun je daarop doorborduren om dat ook vast te houden en daarmee een eigen identiteit te geven wat het bijzonder maakt.” (P5 expert)

Gebieden moeten daarom niet anoniem en inwisselbaar zijn volgens (P7 niet-expert).

(8) PERSONAL IDENTITY

Zowel niet-experts als experts hebben de personal identity waarop ze een willekeurig cultuurhistorisch object beoordelen niet in hun top-3 geplaatst. Soms wordt cultuurhistorisch erfgoed deel van iemands persoonlijke identiteit, door bijvoorbeeld de aanwezigheid ervan in de directe omgeving of het gebruikmaken ervan. Het is waarschijnlijk dat de participanten niet met een voor hun willekeurig object gelijk een persoonlijke band hebben, en dit criteria daarom niet hebben genoemd. Het waarderingscriteria personal identity gaat daarom voornamelijk op voor specifieke objecten.

(9) GROUP IDENTITY

Twee niet-experts hebben het belang van een groepsidentiteit voor de waardering van een cultuurhistorisch object in hun top-3 genoemd. Een reden die hiervoor werd gegeven was dat als een object enkel dient voor mensen van buiten een gebied, het geen functie heeft voor de bewoners zelf. Bij het behoud van erfgoed vinden niet-experts het van belang dat het object een functie krijgt voor de buurtbewoners (P10 niet-expert). Een expert geeft daarnaast ook aan dat het behoud van cultuurhistorie ook zorgt dat je als mens beter kan begrijpen waar je vandaan komt (P8 expert).

6.2.2 WAARDERING VAN DE LANGHOUSHALLEN

De participanten hebben, naast het aangeven van de voor hun belangrijkste waarden waarop ze cultuurhistorisch erfgoed in het algemeen beoordelen, ook de Langhoushallen beoordeeld. Hierbij hebben ze stellingen over dezelfde negen waarderingscriteria kunnen beantwoorden, waarbij ze op een schaal van een tot vijf hebben aangegeven of ze het ergens eens of oneens mee waren, kijkend naar de hallen (zie bijlage III). In Figuur 13 is de gemiddelde beoordeling weergegeven, waarbij een onderscheid is gemaakt tussen de waardering van experts en niet-experts. Hierbij moet worden vermeld dat de verschillen in beoordeling tussen experts en niet-experts niet ver uit elkaar liggen. Als belangrijkste waarde wordt place identity genoemd. Ook bij de beoordeling van cultuurhistorisch erfgoed in het algemeen wordt deze waarde als hoogste beoordeeld. Ook scoort de hal goed op het passen in de omgeving, wat bij de waardering van erfgoed in het algemeen minder belangrijk wordt gevonden. De esthetische waarde, authenticiteit en informatiewaarde scoren ook goed. De hal scoort het minst goed op uniekheid, wat opmerkelijk is kijkend naar hoe belangrijk deze waarde werd gevonden in de beoordeling van erfgoed in het algemeen. Evenals bij de waardering van erfgoed in het algemeen, wordt ook bij de waardering van de Langhoushallen de personal en group identity minder belangrijk gevonden. Echter is de onderlinge verdeeldheid binnen de groepen experts en niet-experts voor personal identity hier wel het grootst. Ook is volgens de participanten de hal minder goed geconserveerd, maar daarbij is de verdeeldheid binnen de groepen experts en niet-experts groot.

FIGUUR 13: BEOORDELING VAN DE LANGHOUTHALLEN AAN DE HAND VAN DE WAARDERINGSKRITERIA, VERSCHIL TUSSEN NIET-EXPERTS EN EXPERTS

MATERIËLE WAARDEN

Hieronder zal de waardering van de materiële aspecten van de Langhouthallen worden toegelicht. Daarbij zal worden gezocht naar verschillen en overeenkomsten in de waardering van niet-experts en experts.

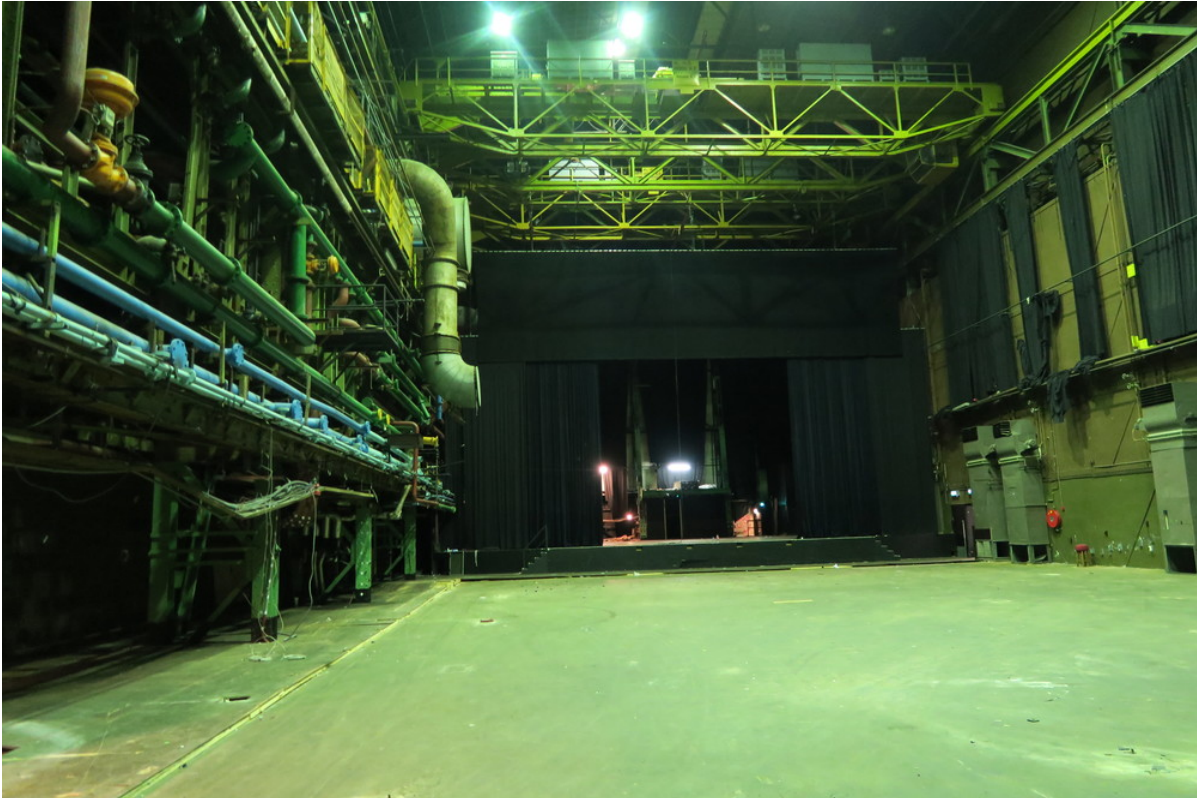
(1) ESTHETISCHE WAARDE

De 'moderne' gevelbeplating zorgt ervoor dat de hallen van buiten niet aantrekkelijk worden gevonden. Dit heeft er mede voor gezorgd dat de hal niet opviel en de sloopplannen werden gemaakt. Bij de beleving van het monument moet er daarom op dit moment wel door de huid heen worden gekeken (P4 expert). Niet-experts en experts zijn echter wel hiertoe in staat:

"Op dit moment vind ik ze niet mooi nee. Ik vind de gerestaureerde langhouthallen wel mooi." (P10 niet-expert)

"Esthetisch aantrekkelijk, nou ja als je het vraagt zoals hoe de hal er nu uit ziet, dan kom je in het gemiddelde uit. [...] Maar ik denk dat uiteindelijk de potentie van deze hal, als hij mooi gerestaureerd wordt, richting zeer aantrekkelijk gaat." (P8 expert)

Zowel experts als niet-experts vinden de architectuur en het stoere uiterlijk van de hallen aantrekkelijk. Er zijn ook experts en niet-experts die de hal juist van binnen mooier vindt dan van buiten (P5 expert/P2 expert/P1 niet-expert). De hal van binnen (het interieur) bestaat uit vele pijpen en buizen (zie Afbeelding 6) die vroeger werden gebruikt om de schepsmotoren te laten proefdraaien. Ook de Theaterfabriek gebruikte dit in voorstellingen, het gaf een indrukwekkend aanzicht.

AFBEELDING 6: INTERIEUR VAN PIJPEN EN BUIZEN VAN HAL 1929 (KOOPMAN ET AL., 2015)

(2) AUTHENTICITEIT

Volgens niet-experts en experts zijn de hallen nog erg authentiek. Allereerst is de verschijningsvorm erg authentiek, er kan nog goed worden gezien waarvoor de hal ooit is bedoeld. Onder de moderne beplating zit de oorspronkelijke muur, waardoor de hal zoals hij ooit was redelijk goed gespaard is (P1 niet-expert; P6 niet-expert). Voornamelijk de materialen worden door experts als authentiek ervaren (P2 expert):

“Dat is grappig want die hallen zijn behoorlijk authentiek. De hele constructie waar het om gaat die is er gewoon, en dat dat ding is ingepakt en aan de buitenkant verstoethaspelt is niet de essentie van zo’n hal. Dat is namelijk het staalskelet.” (P4 expert)

Echter is er met de sloop van de ene hal uit 1939 wel een deel van het authentieke verloren gegaan (P8 expert).

(3) GECONSERVEERDHEID

Wat betreft de beoordeling van de conservering van de Langhouthal was er een verdeling te zien tussen experts en niet-experts. Niet-experts beoordeelden de hal lager dan experts in de stellingenvraag. Daarnaast gaven ze als redenen dat er nog veel aan moest worden gedaan, een niet-expert noemde zelfs dat de hal tot aan de grond zou moeten worden gesloopt en om weer opgebouwd te kunnen worden. Experts beoordeelden de hal iets hoger. Ze gaven aan dat doordat de beplating eromheen is gezet de hal goed geconserveerd is gebleven.

(4) UNIEKHEID

De uniekheid van de hallen wordt slecht beoordeeld door beide groepen. Vaak wordt genoemd dat in Amsterdam Noord op het NDSM-terrein, en zelfs in Hengelo, soortgelijke hallen staan, waardoor de Langhouthal niet uniek is. Twee niet-experts beoordelen de uniekheid vooral op lokaal niveau. Het feit dat de Van Gendhallen ook op Oostenburg staan maakt volgens hun dat de Langhouthal niet de enige fabriekshal is in het gebied. Bij het besluit dat een hal behouden werd is wel bepaald dat de hal uniek was. Volgens een niet-expert mocht er toen wel wat meer op hoger niveau dan Oostenburg worden gekeken:

“ [...] terwijl ik dan denk of iets uniek is, is niet heel erg micro, maar mag je ook wel wat breder zien. Kijk als die Langhout alleen maar in Amsterdam hallen gebouwd had, dan mag je het wel klein bekijken. Maar als het een architect was die landelijk gewerkt heeft en ook breed in de stad, dan denk ik van ja waarom bekijk je het dan op micro schaal.” (P10 niet-expert)

Niet-experts waren dus van mening dat de hallen op lokaal en landelijk schaalniveau niet uniek waren. Experts waren het ermee eens dat de hallen niet landelijk uniek waren, omdat ze ook op Noord en andere plekken te vinden zijn, maar beoordeelden de uniekheid ook op de uitzonderlijke staalconstructie, de afwijkende hoogte en het beeldbepalende van de hal voor het karakter en verhaal van het gebied (P9 expert). Wellicht is dit ook de reden dat de hal tot gemeentelijk monument en niet als rijksmonument is benoemd, doordat de hal voor experts lokaal van belang werd geacht en niet op landelijk niveau.

(5) OMGEVINGSWAARDE

De hallen passen volgens beide groepen goed in de omgeving. Volgens experts is dit vanwege het industriële en maritieme karakter van het gebied (P2 expert, P8 expert). Uit elk van de vier eeuwen industrie is er nog iets zichtbaar op het terrein: een pakhuis uit de VOC tijd net achter de Van Gendthallen, een oude poort van de NSM, het koudgasgebouw, de Van Gendthallen, en als sluitstuk de Langhouthallen. Niet-expert P6 is van mening dat deze gebouwen als ensemble bijzonder zijn, omdat er uit elke eeuw een bouwwerk over is. Een doorn in het oog is het INIT gebouw, waarvan de plaatsing volgens velen een grote mislukking is geweest:

“ [...] waardoor eigenlijk ook met die herontwikkeling nu het gebied uiteen valt in eilandjes. Dus ze hebben daar een pluk woningbouw, daar de Van Gendthallen, een plukje woningbouw, de Langhouthal, plukje woningbouw en dan het INIT. [...] En ook als wanneer dat wat nu verdwijnt, dan blijft dat wat er omheen zit dan weer vastgeklonken zit in de nieuwe stedenbouwkundige structuur die niet aansluit op wat daarna komt.” (P9 expert)

AFBEELDING 7: DE LANGHOUTHAL UIT 1929, NET AFGEROND, MET DE LETTERS VAN WERKSPOR EROP ZICHTBAAR (KOOPMAN ET AL., 2015)

Voor het INIT er was pasten ze volgens deze expert goed in de context van het fabriekscomplex. Door de bouw sluit het minder goed aan op de omgeving. Ook voor de huidige woonfunctie van het gebied, met een aantal monumentale industriële restanten, past het INIT er niet bij (P4 expert).

(6) INFORMATIEWAARDE

Er is niet een duidelijk verschil tussen niet-experts en experts als het gaat over wat de hal voor informatie uitstraalt. Wel is duidelijk dat vooral de binnenkant van de hal informatie bevat over de functie in het verleden. Misschien is niet meteen zichtbaar dat de hal heeft gediend voor het proefdraaien van scheepsmotoren, maar de pijpen, buizen en kranen doen de bezoeker in ieder geval herinneren aan het industriële en maritieme verleden (P1 niet-expert; P2 expert). Daarnaast vindt een niet-expert het jammer dat de oorspronkelijke letters van Werkspoor, zoals ze op Afbeelding 7 te zien zijn, zijn weggehaald.

“ [...] eigenlijk zouden ze dat moeten terughalen, want anders moet je iedere keer gaan uitleggen, of mensen gaan zich afvragen van waarom staat dat onzinding hier...” (P3 niet-expert)

IMMATERIËLE WAARDEN

Hieronder zal de waardering van de immateriële aspecten van de Langhouthallen worden toegelicht. Daarbij zal worden gezocht naar verschillen en overeenkomsten in de waardering van niet-experts en experts.

(7) PLACE IDENTITY

Als belangrijkste waarde kiezen niet-expert en experts de identiteit van de plek. Beide groepen vinden het typerende karakter van de industriële hal voor Oostenburg een belangrijke waarde waarop ze deze beoordelen. De hal zorgt ervoor dat het karakter van het maritieme verleden van Oostenburg, met de VOC-werf, de NSM en de Paul van Vlissingen school, behouden blijft. De hal, als laatste meeste recente stuk van deze geschiedenis, benadrukt daardoor de identiteit van het gebied (P8 expert). Als voorbeeld worden de omliggende schiereilanden Kattenburg en Wittenburg genoemd, waarbij de bebouwing eind vorige eeuw haast volledig is gesloopt en vervangen door nieuwbouw. Volgens een expert is de identiteit in dit gebied hierdoor in feite verdwenen (P4). Een andere expert geeft een soortgelijk argument voor nieuwbouw:

“Wat je niet wilt, en wat je bij Vinex ontwikkelingen natuurlijk wel heel veel zag is dat alles op elkaar gaat lijken omdat allemaal dezelfde woningen zijn, en allemaal dezelfde ontwikkelaars, of het nou hier of daar staat maakt niet uit.” (P5 expert)

(8) PERSONAL IDENTITY

Zes van de tien ondervraagden, de helft expert en niet-expert, voelt zich persoonlijk verbonden met de Langhouthal. Als reden die twee niet-experts hiervoor gaven was dat door de tijd dat ze ermee bezig zijn geweest, ze zich er verbonden mee zijn gaan voelen:

“Heeft er misschien ook mee te maken dat we er met de buurt met Titus voorop mee bezig zijn geweest om minstens een hal te behouden. Dat maakt de verbondenheid natuurlijk groter. Een monument voor actie uit de buurt.” (P7 niet-expert)

Ondanks dat een bewoner zich persoonlijk verbonden voelde, had de participant geen emotionele band met de hal. Als voorbeeld gaf deze persoon dat zijn opa er niet gewerkt heeft (P7 niet-expert). Dat familie in het gebied heeft gewerkt speelt voor een expert juist wel mee in de persoonlijke verbondenheid:

“Ik heb wel persoonlijke verbondenheid bij dit gebied, maar dat komt meer omdat mijn vader hier in de stadsvernieuwing heeft gewerkt, dus ik heb wel echt iets met de oostelijke eilanden. Dat maakt wel dat ik voor de hele gebiedsontwikkeling harder loop.” (P5 expert)

Echter voelde deze expert geen verbondenheid met de Langhouthal zelf, maar met het gebied als geheel. Ook het wonen in de buurt rondom Oostenburg heeft invloed gehad op de verbondenheid die een expert met de hal

heeft (P9 expert). Een andere expert noemde juist dat doordat diegene niet woonachtig was rondom de hal als reden waardoor deze waarde laag werd beoordeeld (P8).

(9) GROUP IDENTITY

Of het belangrijk wordt voor toekomstige bewoners hangt volgens een niet-expert (P1) en expert (P9) af van de functie die het straks gaat krijgen. Bewoners moeten dan wel toegelaten worden tot de hal, doormiddel van een openbare functie (P3 niet-expert). Maar voor huidige omwonenden is de hal op dit moment waarschijnlijk nog niet erg belangrijk (P1 niet-expert; P2 expert):

“Ik weet zeker dat als je de straat op gaat en je houdt 20 mensen een microfoon onder de neus dat ze dingen hebben die ze heel veel belangrijker vinden. Dat het op plek 333 van de duizend staat op hun lijst van belangrijke dingen. Om toch een beetje via dat verhaal van die identiteit, om de buurt en de bewoners te maken zoals die ze zijn, vind ik dit soort markeringen en markante punten belangrijk.” (P7 niet-expert)

Op dit moment heeft Oostenburg nog geen bewoners, waardoor het voor een aantal experts moeilijk in te schatten is of, en op welke manier, bewoners zich met de hal gaan identificeren. Het terrein is heel lang afgesloten geweest, ook voor buurtbewoners. De mensen die zich nu met het behoud van de hal hebben beziggehouden zijn betrokken bewoners van omliggende gebieden. Waarschijnlijk maakt het de meeste omwonenden daarom ook niet uit wat er met de hal gebeurt (P9 expert).

“Wat dat betreft, ik geloof oprecht dat erfgoed heel belangrijk is, maar het is ook heel relatief, zoals alles in het leven, als het weg is is het weg en dendert de stad ook wel door.” (P8 expert)

ANDERE GENOEMDE WAARDEN

Zoals Coeterier (2002) al stelde kunnen sommige aspecten waar niet-experts bij de beoordeling van cultuurhistorie waarde aan hechten pas duidelijk worden door het houden van interviews. Naast de opgestelde negen criteria hebben sommige van de participanten, experts en niet-experts, andere waarden genoemd.

ECONOMISCHE/FINANCIËLE WAARDE

Zoals ook genoemd in de literatuur, noemden experts ook het belang van de economische/financiële waarde bij het (her)ontwikkelen van erfgoed. Daarbij is de overweging die wordt gemaakt om tot behoud of sloop over te gaan gebaseerd op de economische haalbaarheid van de herbestemming. Een expert noemde dat het essentieel is voor het succes van een herontwikkeling in een gebied dat er een goede bestemming in komt, omdat het anders afbreuk kan doen aan het gebied (P5 expert). Een niet-expert was het hiermee eens. Wanneer er tot behoud van beide hallen over was gegaan konden er minder woningen worden gebouwd. Hierdoor zou de prijs van andere gebouwde woningen hoger uitvallen om het verlies op te kunnen vangen. In die afweging zou deze participant hebben gekozen voor sloop (P10 niet-expert).

Andere experts vonden dat dit economische verhaal minder weegt dan het belang van het laten staan van een object. Daarbij zou er het liefst wel een financieel rendabele functie voor het object worden gezocht, maar zou het jammer zijn als er om die reden sloop wordt doorgezet (P9 expert). Toch kan de economische haalbaarheid als het gaat om het aanwijzen van objecten als monument vaak niet de doorslag geven om iets te behouden of slopen:

“Een financieel belang van een eigenaar is volgens een gemiddelde rechter geen argument om niet aan te wijzen. Dan had stadgenoot hier moeten aantonen dat ze die hal echt niet hadden kunnen herbestemmen, dan hadden ze hem, dat gebeurt wel eens dat als een eigenaar met een dik rapport komt van dit pand is echt niet te herbestemmen, dan kan het niet aangewezen worden.” (P8 expert)

Vaak wordt er door ontwikkelaars bij de keuze tussen behoud van gebiedsidentiteit en cultuurhistorische waarden, of grondopbrengsten van woningbouwproductie, toch gekozen voor het laatste (P4 expert). Dit terwijl cultuurhistorie een meerwaarde kan zijn voor de ontwikkeling van een woongebied.

GEBRUIKSWAARDE

Door niet-experts en experts wordt beiden genoemd dat het belangrijk is dat de waarde van het toekomstige gebruik belangrijk is voor het succes van de herbestemming. Dit heeft ook weer te maken met de economische haalbaarheid. Het gebruik moet op een verantwoorde manier gebeuren, zodat ook in de toekomst duidelijk blijft waardoor de hal is behouden (P3 niet-expert). Een andere niet-expert (P10) maakte zich voornamelijk zorgen over de nieuwe functie. In het verleden heeft de hal, die toen in gebruik was van de Theaterfabriek, voor veel geluidsoverlast in de buurt gezorgd. Hierdoor waren veel buurtbewoners aanvankelijk voor de sloop, terwijl het gebruik en de cultuurhistorische waarde van de hal volgens een expert juist los van elkaar moeten worden gezien (P4 expert). Een andere expert noemde de intrinsieke waarde van de hal, waarbij de hal alleen waarde voor iemand krijgt als het door diegene gebruikt wordt. Als de hal niet wordt gebruikt heeft het geen waarde of betekenis voor iemand. Daarom is het zo belangrijk dat er een functie in komt die een gebruikswaarde voor vele buurtbewoners heeft (P2 expert). Naast de gebruikswaarde is het volgens deze expert belangrijk dat bewoners in staat zijn het erfgoed te beheren en onderhouden. Dit gebeurt alleen wanneer er een gevoel van eigenaarschap heerst onder de bewoners.

6.2.3 INTERPRETATIE

Erfgoed hoeft niet esthetisch aantrekkelijk te zijn. Niet-experts en experts zijn beiden in staat om door de (lelijke metalen) huid van de hal te kijken en een beeld te vormen van hoe het eruit zou kunnen komen te zien.

Het is van belang dat er zoveel mogelijk van de oorspronkelijke bouwmaterialen over zijn. De hal heeft veel van deze oorspronkelijke materialen nog, vooral experts benadrukken dit als zeer authentiek element van de hal.

Er is weinig aandacht geschonken aan de conservering van de oorspronkelijke vorm van de hal door er beplating voor te zetten. Niet-experts vinden de hal slecht geconserveerd omdat er nog veel aan gedaan moet worden. Experts vonden dat juist door de beplating de hal goed geconserveerd was.

De uniekheid wordt voor de waardering van cultuurhistorisch erfgoed in het algemeen erg belangrijk gebleken. Echter wordt de uniekheid van de Langhouthallen erg laag gescoord. Niet-experts en experts verschillen in hun kijk op uniekheid. Beiden vinden ze uniekheid erg belangrijk, maar experts kijken meer naar technische aspecten, zoals de leeftijd, constructie en architectuur. De Langhouthal wordt echter niet uniek gevonden op grote schaal, maar door experts wel op lokaal schaalniveau. Niet-experts kijken wat betreft dit criteria meer naar de uniekheid ten opzichte van de omliggende bebouwing.

Niet-experts en experts vinden dat een cultuurhistorisch object niet per se hoeft te passen in de omgeving, het kan juist ook voor afwisseling zorgen. De Langhouthal past wel in het gebied vanwege het industriële karakter en de omliggende monumenten. Het INIT past niet goed bij het gebied.

Het is belangrijk dat informatie valt af te lezen uit een object, dit is zelfs belangrijker dan de esthetiek van erfgoed. Bij de Langhouthal is dat met name aan de binnenkant die doet herinneren aan de industriële functie in het verleden.

Dat een object de identiteit van een plek weerspiegelt is het meest belangrijk volgens zowel experts als niet-experts bij het waarderen van erfgoed. De Langhouthal weerspiegelt het sluitstuk van de 400 jaar lange maritieme geschiedenis van het gebied.

Het is afhankelijk van iemands interactie met erfgoed of diegene zich er persoonlijk mee verbonden voelt, bijvoorbeeld omdat het in de woonomgeving staat of als familieleden ermee te maken hebben gehad.

Het werd belangrijk gevonden dat de functie van erfgoed op de buurt gericht is. Bij de Langhouthal is dit nog niet het geval, er woont nog niemand in het gebied en de hal heeft nog geen functie. De participanten denken dat de hal nu voor omwonenden nog niet belangrijk is.

Tevens vinden experts ook de economische haalbaarheid van de hal belangrijk. Ondanks dat dit niet mag meewegen in de monumentenaanwijzing volgens de rechter, wordt er vaak toch gekozen voor de waarde van opbrengsten in plaats van cultuurhistorische waarden. Hiermee hangt samen dat de hal een goede gebruikswaarde krijgt voor de buurt, dat duidelijk blijft waarom de hal is behouden.

AFBEELDING 8: ZIJKANT VAN DE LANGHOUTHAL, DICHTGEMAAKT EN VERSIERD MET GRAFFITI, LINKS HET INIT (MTN WORLD, 2018)

7. ANALYSE VAN DE RESULTATEN

In het vorige hoofdstuk zijn de resultaten beschreven die zijn verkregen uit de interviews en diverse stukken. Dit hoofdstuk bespreekt de interpretatie van de resultaten uit het voorgaande hoofdstuk aan de hand van de literatuur. Allereerst worden de bevindingen uit paragraaf 6.1 ten aanzien van de literatuur uit paragraaf 2.1 over burgerparticipatie geanalyseerd. Daarna wordt de waardering van de materiële en immateriële aspecten van cultuurhistorisch erfgoed uit paragraaf 6.2 geanalyseerd aan de hand van de literatuur uit paragraaf 2.2. Ook wordt stilgestaan bij de komst van de Omgevingswet in 2021, waarbij de vijfde deelvraag centraal staat.

7.1 BURGERPARTICIPATIE

In hoofdstuk 6.1 is aan de hand van citaten uit interviews al besproken hoe en met welke middelen niet-experts kunnen participeren bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed (deelvraag 3). Er is teruggeblikt op het verloop van het participatieproces. In deze paragraaf worden de resultaten geanalyseerd en wordt er verder ingegaan op hoe de rol van niet-experts in participatie bij cultuurhistorisch erfgoed kan worden versterkt.

7.1.1 DE PARTICIPATIELADDER

Niet-experts hebben in het participatieproces rondom de Langhouthallen voornamelijk kunnen participeren volgens het administratieve perspectief (Glass, 1979). Dat wil zeggen dat niet-experts hebben kunnen participeren, ongeacht wie het initiatief heeft genomen, maar hebben ze geen rol kunnen spelen in de besluitvorming. De gemeente Amsterdam is enkel verplicht geweest om niet-experts informatie over (bestemmings)plannen te verstrekken wanneer dit zou worden opgevraagd. Door middel van inspraak zouden niet-experts advies kunnen uitbrengen op plannen. Het proces is echter niet vlekkeloos verlopen door de moeite die bewoner Dekker heeft moeten doen om aandacht te krijgen voor de naar zijn mening monumentale waarde van de hallen. Glass suggereerde dat door het gebruik van het administratieve perspectief het vertrouwen van burgers in de overheid zal worden versterkt, maar door de slechte communicatie tussen bewoners en overheid/Stadgenoot is dit niet gebeurd. Het burgerperspectief dat een participatieproces kan bieden, waarbij burgers kunnen samenwerken of beslissingen kunnen maken, is weinig van toepassing geweest. Niet-experts hebben in de hoogste mate advies kunnen geven maar zelf geen daadwerkelijke stem kunnen hebben in plannen en besluitvorming van plannen. Erfgoedverenigingen, die ook kunnen worden gezien als een vorm van vrijwillige burgerparticipatie door erfgoedexperts, hebben echter wel invloed in besluitvormingsprocessen. Dit omdat hun deskundigheid vaak wel wordt erkend bij gemeenten. Hoewel in Nederland ongeveer driekwart van de participatieprocessen zich beperkt tot het administratieve perspectief (Bos, 2014), kan een combinatie tussen het administratief perspectief (informer en adviseren) en een daadwerkelijke stem hebben volgens het burgerperspectief (samenwerken of beslissen) volgens Glass de beste manier zijn om besluiten te onderbouwen.

Opmerkelijk was daarnaast ook dat het model van Luttringhaus (2003, in Oevermann et al., 2012) in deze case een andere impact heeft gekregen. Het model stelt dat hoe meer invloed niet-experts kunnen hebben in besluitvorming, hoe hoger ze op de participatieladder staan en dus hoe meer ze worden betrokken, hoe langer het proces zal gaan duren. Echter is bij Oostenburg gebleken dat wanneer niet-experts juist niet worden betrokken, er veel vertraging kan optreden in processen. Een voorbeeld hiervan kan zijn dat ze bezwaar aantekenen tegen plannen of procedures zoals een monumentaanvraag in werking kunnen gaan zetten. Dit kan plannen van ontwikkelaars overhoop schoppen. Door belangen van bewoners aan de voorkant van het proces te inventariseren, zouden eventuele risico's verderop in het proces kunnen worden voorkomen.

7.1.2 ARGUMENTEN VOOR BURGERPARTICIPATIE

Zoals Coenen et al. (2001) al noemden worden er voor inspraak normatieve argumenten en functionele argumenten onderscheiden. Kijkend naar hoe het participatieproces in de case studie is verlopen kunnen hier een aantal dingen over worden gezegd die de beide soorten argumenten ondersteunen.

Een normatief argument houdt in dat het iemands democratisch recht is om ergens een mening over te geven door middel van participatie. Echter zijn omwonenden misschien niet altijd directe belanghebbenden en is gebleken dat ze daardoor het gevoel hebben dat het niet altijd legitiem is om overal iets van te vinden. Erfgoed dient daarnaast volgens de Rijksoverheid (2017) een algemeen belang, daarom gaat het iedereen aan en mogen ook omwonenden er iets van vinden. Het bleek dat ook omwonenden in staat waren niet alleen uit eigenbelang maar ook uit algemeen belang te redeneren, en hun mening vanuit zuiver cultuurhistorische waarden in te steken. Dit wil echter niet zeggen dat niet-experts altijd in staat zijn om niet vanuit eigenbelang te redeneren.

Uit de resultaten is gebleken dat er ook functionele argumenten zijn om niet-experts te betrekken bij planvorming rondom cultuurhistorie. De in Tabel 1 genoemde functionele argumenten waarom inspraakparticipatie moet plaatsvinden komen sterk naar voren uit de gehouden interviews: het kunnen laten gelden van specifieke belangen, niet-experts zijn een aanvullende bron van ideeën en informatie over cultuurhistorie, het betrekken van niet-experts verbreedt het draagvlak voor specifieke beslissingen rondom cultuurhistorie vanuit de buurt, en door niet-experts te betrekken voorkom je dat ze een hindermacht vormen of bezwaarschriften gaan indienen. In het laatste argument zit tevens het al genoemde uitsluiten van risico's. Het wil echter niet zeggen dat met het betrekken van de mening van niet-experts alle risico's zijn uitgesloten. Het is maar de vraag of alle niet-experts akkoord waren gegaan als er, na een participatieproces, toch besloten was beide hallen te slopen.

Daarnaast wordt tegenwoordig steeds meer het initiatief gelegd bij burgers (Verhoeven & Tonkens, 2013). Uit het proces rondom de Langhouthallen bleek ook dat een niet-expert zelf het initiatief nam om zich in te zetten voor zijn omgeving. Echter roept dit de vraag op waarom er dan pas zo laat naar iemand werd geluisterd. Als de verantwoordelijkheid bij burgers komt te liggen, zal voor deze groep ook duidelijk moeten zijn hoe ze precies kunnen participeren. Door de geringe invloed die niet-experts momenteel kunnen hebben op plannen, zouden ze wellicht gedemotiveerd worden te participeren in de toekomst.

7.1.3 CONCLUSIE

In het proces rondom de Langhouthallen is de mate van participatie onderzocht. Er werd met name geparticipeerd volgens het administratieve perspectief, niet-experts hebben kunnen participeren door informatie te ontvangen en advies te geven. Van het burgerperspectief, waarbij burgers hebben kunnen samenwerken of beslissen, is geen sprake geweest. In de literatuur beschreven normatieve en functionele argumenten voor burgerparticipatie kwamen uit de interviews duidelijk naar voren.

7.2 WAARDERING VAN CULTUURHISTORISCH ERFGOED

In deze paragraaf zal worden besproken hoe resultaten van de negen opgestelde waarderingscriteria waarop de Langhouthallen zijn beoordeeld in hoofdstuk 6.2 zich verhouden tot de literatuur uit hoofdstuk 1 en 2.

7.2.1 MATERIËLE WAARDEN

Jong (2016) stelde dat wanneer het verhaal bij een plek zichtbaar of tastbaar is, de beleving sterker is. Uit het onderzoek is gebleken dat het belangrijker wordt gevonden dat er informatie uit een object valt af te lezen, dan dat een object esthetisch aantrekkelijk is. Esthetiek wordt door niet-experts veelal niet meer als criterium gezien, omdat het zeer subjectief is. Het verhaal van de Langhouthallen is aan de buitenkant steeds verborgen geweest door de metalen beplating. Niet-experts en experts zijn beiden in staat gebleken hier doorheen te kijken en het verhaal erachter te zien. Ondanks dat een verhaal misschien niet direct zichtbaar is, kan de beleving wel hoog zijn. Ook niet-experts zijn in staat om te zien wat iets uiteindelijk voor waarde kan gaan hebben.

Niet-experts en experts noemden beiden het belang van de aanwezigheid van oorspronkelijke bouwmaterialen. Volgens Linsen & Witsen (2009) kan dit het gevoel van authenticiteit opwekken. Voornamelijk experts vonden deze materiële aspecten een authentiek kenmerk van de hal. Het is belangrijk deze fysieke kenmerken aan een object te benoemen, zodat aan de hand daarvan de afweging kan worden gemaakt of het moet worden gesloopt, vervangen of hersteld (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2014). Bij de Langhouthallen is er een rapport opgesteld door de TU Delft over onder andere de fysieke staat van de hallen. Daarnaast is door Dekker gekeken naar de fysieke gesteldheid onder de metalen beplating van de hal. Deze bleek ook volgens experts goed te zijn doordat de beplating als beschermlaag functioneerde voor de oorspronkelijke muur. Niet-experts waren echter minder te spreken over de conservering, wellicht door dat ze minder zicht hadden op wat onder de beplating zit. Ondanks niet-experts dus minder te spreken waren over de mate van conservering, waren zij erg voor het behoud van de hal. De mate van geconserveerdheid heeft in dit geval voor niet-experts geen invloed op de waardering van een cultuurhistorisch object.

Het is gebleken dat de uniekheid van een object op verschillende schaalniveaus en manieren kan worden bekeken. Hoewel experts en niet-experts van tevoren aangaven de uniekheid van erfgoed erg belangrijk te vinden, noemden beide groepen dat de hallen in principe niet uniek waren omdat ingenieur Langhout ook op andere plekken in Nederland vergelijkbare hallen heeft ontworpen. Zoals verwacht beoordeelden experts uniekheid veelal op de technische aspecten als staat en constructie (Van der Zande, 2009, in Jansen & Beunen, 2012; Smit, 2014). Niet-experts zagen de unieke waarde van de hal met name in relatie tot het hele gebied. Ook dit komt overeen met wat Duineveld (2006) stelde, dat niet-experts een plek als holistisch geheel aan elementen zien. Dit onderzoek wijst daarom uit dat een cultuurhistorisch object zelf niet per se uniek hoeft te zijn, maar de relatie met de omgeving belangrijker is voor het beoordelen van de uniekheid. Behoud van cultuurhistorisch erfgoed zorgt er met name voor dat de bijzonderheid en historie van een plek wordt weergegeven en ook zichtbaar blijft (Dommelen & Pen, 2013). Met het behoud van de hal wordt voorkomen dat het nieuw te bouwen gedeelte een groot stuk nieuwbouw zonder specifieke kenmerken wordt (Koolhaas, 1995, in Cauter, 2004), zoals er door de kaalslag op de twee aangrenzende eilanden Wittenburg en Kattenburg is gebeurd. Bij de bepaling van de uniekheid van een object moet de omgeving dus mee worden genomen.

Ook Coeterier (2002) noemde dat het van belang is om erfgoed in zijn omgeving als integraal geheel te beschouwen en niet als losstaand onderdeel. De hallen werden goed beoordeeld op het passen bij het industriële karakter van het gebied en de omliggende monumenten, zoals de Van Gendthallen. Ook al zou de industriële uitstraling van de hal niet direct passen bij de toekomstige nieuwbouw, maar kon die afwisseling van oud en nieuw het gebied juist kwaliteit geven. Daarnaast zou de instandhouding van een erfgoedobject moeten zorgen voor meer kwaliteit in andere sectoren in het omliggende gebied (Janssen, 2012). De hal zou bijvoorbeeld meer kwaliteit kunnen bieden aan omliggende woonruimten, een gebruiksfunctie voor de buurtbewoners kunnen krijgen of werk kunnen genereren.

Het is belangrijk gebleken dat een object informatie kan overbrengen over zijn verleden en waarom het op een specifieke plek staat. Het behoud van de hal is een manier om informatie over de historie van het gebied vast te leggen in de ruimte. Wanneer iemand meer informatie te zien krijgt over de historie van het object, zorgt dat wellicht niet dat iemand het object esthetisch hoger gaat waarderen, maar wel voor meer betekenisgeving van het gebouw voor het gebied (Coeterier, 2002). Bij de Langhouthal is het voornamelijk de binnenkant die doet herinneren aan de industriële functie van het gebouw en daarmee ook het gebied. Als de hal in de toekomst een openbare functie zou krijgen, waarbij de buizen en pijpen aan de binnenkant zichtbaar blijven, kan dit zorgen dat meer mensen begrijpen waarom de hal er staat en kan het direct iets vertellen over de industriële geschiedenis van het gebied.

7.2.2 IMMATERIËLE WAARDEN

Het behoud van cultuurhistorie is belangrijk voor de plaats identiteit. Het zorgt voor de continuïteit in een gebied, waarbij de geschiedenis wordt gewaarborgd in de huidige tijd en een bepalende factor is voor het karakter van

gebieden. Oostenburg is een gebied waar 400 jaar lang maritieme industrie is geweest. De Langhouthal was het laatste bouwwerk dat er nog stond vanuit die periode. Ondanks het gebied momenteel na 400 jaar een andere bestemming, namelijk wonen, krijgt, staat de plaats identiteit van het gebied centraal in de ontwikkeling. Oostenburg is een gebied waarbij de maritieme geschiedenis belangrijk is, niet-experts en experts vinden de Langhouthal beiden representatief voor dit karakter. Door het behoud van de hal blijft de continuïteit van het gebied bestaan, waarbij het verleden wordt weergegeven en behouden in de ruimte (Twigger-Ross & Uzzell, 1996). Daarnaast zal er straks met de komst van bewoners en nieuwbouw in Oostenburg duidelijk worden hoe de identiteit van het gebied zich verder zal gaan ontwikkelen.

Uit het onderzoek is gebleken dat de Langhouthal niet een belangrijke plek inneemt ten aanzien van de persoonlijke identiteit van omwonenden. Oostenburg is lange tijd afgesloten terrein geweest, waarbij het alleen toegankelijk was voor werknemers van een van de gevestigde bedrijven. Participanten hebben weinig emotionele banden met het terrein. Sommigen waarvan een familielid had gewerkt op of aan het terrein voelden zich wel iets meer betrokken bij de ontwikkelingen op het eiland. Wellicht doordat het nooit een woongebied is geweest en het gebied voor de participanten geen rol speelde in het dagelijks leven, dat men zich minder identificeert met het gebied (Twigger-Ross & Uzzell, 1996). Kennis over Oostenburg en de geschiedenis hiervan speelde wel een rol in de waardering van participanten voor het gebied (Harun et al., 2015). De enige die zich wel sterk verbonden voelde met de hallen was Dekker, die wonend in een woonboot tegenover de hallen er dagelijks uitzicht op had, zelfs al vanaf voordat de beplating tegen de hal aan was geplaatst. Het wonen bij of gebruik maken van een object is in deze case in eerste instantie bepalend gebleken voor de persoonlijke verbondenheid van zowel bewoners als experts.

Een groepsidentiteit zou volgens Coeterier (2002) ontstaan wanneer een identiteit wordt gedragen door mensen van een gebied. Hierdoor ontstaat het gevoel dat een plek hoort bij een groep mensen. Dit is op Oostenburg nog niet erg het geval, waarschijnlijk omdat er nog geen bewoners zijn. Zoals Dommelen & Pen (2013) al aangaven kan een monument, zoals de Langhouthal, worden geplaatst in een verhaal waar inwoners deel van kunnen uitmaken. Het werd door een expert belangrijk gevonden dat toekomstige bewoners zich straks bewust zijn van de historische waarde van de plek waar ze op gaan wonen. Daarnaast moeten ze een gevoel van eigenaarschap ontwikkelen en dat ze trots zijn op het feit dat ze bewoners zijn van Oostenburg, het eiland met een 400 jaar lange maritieme geschiedenis. Met deze identiteit van het gebied in het achterhoofd zal er wellicht een groepsidentiteit ontstaan. Het zijn momenteel actieve omwonenden die zich inzetten voor het gebied door middel van participatie in werkgroepen. Deze participanten dachten dat de hallen op dit moment waarschijnlijk niet erg belangrijk worden gevonden door de buurt. Om een groepsidentiteit te kweken zijn bewoners van een gebied nodig. Omdat het gebied nu nog van niemand is, wordt de identiteit van het gebied ook nog door niemand gedragen. Wanneer er bewoners zijn en deze bewoners met het gebied interactie aangaan, zal er wellicht een gevoel van eigenaarschap voor het gebied ontstaan.

7.2.3 CONCLUSIE

In dit onderzoek werd verwacht dat niet-experts voornamelijk de subjectieve en immateriële erfgoedwaarden van belang zouden achten bij hun beoordeling van cultuurhistorie (Tweed & Sutherland, 2007). Echter zijn niet-experts, mede door hun kennis en interesse in erfgoed en bereidheid tot participatie, ook in staat gebleken erfgoed te beoordelen op objectieve en materiële waarden. Ook zijn ze in staat gebleken op diverse vlakken, de 'waarde in meervoud' (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2013), erfgoed te kunnen beoordelen. Door niet-experts werden voor een groot deel zelfde antwoorden genoemd in de beoordeling als de antwoorden die experts gaven. Experts vulden niet-experts aan als het gaat om de beoordeling van de geconserveerdheid en technische aspecten van uniekheid van het object.

7.3 OMGEVINGSWET EN ERFGOEDPARTICIPATIE

In deze paragraaf zal geprobeerd worden antwoord te geven op de laatste deelvraag: *Wat kan de komst van de Omgevingswet betekenen voor niet-experts en hun rol bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed?* Hierbij

zullen de resultaten worden bekeken in het licht van de Omgevingswet die in 2021 in werking treedt. Wat kan deze wet betekenen gezien de resultaten van dit onderzoek?

7.3.1 PARTICIPATIE

In hoofdstuk 3 is al uitgelegd wat de Omgevingswet inhoudt. Een belangrijk onderdeel hiervan is het opstellen van een omgevingsplan. Omdat gemeentes bij het opstellen van omgevingsplannen elke keer verplicht zijn vast te stellen op welke manier ze welke partijen bij de besluitvorming gaan betrekken, wordt telkens maatwerk gevoerd: “De wet geeft ruimte voor afwegingen tussen belangen, gesprekken met betrokkenen en maatschappelijke initiatieven.” (Lent, 2016). Dit maatwerk zorgt ervoor dat burgerparticipatie niet altijd in dezelfde mate plaatsvindt. Per ontwikkeling zal moeten worden gekeken hoe participatie van niet-experts waarde kan toevoegen. Wat in ieder geval vast staat is dat overheden iets met participatie moeten doen. Het maatwerk dat geleverd moet worden biedt dus kansen voor participatie. Maar het biedt ook onzekerheden, juist omdat de vorm waarin participatie plaats gaat vinden niet vast staat. Gemeenten kunnen te veel vrijheid krijgen om een omgevingsplan zelf op te stellen. Bovendien zijn het uiteindelijk de gemeentes die de keuzes maken, en hebben niet-experts nog steeds geen zekerheid op een stem in besluitvorming volgens een van de twee bovenste treden uit het model (samenwerken en beslissen). Ook een niet-expert (P10) noemde de juridische onzekerheid die de Omgevingswet zal gaan bieden voor de participatie van burgers. Deze persoon stond daarom niet erg positief tegenover deze politieke verandering.

Het blijft dus de keuze van gemeentes in hoeverre ze niet-experts betrekken bij besluitvorming over cultuurhistorie. Wel is duidelijk geworden uit dit onderzoek dat de kwaliteit van participatie het beste tot zijn recht komt als niet-experts zo vroeg mogelijk in het proces worden betrokken. Zo kan er draagvlak onder bewoners worden gecreëerd en kunnen vertragingen, door bijvoorbeeld een monumentenaanvraag of bezwaarschrift, verderop in het proces worden voorkomen.

Maar hoe kunnen niet-experts dan bijdragen aan de waardering van het cultuurhistorisch erfgoed in hun omgeving? Bij de vaststelling van de aanwezige cultuurhistorische waarden in een gebied zal, naast de erfgoedorganisaties die hierbij aanwezig zijn, participatie moeten plaatsvinden. Deze vaststelling van de aanwezige waarden gebeurt in het omgevingsplan. Een gemeente kan hiervoor niet-experts uitnodigen om samen met andere stakeholders, in bijvoorbeeld werksessies of workshops, het erfgoed te definiëren (Lent, 2016; Baarveld et al., 2014). Door het samen bediscussiëren van de waarden krijgt het erfgoed een meer dynamische en sociaal-culturele betekenis (Jansen & Beunen, 2012). Zoals gezegd zijn er veel functionele argumenten waarom je niet-experts in dit waarderingproces zou moeten betrekken. Niet-experts kunnen bijvoorbeeld een input leveren door middel van hun kennis van het gebied. Daarnaast is in dit onderzoek ook gebleken dat het verkrijgen van informatie over erfgoed steeds makkelijker en toegankelijker is. Hierdoor is het waarschijnlijk dat er steeds meer niet-experts zijn met een interesse en kennis over erfgoed (Lent, 2016).

Naast het inventariseren van de al aanwezige monumenten in een gebied, kunnen gemeenten samen met andere stakeholders in een omgevingsplan ook andere elementen beschermen die waardevol zijn. Zo kunnen bijvoorbeeld karakteristieke, beeldbepalende en historische gebouwen, worden beschermd zonder er een label van ‘monument’ op te hoeven plakken (Lent, 2016). De Omgevingswet biedt zo vrijheid om verschillende vormen van cultuurhistorie te behouden.

7.3.2 INTEGRALE BENADERING

Door het integrale karakter van de Omgevingswet worden wet- en regelgeving voor de fysieke leefomgeving gebundeld tot één wet. De Omgevingswet biedt hierdoor de mogelijkheid om “erfgoedvraagstukken te verbinden met opgaven uit andere sectoren” (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2018). Net als Janssen (2012) al noemde, kan het verbinden van een erfgoedobject met andere sectoren in een gebied zorgen voor meer ruimtelijke kwaliteit. Bij de inventarisatie van de potentieel cultuurhistorisch waardevolle objecten biedt dit mogelijkheden. Gebleken uit dit onderzoek is dat een object bijvoorbeeld niet altijd op alle vlakken uniek hoeft te zijn om waarde te kunnen toevoegen aan de rest van het gebied. Daarbij komt dat juist niet-experts de

waarde van cultuurhistorie in relatie tot het gehele gebied goed kunnen inschatten. Hierdoor wordt het wellicht gemakkelijker om cultuurhistorisch erfgoed centraal te stellen in de ontwikkeling van een gebied, juist ook omdat er makkelijker die verbinding kan worden gezocht met andere sectoren.

Een risico van de integrale benadering van de Omgevingswet kan zijn dat wanneer er een omgevingsplan wordt opgesteld, de nadruk wordt gelegd op andere thema's. Nu de regels voor de fysieke leefomgeving nog gescheiden zijn is het duidelijk waar rekening mee moet worden gehouden als het gaat om het thema cultuurhistorisch erfgoed bij het opstellen van bijvoorbeeld bestemmingsplannen. Door de integratie van wetten zou het thema cultuurhistorisch erfgoed naar de achtergrond kunnen verdwijnen omdat andere thema's de overhand krijgen. Gebleken in dit onderzoek is het belang van niet-experts die zich sterk willen maken voor cultuurhistorische elementen in hun leefomgeving. Het is daarom belangrijk ook niet-experts te betrekken bij het opstellen van omgevingsplannen. Met name door de vasthoudendheid van een niet-expert werd in de casus Oostenburg het belang van het behoud van erfgoed benadrukt. Dit soort kartrekkers die de leiding nemen zijn van belang om te voorkomen dat het thema erfgoed wordt overgeslagen.

Zoals is genoemd zou erfgoed als uitgangspunt kunnen worden genomen bij het opzetten van een participatieproces. Erfgoed dient het algemeen belang en is iets waar veelal iedereen een mening over kan en mag hebben (Rijksoverheid, 2017). In plaats van participatie op te zetten omdat er beslissingen moeten worden gemaakt op alleen het gebied van erfgoed, kan erfgoed misschien wel het beginpunt vormen om ook over andere sectoren het gesprek aan te gaan. Erfgoed wordt zo niet een onderdeel van, maar juist het startpunt van een integrale aanpak om door middel van participatie ook andere kwesties op te pakken.

7.3.3 CONCLUSIE

Met de komst van de Omgevingswet krijgt participatie een vaste positie in het opstellen van plannen. Hoe die participatie eruit komt te zien is maatwerk en verschilt daarmee per ontwikkeling. Omdat overheden deze mate bepalen biedt het dus ook onzekerheden voor de rol van niet-experts om te participeren. Wel is duidelijk dat de cultuurhistorische objecten in een gebied het beste door experts en niet-experts samen kunnen worden aangewezen en beschermd. Tevens zou het integrale karakter van de Omgevingswet ervoor kunnen zorgen dat cultuurhistorisch erfgoed niet enkel objectgericht maar in verbinding met andere sectoren in de omgeving kan worden ontwikkeld. Echter kan dit ook zorgen dat de positie van erfgoed in een omgevingsplan vervaagd. Niet-experts betrekken is hiervoor in deze case essentieel gebleken, door de rol die de kartrekker innam om de actie voor behoud aan het licht te brengen.

8. CONCLUSIE

Dit hoofdstuk draait om het beantwoorden van de hoofdvraag: *Wat is de meerwaarde van het betrekken van niet-experts bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed in de ontwikkeling van een gebied?* Om antwoord te geven op de hoofdvraag heeft een combinatie van literatuurstudie en empirisch onderzoek plaatsgevonden. Allereerst wordt antwoord gegeven op de laatste drie deelvragen. De antwoorden hierop zijn tot stand gekomen door een analyse van de resultaten van het empirische onderzoek en de literatuur die een antwoord gaf op de eerste twee deelvragen. Het antwoord op de eerste twee deelvragen kan worden teruggelaten in paragraaf 2.4 en 4.3. Aan het eind van dit hoofdstuk zal de hoofdvraag worden beantwoord.

BURGERPARTICIPATIE BIJ CULTUURHISTORISCH ERFGOED

Dit onderzoek heeft meer inzicht gegeven in de verschillende modellen die de mate beschrijven waarin er burgerparticipatie kan plaatsvinden bij planvorming. De participatieladder die in dit onderzoek gebruikt werd bestond uit informeren, adviseren, samenwerken en beslissen. Naast de mate van participatie zijn er diverse normatieve en functionele argumenten te noemen waarom het betrekken van burgers in besluiten een meerwaarde heeft. In het empirische gedeelte van dit onderzoek stond de derde deelvraag centraal: *Hoe en met welke middelen kunnen niet-experts participeren bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed in hun omgeving en hoe kan hun rol hierin worden versterkt?* Niet-experts hebben bij de casus Oostenburg in de hoogste mate advies kunnen geven. Ze zijn in staat gebleken om zelf een actieve rol in te nemen wanneer ze wilden participeren bij cultuurhistorisch erfgoed. Lobbyen en draagvlak creëren was een effectief middel om aandacht te krijgen voor hun waardering. Hierin speelde de sleutelfiguur een grote rol. Erfgoedverenigingen, die ook kunnen worden gezien als vorm van burgerparticipatie, bleken een nuttig middel om in te zetten bij het aanvragen van monumenten. De case studie bevestigde de verschillende argumenten om niet-experts te betrekken bij planvorming; ze beschikken over veel aanvullende ideeën en informatie en het betrekken kan voorkomen dat ze bezwaar of beroep indienen. Juist het samenwerken met niet-experts eerder in het proces kan overheden en ontwikkelaars helpen meer draagvlak te creëren onder buurtbewoners.

WAARDERING VAN CULTUURHISTORISCH ERFGOED DOOR EXPERTS EN NIET-EXPERTS

Veelal heerste de opvatting dat erfgoed anders wordt beoordeeld door experts en niet-experts. Experts kijken hierbij met name naar de materiële, technische aspecten, en niet-experts naar de immateriële, sociale aspecten van cultuurhistorisch erfgoed. In dit onderzoek is het verschil in waardering tussen experts en niet-experts getoetst aan de hand van negen waarderingscriteria. In het empirische gedeelte van dit onderzoek is de vierde deelvraag behandeld: *Hoe waarderen niet-experts cultuurhistorisch erfgoed en hoe verhoudt deze waardering zich ten opzichte van de waardering van experts?* Wat betreft de waardering van cultuurhistorie zijn er weinig verschillen tussen experts en niet-experts op te merken. Over het algemeen vinden beide groepen de identiteit en uniekheid het meest belangrijk bij de beoordeling van een willekeurig cultuurhistorisch object. Bij de case studie bleek eveneens de place identity het belangrijkste criteria te zijn in de beoordeling. Opvallend was dat het case studie object op uniekheid het laagste scoorde. Bij twee andere criteria viel wel een verschil op te merken tussen experts en niet-experts. Zo beoordeelden experts de hal als goed geconserveerd en niet-experts de geconserveerdheid in slechtere staat. Dit had echter geen invloed op hun beleving, niet-experts waren zelfs in staat een beeld te schetsen van hoe een object kan worden herbestemd in de toekomst.

Tevens bleek dat experts een object iets meer beoordelen op technische aspecten. Zo wordt in de case door deze groep de unieke waarde voornamelijk op technische onderdelen beoordeeld en is gebleken dat niet-experts een object beoordelen op de unieke relatie die het heeft met de omgeving. Volgens niet-experts kan erfgoed, ondanks het misschien technisch gezien niet uniek is, uniek zijn in de afwisseling tussen de nieuwbouw in een

gebied. Het belangrijkste volgens beide groepen is dat cultuurhistorie zorgt dat de geschiedenis van het gebied zichtbaar blijft in de huidige tijd en daarmee bijdraagt aan de identiteit van de plek. Verwacht werd dat niet-experts zich sterk met cultuurhistorisch erfgoed verbonden zouden voelen, door hun dagelijkse interactie ermee. Gebleken is dat cultuurhistorische objecten pas bijdragen aan iemands persoonlijke identiteit of een groepsidentiteit wanneer men woont rondom het object of er dagelijks gebruik van maakt. Dit was in de case nog niet het geval.

ERFGOEDPARTICIPATIE EN DE OMGEVINGSWET

Met de komst van de Omgevingswet gaan diverse wet- en regelgevingen voor de ruimtelijke ordening over in één wet voor de fysieke leefomgeving. Het voeren van maatwerk staat hierbij centraal. Een belangrijk instrument in de Omgevingswet is het omgevingsplan, dat het huidige bestemmingsplan gaat vervangen. De deelvraag die centraal stond bij dit gedeelte van het onderzoek was: *Wat kan de komst van de Omgevingswet betekenen voor niet-experts en hun rol bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed?* Belangrijk is dat participatie een vaste plek gaat krijgen binnen planvorming. In welke mate niet-experts dan kunnen participeren is maatwerk en wordt door de overheid bepaald. Dit zorgt daarom ook voor onzekerheid. Door het integrale karakter van de Omgevingswet kan er daarnaast beter verbinding worden gezocht tussen erfgoed en andere sectoren in de omgeving. Niet-experts kunnen bij erfgoedbehoud een essentiële rol spelen door het trekken van de kar en zorgen dat erfgoed niet ondergesneeuwd raakt bij andere thema's.

BEANTWOORDING VAN DE HOOFDVRAAG

Met de antwoorden op de deelvragen kan een antwoord worden gegeven op de hoofdvraag: *Wat is de meerwaarde van het betrekken van niet-experts bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed in de ontwikkeling van een gebied?* Het betrekken van niet-experts bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed kan op verschillende vlakken meerwaarde hebben. Wanneer aan het begin van de planvorming niet-experts worden betrokken, vergroot dit het draagvlak van plannen onder niet-experts en verkleint het de kans op vertragingen in het proces. Het betrekken van niet-experts kan een meerwaarde hebben als het gaat om de kennis die ze kunnen inbrengen over het gebied vanwege hun dagelijkse interactie en verbondenheid ermee. Daarmee zal in de mate van participatie een balans moeten worden gevonden tussen niet-experts advies laten geven, maar ook het aangaan van de samenwerking om de stem van niet-experts daadwerkelijk invloed te laten hebben bij besluitvorming. Met de komst van de Omgevingswet zal er hierin maatwerk moeten worden geleverd.

Het is gebleken dat er weinig verschil is in waardering van de zowel materiële als immateriële aspecten van cultuurhistorisch erfgoed tussen experts en niet-experts. Niet-experts kunnen daarmee als een vorm van experts optreden. In de hypothetische situatie, geschetst in paragraaf 2.3, zou door waardebeoordeling van cultuurhistorisch erfgoed door zowel experts als niet-experts de waarde van het object én het hele gebied stijgen. Gebleken is dat wat betreft de ontwikkeling van gebieden, cultuurhistorie een belangrijk uitgangspunt kan vormen, zowel om de geschiedenis te weergeven als om de identiteit van de plek te benadrukken. Hierbij bleken niet-experts een effectieve bijdrage te kunnen leveren door de waarde van cultuurhistorische objecten in hun relatie met de omgeving goed te kunnen beoordelen. De hypothese kan hiermee worden aangenomen. De komst van de Omgevingswet biedt mogelijkheden wat betreft de participatie van niet-experts bij de waardering van cultuurhistorische objecten en het vinden van aansluiting van deze objecten bij andere sectoren in de ontwikkeling van een gebied.

9. DISCUSSIE, AANBEVELINGEN EN REFLECTIE

In dit laatste hoofdstuk wordt kritisch teruggeblikt op het onderzoek. Allereerst zullen een aantal discussiepunten worden behandeld. Vervolgens worden er aanbevelingen gedaan voor relevant vervolgonderzoek. Als laatste wordt er gereflecteerd op de beperkingen van het onderzoek en de factoren die het onderzoek hebben beïnvloed.

9.1 DISCUSSIE

Het doel van dit onderzoek was om de meerwaarde van het betrekken van niet-experts bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed te achterhalen. Hiermee is bijgedragen aan de discussie rondom beleidsveranderingen van de komende jaren, waarbij burgerparticipatie een steeds grotere rol gaat spelen. Dit onderzoek heeft tevens een bijdrage geleverd aan de omgang met participatie bij erfgoed in gebiedsontwikkelingen, waarbij het betrekken van niet-experts bij de waardering van erfgoed voor een hogere waarde van het gehele gebied bleek te zorgen.

Een belangrijk discussiepunt is dat gedurende dit onderzoek is gebleken dat het onderscheid tussen experts en niet-experts is vervaagd. Niet-experts hebben tegenwoordig via het internet ook toegang tot informatie die voorheen alleen experts beheersten. Door verdieping en interesse kunnen niet-experts een hoop kennis op doen van cultuurhistorisch erfgoed. Hierdoor ontstaat het risico dat niet-experts het idee krijgen net zo veel af te weten van de materie als experts. Ondanks dat de scheiding tussen experts en niet-experts aan het vervagen is, kan er naar waarschijnlijkheid nog niet worden gesteld dat iedere niet-expert zomaar een expert kan worden. Het kan goed zijn dat de burger, die steeds mondiger wordt en waarvan ook wordt verwacht dat te zijn, enigszins verstand heeft van de materie. Wellicht zorgt dit dat niet bij elk willekeurig oud gebouw wordt geroepen om behoud, maar kunnen niet-experts zelf ook vooronderzoek doen. Ondanks het om veel redenen toegevoegde waarde heeft om niet-experts te betrekken bij planvorming rondom cultuurhistorie, is de kennis van experts nog niet uitwisselbaar met die van niet-experts. Experts blijven daarom nodig. Het betrekken van niet-experts kan daarentegen wel zorgen voor het versterken van de integrale benadering die de Omgevingswet nastreeft. Niet-experts zijn in staat niet enkel objectgericht maar juist omgevingsgericht naar erfgoed te kijken. Hierbij kan hun brede blik zorgen voor verbindingen tussen verhalen, kwaliteiten, bewoners en gebruikers van een gebied.

Een andere conclusie naar aanleiding van de analyse van het participatieproces aan de hand van de participatieladder was dat een combinatie moet worden gezocht tussen een adviserende rol en het samenwerken bij het betrekken van niet-experts bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed. Echter is het aannemelijk dat het per ontwikkeling verschilt in welke mate er participatie dient plaats te vinden. Met de komst van de Omgevingswet zal er daarom ook per situatie worden gekeken wat de geschikte mate voor het betrekken van niet-experts is. Hierbij is het aangeraden dat participatie geen doel op zich moet zijn, maar dat er door middel van participatie juist kwaliteit kan worden toegevoegd aan de ontwikkeling van een gebied. Belangrijk is daarmee dus dat er maatwerk wordt gevoerd.

Het laatste discussiepunt in dit onderzoek is de belangrijke rol die een sleutelfiguur kan spelen. Gebleken is dat een kartrekker onmisbaar kan zijn wanneer er twijfel is over de toekomst van cultuurhistorische objecten. Het is interessant dat de standvastigheid een persoon kan leiden tot het aannemen van de leiderschapsrol in een strijd om het behoud van cultuurhistorisch erfgoed. De rol van een kartrekker is daarmee essentieel gebleken voor het succes van sommige cultuurhistorische ontwikkelingen. Echter is het aannemelijk dat niet bij alle ontwikkelingen rondom cultuurhistorisch erfgoed zich soortgelijke kartrekkers voordoen. Daarmee kan er niet bij elke

ontwikkeling een uitgebreid participatieproces ontstaan. Het belang van het voeren van maatwerk blijkt hier wederom.

9.2 AANBEVELINGEN

Naar aanleiding van dit onderzoek kunnen er een aantal aanbevelingen worden gedaan voor vervolgonderzoek naar de meerwaarde van het betrekken van niet-experts bij de waardering van cultuurhistorisch erfgoed in de ontwikkeling van gebieden.

- Het zou interessant zijn om te onderzoeken of er voor bepaalde soorten ontwikkelingen rondom cultuurhistorisch erfgoed standaard bijpassende participatievormen wenselijk zijn. Wellicht zou er onderzocht kunnen worden welke mate van participatie wanneer bij welke ontwikkelingen kwaliteit toevoegt.
- In dit onderzoek heeft zoals gezegd een sleutelfiguur een grote rol gespeeld bij de totstandkoming van een participatieproces rondom cultuurhistorisch erfgoed. Interessant is hoe zo'n participatieproces in soortgelijke cases tot stand komt. Is de rol van sleutelfiguren altijd nodig om cultuurhistorisch erfgoed onder de aandacht te brengen? Of kan het ook door andere initiatiefnemers worden opgezet?
- Dit onderzoek blikt terug op een participatieproces dat laat in de ontwikkeling van het gebied op gang kwam. Het is goed om, met oog op de komst van de Omgevingswet, te testen hoe niet-experts aan het begin van een ontwikkeling kunnen en willen worden betrokken.
- Met de huidige groei van steden zullen er in de toekomst meer industrieterreinen aan de rand van de stad worden getransformeerd tot woonbestemming. Het is daarom waarschijnlijk dat meer van dit soort industrieel erfgoed een herbestemming zal krijgen. Het is aanbevolen te onderzoeken hoe experts en niet-experts in deze ontwikkelingen gelijkwaardig betrokken zullen worden.
- In dit onderzoek is er voornamelijk gefocust op de mate waarin de woningcorporatie niet-experts heeft betrokken in planvorming rondom de Langhouthallen. De rol van de overheid is hierin niet uitvoerig besproken. Het is interessant voor vervolgonderzoek om te onderzoeken hoe de overheid participatie rondom cultuurhistorisch erfgoed kan opzetten. Tevens is dit nuttig met oog op de komst van de Omgevingswet, waarin de overheid samen met burgers in een omgevingsplan de waardevolle cultuurhistorische objecten in een gebied kan benoemen.
- Het invullen van de stellingen enquête bleek een nuttige afwisseling met de semigestructureerde vragen uit de interviews. Om de waardering van niet-experts voor cultuurhistorische objecten op een kwantitatieve manier te onderzoeken zou dit op grotere schaal kunnen worden uitgevoerd.

9.3 REFLECTIE OP HET ONDERZOEKSPROCES

Het opstellen van het theoretisch kader heeft in dit onderzoek tijd gekost. De oorzaak hiervan was mede de worsteling met het samenstellen van de waarderingscriteria. Zoals uit de literatuur al bleek is er niet één juiste waardestelling waarop cultuurhistorisch erfgoed kan worden beoordeeld. Het maken van de beslissing welke waarden in dit onderzoek zouden worden meegenomen, die tevens door zowel experts als niet-experts te beoordelen waren, was daarom lastig. Dit resulteerde wel in een zorgvuldige overweging van de gekozen toetsingscriteria. Hierdoor werd het verzamelen van de data en de verwerking van de resultaten gemakkelijker. Pas na de afronding van het theoretisch kader is er gezocht naar een case studie gebied. De keuze hiervoor is gemaakt omdat de theorie anders zou kunnen zijn aangepast aan het onderzoeksgebied. Dit zou ten koste kunnen gaan van de objectiviteit van het onderzoek. Het is mogelijk dat de resultaten van het onderzoek anders waren geweest wanneer er niet was gekozen voor een industrieel erfgoedobject maar bijvoorbeeld een historisch woonhuis.

De gesprekken met zowel experts als niet-experts hebben interessante inzichten en citaten opgeleverd, die zeer nuttig zijn gebleken voor het onderzoek, mede in het licht van de literatuur. Echter bleken de negen criteria, in combinatie met het achterhalen van de mening van de respondent over het participatieproces, veel om te

behandelen in een enkel interview. Wanneer er nog meer was gefocust op een van beide thematieken, het participatieproces of de negen waarderingscriteria, zou er wellicht een duidelijker verschil tussen experts en niet-experts op te merken zijn geweest. Er konden dan meer verdiepende vragen worden gesteld. Wellicht was er ook een duidelijker verschil te merken tussen de groepen als er niet-experts waren geïnterviewd die niet betrokken waren geweest bij het participatieproces, maar wel hun waardering voor het cultuurhistorisch erfgoed hadden kunnen uitspreken. Een andere verklaring voor het geringe verschil in waardering tussen experts en niet-experts zou tevens kunnen worden verklaard doordat gekozen is voor een participatieproces dat al enige tijd was afgerond. De hoeveelheid informatie die niet-experts over de achtergrond van het cultuurhistorisch object hadden zou gedurende het proces kunnen zijn vergroot, doordat dit door bijvoorbeeld Dekker of experts is medegedeeld. Deze mate van informatie of kennis zou invloed gehad kunnen hebben op hun waardering.

Het vinden van respondenten heeft weinig moeite gekost, de participanten waren zeer behulpzaam met het aandragen van potentiële nieuwe respondenten. Vanwege het duidelijke onderscheid dat in dit onderzoek werd gemaakt tussen erfgoedexperts en niet-experts (bewoners) is er gekozen om de woningcorporatie buiten beschouwing te laten. Achteraf gezien was het nuttig geweest iemand te spreken die daar ten tijde van het participatieproces rondom de Langhouthallen werkzaam was. Dit zou meer inzicht hebben kunnen geven in de andere kant van het verhaal. In het onderzoek zijn uiteindelijk tien respondenten geïnterviewd. Deze groep bestond uit de helft niet-experts en de helft experts. Alle experts die enigszins bij het proces rondom de Langhouthallen betrokken zijn geweest zijn geïnterviewd. Aan de andere kant zijn er wel meer niet-experts betrokken geweest dan deze vijf. Omwille van de tijd is er gekozen de twee groepen qua aantal gelijk te houden. Met meer tijd zouden er in dit onderzoek meer niet-experts zijn geïnterviewd, omdat juist het verschil in waardering binnenin deze groep groot was. Bovendien is het aannemelijk dat er meestal veel meer niet-experts dan erfgoedexperts zijn betrokken bij soortgelijke ontwikkelingen.

LITERATUUR

- Aan de slag met de Omgevingswet (2017). *Omgevingswet in vogelvlucht*. Geraadpleegd op 29-09-2017 via <https://aandeslagmetdeomgevingswet.nl/omgevingswet/vogelvlucht/>.
- Amsterdam FM (2014). *Langhouthallen: cultureel erfgoed bedreigd*. Geraadpleegd op 14-03-2018 via <http://www.amsterdamfm.nl/langhouthallen-cultureel-erfgoed-bedreigd/>.
- Arnstein, S.R. (1969). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Planning Association*, 35 (4), 216-224.
- Baarveld, M., Smit, M., Hoogerbrugge, M. (2014). *Bouwen aan herbestemming van cultureel erfgoed: Samenwerking en verevening in gebiedsontwikkeling*. Den Haag: Platform 31, Universiteit Twente.
- Bakker, T. (2015). *Amsterdam's zeehaven in beweging: Kattenburg, Wittenburg en Oostenburg*. Geraadpleegd op 14-12-2017 via <http://www.theobakker.net/pdf/kattenburg.pdf>.
- Bannink, D. & Verhoeven, I. (2016). De nieuwe Omgevingswet: participatie, ongelijkheid en conflict. *Beleid en Maatschappij*, 43 (3), 68-69.
- BO 1018 (2017). *Dossier Oostenburg-Noord*. Geraadpleegd op 14-12-2017 via <http://www.buurtorganisatie1018.nl/planvorming-oostenburg-noord/>.
- BO 1018 (2018). *Eilandenoverleg*. Geraadpleegd op 01-03-2018 via <http://www.buurtorganisatie1018.nl/eilandenoverleg>.
- Bos, D. (2014). *Monitor Burgerparticipatie 2013 – Een inventarisatie van gemeentelijk beleid en activiteiten op het gebied van burgerparticipatie*. Den Haag: ProDemos.
- Boyce, C., Neale, P. (2006). *Conducting In-Depth Interviews: A Guide for Designing and Conducting In-Depth Interviews for Evaluation Input*. Monitoring and Evaluation – 2. Pathfinder International.
- Broek, A. van den, Steenbekkers, A., Houwelingen, P. van, Putters, K. (2016). Niet buiten de burger rekenen! Over randvoorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuwe omgevingsbestel. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Cauter, L. de (2004). The rise of the generic city, in: Cauter, L. de (2004). *The capsular civilization*. Rotterdam: NAI Uitgevers. P. 11-26.
- Coenen, F.H.J.M., Peppel, R.A. van de, Woltjer, J. (2001). De evolutie van inspraak in de Nederlandse planning. *Beleidswetenschap*, 15 (4), 313-332.
- Coeterier, J.F. (2002). Lay people's evaluation of historic sites. *Landscape and Urban Planning*, 59 (2), 111-123.
- Cousin, G. (2005). Case Study Research. *Journal of Geography in Higher Education*, 29 (3), 421-427.
- Cuypersgenootschap (2018). *Welkom bij het Cuypersgenootschap*. Geraadpleegd op 07-02-2018 via <http://cuypersgenootschap.nl/>.
- Damen, T. (2014). Vier eeuwen industriële geschiedenis. *Parool*, 28-12-2014.
- Dekker, T. (2016). *Werkspoorhallen*. Geraadpleegd op 15-12-2017 via <https://www.titusdekker.nl/langhouthallen/>.
- Dommelen, S. van, Pen, C. (2013). *Cultureel erfgoed op waarde geschat: Economische waardering, verevening en erfgoedbeleid*. Den Haag: Platform 31, Universiteit Twente, VU Amsterdam.
- Duineveld, M. (2006). *Van oude dingen, de mensen, die voorbij gaan... Over de voorwaarden meer recht te kunnen doen aan de door burgers gewaardeerde cultuurhistories*. Wageningen: Wageningen Universiteit.
- Duineveld, M., Assche, K. van (2012). Als de goudprijs hoog genoeg is, wordt het oude sieraad snel gesmolten: over het begrip 'intrinsieke waarde'. In: Linssen, M., Klamer, A., Duineveld, M., Assche, K. van, Ruijgrok, E., Bazelmans, J. (2012). *Het cultuurhistorisch argument, Essaybundel*. Utrecht: Projectbureau Belvedere.
- Everaert, H., Peet, A. van (2005). Kwalitatief en kwantitatief onderzoek. *Kenniskring Gedragsproblemen in de Onderwijspraktijk*. KG-publicatie nr. 11.
- Evers, J. (2015). *Kwalitatief interviewen: kunst én kunde*. Tweede druk. Amsterdam: Boom Lemma uitgevers.
- Flyvbjerg, B. (2006). Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12 (2), 219-245.
- Gemeente Amsterdam (2014). *Uitvoeringsnotitie Horeca 2014*. Geraadpleegd op 27-02-2018 via https://www.amsterdam.nl/publish/pages/811530/centrum_uitvoeringsnotitie_horeca.pdf.

- Gemeente Amsterdam (2015). *Erfgoedverordening Amsterdam*. Geraadpleegd op 07-02-2018 via <https://www.amsterdam.nl/kunst-cultuur/monumenten/wet-regelgeving/erfgoedverordening/>
- Gemeente Amsterdam (2017). *Bestuurlijk stelsel: Stadsdelen en Bestuurscommissies*. Geraadpleegd op 15-12-2017 via <https://www.amsterdam.nl/bestuur-organisatie/bestuurscommissies/bestuurlijk-stelsel/>.
- Gemeente Amsterdam (2018). *Aanwijzing gemeentelijk monument*. Geraadpleegd op 07-02-2018 via <https://www.amsterdam.nl/kunst-cultuur/monumenten/wet-regelgeving/gemeentelijk/>
- Gemeente Apeldoorn (2011). *Implementatienotitie Modernisering van de Monumentenzorg*. Apeldoorn: Dienst Ruimtelijke Ontwikkeling, Afdeling Stedebouw en Cultuurhistorie, Afdeling Ruimtelijke Juridische Zaken.
- Gemeente Vlaardingen (2018). *Aanwijzing monument of beeldbepalend pand*. Geraadpleegd op 07-02-2018 via https://www.vlaardingen.nl/Inwoners/Bouwen_en_wonen/Monumenten/Aanwijzing_monument_of_beeldbepalend_pand.
- Geldof, G.D. & Berends, P. (2008). *Cultuurhistorie en gebiedsontwikkeling*. Geraadpleegd op 05-06-2017 via http://geldofcs.nl/wp-content/uploads/2016/12/Cultuurhistorie_en_gebiedsontwikkeling.pdf.
- Glass, J.J. (1979). Citizen Participation in Planning: The Relationship Between Objectives and Techniques. *Journal of the American Planning Association*, 45(2), 180-189.
- Graaf, L. de, Michels, A. (2014). Burgerparticipatie in theorie en praktijk. In: VNG (2014). *Met Burgers! Spoorboekje voor raad en college*.
- Hamming, B. (2017). *Geschiedenis van Oostenburg in vogelvlucht*. Geraadpleegd via op 14-12-2017 via https://buurt-organisatie.squarespace.com/s/Geschiedenis-van-Oostenburg-1660_2017-Bert-Hamming.pdf.
- Harun, N.Z., Mansor, M., Said, I. (2015). Place rootedness suggesting the loss and survival of historical public spaces. *Procedia Environmental Sciences*, 28 (2015), 528-537.
- Healey, P. (2003). Collaborative planning in perspective. *Planning Theory*, 2 (2), 101-123.
- Heemschut (2018). *Wie zijn wij*. Geraadpleegd op 07-02-2018 via <https://www.heemschut.nl/organisatie/wie-zijn-wij/>.
- Janssen, J. (2012). *De toekomst van het verleden, Ruimtelijke ordening en erfgoedzorg na Belvedere*. Wageningen University
- Jansen, J. & Beunen, R. (2012). De burger als erfgenaam. Over de vermaatschappelijking van stedelijk erfgoed. In Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Red.), *Essays toekomst van de stad* (p. 26-30). Den Haag.
- Janssen, J., Luiten, E., Renes, H., Rouwendal, J. (2014). Heritage planning and spatial development in the Netherlands: changing policies and perspectives. *International Journal of Heritage Studies*, 20 (1), 1-21.
- Jong, S. de (2016). Meten is weten, beleven ook? *Kasteel & Buitenplaats*, 18 (55), 10-14.
- Jordan, P. (2009). Place Names as Ingredients of Space-related Identity. In: Helleland, B., Ore, C.-E., Wikstrøm, S. (2012). Names and Identities. *Oslo Studies in Language*, 4 (2), 117-131.
- Kirstenkas, F.H., Borgas, H.C., Kirstenkas, M.E.A. (2017). *Recht voor de Groene Ruimte*. Derde druk. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Koopman, F., Michel, H., Roos, J., Stroux, S., Quist, W. (2015). *De Werkspoorhallen op Oostenburg – verleden heden toekomst*. Delft: TU Delft.
- Krauwer, M. (2015). *Omgevingswet en Erfgoedwet: een nieuw kader voor (onroerend) cultureel erfgoed*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Lent, I. van (2016). *Kansen voor cultureel erfgoed in de Omgevingswet*. Geraadpleegd op 20-02-2018 via <https://erfgoedenruimte.nl/sites/default/files/attachments/161217-def-RCE007-INFORMATIEMIDDAG%20OMGEVINGSWET.pdf>. Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- Linsen, M., Witsen, P.P. (2009). *BELVEDERE.NU. Praktijkboek cultuurhistorie en ruimtelijke ontwikkeling*. Utrecht: Uitgeverij Matrijs.
- Milena, Z.R., Dainora, G., Alin, S. (2008). *Qualitative research methods: a comparison between focus-group and in-depth interview*. Bucharest University of Economics: Faculty of Economics. 4 (1), 1279-1283.
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu (2017). *Informatieblad Participatie in de Omgevingswet – Wat regelt de wet?* Geraadpleegd op 02-10-2017 via <http://www.omgevingsweb.nl/cms/files/2017-09/participatie.pdf>. Den Haag
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2011). *Kiezen voor karakter – Visie erfgoed en ruimte*. Den Haag.

- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2017). *Erfgoedbalans 2017*. Den Haag.
- MTN World (2018). 'Oostenburg': the biggest mural in Amsterdam. Geraadpleegd op 12-03-2018 via <http://www.mtn-world.com/en/blog/2018/01/20/oostenburg-the-biggest-mural-in-amsterdam/>.
- Nota Belvedere (1999). *Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*. Den Haag: VNG Uitgeverij.
- Oevermann, H., Degenkolb, J., Dießler, A., Karge, S., Peltz, U. (2016). Participation in the reuse of industrial heritage sites: the case of Oberschöneweide, Berlin. *International Journal of Heritage Studies*, 22 (1), 43-58.
- Omgevingswetportaal (2017). *Omgevingswet treedt 1 januari 2021 in werking*. Geraadpleegd op 07-02-2018 via <https://www.omgevingswetportaal.nl/actueel/nieuws/2017/10/06/omgevingswet-treedt-1-januari-2021-in-werking>.
- Oostenburg SGN (2017). Geraadpleegd op 14-12-2017 via <http://oostenburg.nl/oostenburg-ontwikkelt/>.
- Overheid.nl (2010). *Toelichting inspraakverordening*. Geraadpleegd op 28-09-2017 via <http://decentrale.regelgeving.overheid.nl/cvdr/images/Waterschap%20Regge%20en%20Dinkel/i160213.pdf>.
- Parkinson, A., Scott, M., Redmond, D. (2016). Defining "Official" Built Heritage Discourses within the Irish Planning Framework: Insights from Conservative Planning as Social Practice. *European Planning Studies*, 24 (2), 277,296.
- Pendlebury, J. (2013). Conservation values, the authorised heritage discourse and the conservation-planning assemblage. *International Journal of Heritage Studies*, 19(7), 709-727.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2013). *Cultuurhistorisch onderzoek in de vormgeving van de ruimtelijke ordening*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2014). *Eenheid en verscheidenheid: zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed*. Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2017). *Overgangsrecht Monumentenwet 1988 naar Omgevingswet*. Geraadpleegd op 20-09-2017 via <https://cultureelerfgoed.nl/dossiers/erfgoedwet/overgangsrecht-monumentenwet-1988-naar-omgevingswet>.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2018). *De aankomende Omgevingswet bundelt wetten en regelingen over wonen, wonen, infrastructuur, milieu, natuur en water*. Geraadpleegd op 20-02-2018 via <https://cultureelerfgoed.nl/dossiers/omgevingswet>.
- Rijksoverheid (2017). *Burgerparticipatie*. Geraadpleegd op 25-09-2017 via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/burgerschap/burgerparticipatie>.
- Rijksoverheid (2018). *Wat is een monument en welke type monumenten zijn er?* Geraadpleegd op 07-02-2018 via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/erfgoed/vraag-en-antwoord/wat-is-een-monument-en-welke-typen-monumenten-zijn-er>.
- Ruijgrok, E.C.M., Bel, D.J.F. (2008). *Handreiking Cultuurhistorie in m.e.r. en MKBA*. Deventer: Witteveen+Bos.
- Ruijgrok, E. (2012). Cultuurhistorie: omdat het wat waard is! In: Linssen, M., Klamer, A., Duineveld, M., Assche, K. van, Ruijgrok, E., Bazelmans, J. (2012). *Het cultuurhistorisch argument, Essaybundel*. Utrecht: Projectbureau Belvedere.
- Ruimtelijke Plannen (2018). *Stadswerf Oostenburg*. Geraadpleegd op 13-03-2018 via http://ftp.ruimtelijkeplannen.amsterdam.nl/DRO/plannen/NL.IMRO.0363.A1404BPSTD-/NL.IMRO.0363.A1404BPSTD-OW01/t_NL.IMRO.0363.A1404BPSTD-OW01.html.
- Sandholz, S. (2017). *Urban Centres in Asia and Latin America: Heritage and identities in Changing Urban Landscapes*. Switzerland: Springer International Publishing (The Urban Book Series)
- Smit, M. (2014). De waarde van cultureel erfgoed voor gebiedsontwikkeling. In: Baarveld, M., Smit, M., Hoogerbrugge, M. (2014). *Bouwen aan herbestemming van cultureel erfgoed: Samenwerking en verevening in gebiedsontwikkeling*. Den Haag: Platform 31, Universiteit Twente.
- Stadgenoot & Urhahn (2012). *Stadswerf Oostenburg – Werkboek: de ontwikkeling op weg*. Geraadpleegd op 14-12-2017 via https://buurt-organisatie.squarespace.com/s/StadgenootUrhahn-Stadswerf-Oostenburg-werkboek_ontwikkelplan_2012-03-19-hv2f.pdf.
- Steen, M. van der, Scherpenisse, J., Hajer, M., Gerwen, O-J van, Kruitwagen, S. (2015). *Learning by doing: Government participation in an energetic society*, Den Haag: NSOB & PBL.
- Stegmeijer, E. (2014). Inzet en betekenis erfgoed in ruimtelijke ontwikkeling groei: Doe-het-zelfzorg biedt nieuwe kansen. In: Baarveld, M., Smit, M., Hoogerbrugge, M. (2014). *Bouwen aan herbestemming*

- van cultureel erfgoed: Samenwerking en verevening in gebiedsontwikkeling*. Den Haag: Platform 31, Universiteit Twente.
- Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland (2010). *Omgevingswet*. Geraadpleegd op 13-03-2018 via <http://www.scez.nl/1/archeologie/142/erfgoedwet-en-omgevingswet/773/omgevingswet>.
 - Tweed, C. (1999). Learning to see architecturally. In: Paton, R., Neilson, I. (1999). *Visual Representations and Interpretation*, Springer-Verlag, London, 232-243.
 - Tweed, C., Sutherland, M. (2007). Built cultural heritage and sustainable urban development. *Landscape and Urban Planning*, 83 (2007), 62-69.
 - Twigger-Ross, C.L., Uzzell, D.L. (1996). Place and Identity Processes. *Journal of Environmental Psychology*, 16 (1996), 205-220.
 - Van Dale (2018). *Gratis woordenboek*. Geraadpleegd op 08-03-2018 via <http://www.vandale.nl/opzoeken>.
 - Verhoeven, I., Tonkens, E. (2013). Talking Active Citizenship: Framing Welfare State Reform in England and the Netherlands. *Social Policy and Society*, 12 (3), 415-426.
 - Verschuren, H. (2014). *Inspraakreactie op concept-ontwerpbestemmingsplan 'Stadswerf Oostenburg'*. Geraadpleegd op 26-02-2018 via <http://buurt-organisatie.squarespace.com/s/2014-04-17-Inspraakreactie-Buurtwerkgroep-Oostenburg-Noord-van-het-Eilandenoverleg-bbqg.pdf>. Amsterdam: Eilandenoverleg.
 - Weeren, M. van (2013). *Aanwijzing gemeentelijk monument*. Geraadpleegd op 07-02-2018 via <https://www.blenheim.nl/nl/bestuursrecht/aanwijzing-gemeentelijk-monument>.
 - Wijdeven, T. van den (2012). *Doe-democratie: Over actief burgerschap in stadswijken*. Delft: Uitgeverij Eburon.
<https://books.google.nl/books?id=jSPhdV6n1AsC&pg=PA382&lpg=PA382&dq=Burgerparticipatie+in+gemeenteland.+Quick+scan+van+34+coalitieakkoorden+en+raadsprogramma%E2%80%99s+voor+de+periode+2006+-+2010&source=bl&ots=FFNoPYfk9a&sig=FkamZio5OT39PeYqfRW5uWVvFJo&hl=nl&sa=X&ved=0ahUKEwiR1K3-ucXWAhUB1xoKHe8XAmIQ6AEINDAC#v=onepage&q=generatie&f=false>
 - Woningwet 2015 (2018). *Niet-daeb*. Geraadpleegd op 08-02-2018 via <http://www.woningwet2015.nl/kennisbank/niet-daeb>.
 - Young, G. (2008). The culturization of planning. *Planning Theory*, 7(1), 71-91.
 - Zonneveld, J. (2017). *Corporatie transformeert thuisbasis VOC naar stoere stadswijk*. Geraadpleegd op 14-12-2017 via https://www.gebiedsontwikkeling.nu/artikelen/corporatie-transformeert-thuisbasis-voc-naar-stoere-stadswijk/?utm_medium=email&utm_campaign=In%20samenwerking%20met%20NRP%20Transformaties%20renovaties%20en%20hergebruik&utm_content=In%20samenwerking%20met%20NRP%20Transformaties%20renovaties%20en%20hergebruik+CID_cc74e6df440477b4810896f2cab51025&utm_source=Nieuwsbrief&utm_term=Lees%20verder.
 - Zorn, T. (2005). *Designing and Conducting Semi-Structured Interviews for Research*. Geraadpleegd op 21-11-2017 via <http://home.utah.edu/~u0326119/Comm4170-01/resources/Interviewguidelines.pdf>. Utah: Waikato Management School.

BIJLAGEN

I. INTERVIEWGUIDE

De volgende vragenlijst is gehanteerd in de interviews met *niet-experts*. De hoofdlijnen van het interview zijn dikgedrukt aangegeven. Hierbinnen zijn veel doorvraag-vragen opgeschreven. Meestal werden deze vragen tijdens het gesprek beantwoord. Een bijna gelijke vragenlijst is voorgelegd aan experts, zodat de antwoorden zo goed mogelijk konden worden vergeleken.

1. Inleidende vragen

- Wie bent u en wat doet u in het dagelijks leven?
- Kunt u vertellen over hoe u betrokken bent geraakt bij de ontwikkeling van het gebied?
- Wat was de reden dat u ging participeren in de ontwikkeling van het gebied Oostenburgereiland? Welke belangen had u bij de participatie?

2. Participatievragen

Hoe kijkt u aan tegen de participatie van burgers in het algemeen (bij ruimtelijke ontwikkelingen)?

- Kunt u wat positieve en negatieve argumenten voor burgerparticipatie noemen?
- Op wat voor manier zouden burgers volgens u belangrijke inbreng kunnen hebben bij de ontwikkeling van een gebied?
- In hoeverre denkt u dat burgers met hun mening daadwerkelijk invloed kunnen hebben op plannen?

Hoe is het participatieproces rondom de Langhouthallen verlopen?

- Waarom zouden burgers volgens u wel of niet betrokken moeten worden bij de ontwikkeling van Oostenburg in het algemeen?
- Hoe werd u betrokken bij de ontwikkeling van de Langhouthallen? Bent u gevraagd of hebt u zelf initiatief genomen?
 - Kunt u mij vertellen hoe en of u nieuwe *informatie* rondom ontwikkelingen te horen kreeg?
 - In hoeverre heeft u, of heeft u de mogelijkheid gehad, om *advies* te mogen geven over nieuwe ontwikkelingen van de Langhouthallen?
 - Heeft u wel of niet mogen *samenwerken* met gemeenten, woningbouwcorporaties of stedenbouwkundigen aan plannen of ontwikkelingen die daadwerkelijk zijn doorgevoerd?
 - Heeft u wel of niet zelf of met andere burgers mogen *beslissen* over grote keuzes in het proces?
- Hoe had u het liefst betrokken willen worden? In welke mate meer of minder?
- Wat vindt u van de manier waarop er naar u is geluisterd bij het maken van plannen voor de hallen?
- Hoe heeft uw mening invloed gehad bij de uiteindelijke keuzes die er zijn gemaakt?

3. Stellingen en kaartjes

4. Waarderingsvragen

- Wat is uw mening over de schoonheid van de hallen?
- Wat vindt u van de gaafheid/geconserveerdheid van de hallen?

- Zijn er andere hallen of gebouwen net als deze?
- Hoe past het gebouw in de omgeving?
- Hoe speelt uw kennis over de geschiedenis van de hallen of het gebied een rol bij uw waardering ervoor?
- Wat is uw mening over de hallen ten opzichte van het karakter van het gebied?
- Hoe belangrijk zijn de hallen voor u zelf?
- Hoe belangrijk zijn de hallen voor andere bewoners of gebruikers?

5. Participatie bij cultuurhistorie

Hoe zouden burgers volgens u kunnen worden betrokken bij erfgoedontwikkelingen?

- In hoeverre vindt u het belangrijk dat er burgers worden betrokken bij ontwikkelingen rondom erfgoed?
- Wilt u meer of minder betrokken zijn bij herontwikkeling en veranderingen rondom dit soort (erfgoed)objecten? Hoe?
- In welke mate zou u bereid zijn energie te steken in het participeren rondom cultuurhistorisch erfgoed?
- Hoe denkt u dat uw mening op een goede manier kan worden meegenomen in het maken van plannen rondom de ontwikkeling van cultuurhistorie?
- Bij welke mate van participatie (informerend, adviserend, samenwerkend, beslissend) zou uw mening het beste tot uiting komen?

Hoe denkt u over de rol van erfgoeddeskundigen bij de ontwikkeling van erfgoed?

- In hoeverre vindt u dat experts op het gebied van erfgoed betrokken moeten worden bij de ontwikkeling van dit soort monumenten als de Langhouthallen?
- Op wat voor manier zou den erfgoedexperts volgens u belangrijke inbreng kunnen hebben bij de ontwikkeling van een gebied?
- Kijkend naar erfgoed, dus monumenten of oude gebouwen, wat zou een burger voor kennis, informatie of andere inbreng daarover hebben die aanvullend is op wat al bekend is bij experts?

II. LIJST MET CODES

Hieronder staat de lijst met codes die is gebruikt om met het programma Atlas.ti citaten uit de interviews een code te geven. Deze codes zijn afzonderlijk geanalyseerd, waarvan sommigen wel en anderen niet nuttig bleken voor het uitwerken van de resultaten.

- Adviseren
- Als het was gesloopt
- Alternatieve waardering
- Authentiek
- Behoud tegen
- Behoud voor
- Beslissen
- Bewoner als expert
- Bewonersorganisatie representatief?
- Bewonersparticipatie toekomst
- Conservering
- Doelstelling BO1018
- Esthetisch aantrekkelijk
- Evaluatie proces
- Group identity
- Herbestemming hal
- Informatiewaarde
- Informeren
- Initiatief participatie
- Kritiek Stadgenoot
- Mening erfgoedexperts
- Motivatie Stadgenoot
- Omgevingswaarde
- Omslagpunt BO1018
- Omwonenden ipv bewoners
- Participatie activiteit
- Participatie algemeen
- Participatie bij erfgoed
- Participatie Stadgenoot
- Participatiemiddel
- Personal identity
- Place identity
- Reden participatie
- Samenwerken
- Slimme trucjes
- Toekomst industrieel erfgoed
- Uniekheid
- Visie gebied

De volgende vragen hebben betrekking op uw waardering van de **Langhouthallen**.
Kruist u het linker antwoord aan, dan geeft u aan dat u het ergens volledig mee eens bent. Kruist u het meest rechter antwoord aan, dan bent u het volledig oneens met het onderwerp. Het middelste antwoord kruist u aan wanneer u het zowel eens als oneens (of neutraal) bent ten aanzien van het onderwerp.

III. STELLINGEN

Deze vraag gaat over de mate waarin u de hallen **esthetisch aantrekkelijk** vindt.

Zeer aantrekkelijk Zeer onaantrekkelijk

Deze vraag gaat over de mate waarop u de hallen **authentiek** vindt.

Zeer authentiek Niet authentiek

Deze vraag gaat over de mate waarop u de hallen goed **bewaard** vindt gebleven.

Zeer goed geconserveerd Zeer slecht geconserveerd

Deze vraag gaat over de mate waarop u de hallen **uniek** vindt ten opzichte van andere gebouwen.

Zeer uniek Niet uniek

Deze vraag gaat over de mate waarop u de hallen vindt **passen bij de omgeving**.

Past zeer goed bij de omgeving Past slecht bij de omgeving

Deze vraag gaat over de mate waarin de hallen **informatie** uit het verleden bevatten.

Zeer veel informatie Weinig informatie

Deze vraag gaat over de mate waarin de hallen typerend zijn voor het **karakter van het gebied**.

Zeer typerend Niet typerend

Deze vraag gaat over de mate waarin u zich persoonlijk **verbonden voelt** met de hallen.

Zeer verbonden Niet verbonden

Deze vraag gaat over de mate waarin u denkt dat de hallen belangrijk zijn voor **buurtbewoners en andere gebruikers**.

Zeer belangrijk Niet belangrijk

IV. KAARTJES WAARDERINGSKRITERIA

Het gebouw is esthetisch aantrekkelijk	Het gebouw ziet er nog authentiek uit
Het gebouw is goed bewaard gebleven, het is goed geconserveerd	Het gebouw is uniek ten opzichte van andere gebouwen
Het gebouw is belangrijk omdat het goed past in de omgeving	Het gebouw is belangrijk vanwege de informatie die het bevat over het verleden
Het gebouw is belangrijk voor de identiteit van het gebied	Het gebouw is belangrijk voor mijn eigen verbondenheid ermee
Het gebouw is belangrijk voor de buurtbewoners en andere gebruikers	

WERKSPLOOR

